

RIDDARHUSET

Ett historiskt arv

Arte et Marte

NR 1.2023

Redaktör

Louise Ribbing

Redaktionskommitté

Claes Lewenhaupt, Carl Lewenhaupt,
Rebecka Millhagen Adelswård, Göran Mörner,
Ulf Gyllenhammar, Oscar Langenskiöld

Omslag och grafisk form
Marianne Wiiburg Setterblad

Tryck, upplaga
Åtta.45 Tryckeri AB, 13 300 exemplar

ISSN 0284-1428

*Arte et Marte utkommer med två nummer per år
och skickas till alla ättemedlemshushåll i Norden.
Årsprenumeration kan beställas i webbutiken.*

www.riddarhuset.se
arteetmarte@riddarhuset.se

Riddarhuset

BOX 2022

103 11 STOCKHOLM

kansli@riddarhuset.se • tel. 08-723 39 90

Vänligen se riddarhuset.se för aktuell
information om öppettider och evenemang.
Kontakta kansliet för att boka guidad grupp-
visning eller biblioteksbesök.

För kulturprogram se omslagets sida III.

Besöksadress: Riddarhuset, Riddarhustorget 10

Vårt Riddarhus - vårt ansvar

ATT TILLHÖRA EN AV DE på Riddarhuset introducerade ätterna innebär att ofta ha ett intresse för den egna släktens historia. Det ger även en känsla av samhörighet med inte bara den egna ätten, utan också mellan ätterna. Vi har förmånen att få använda vårt kära Riddarhus för släktfester, bröllop och andra familjära tillställningar. I mitt uppdrag som riddarhussekreterare träffar jag regelbundet företrädare för olika europeiska adelsföreningar som, med Finland som undantag, saknar en sådan gemensam och självklar samlingsplats.

Att vi har detta vårt Riddarhus, som ju bör betraktas som en av Sveriges allra vackraste byggnader, och att vi har fri rådighet över det, det är något helt unikt.

Våra förfäder har gemensamt finansierat uppförandet av och underhållet av vårt Riddarhus i snart 400 år. Emellanåt har det krävts större insatser och helhetsgrepp för att modernisera och underhålla palatset. Inför vårt 400-årsjubileum av riddarhusordningen 1626–2026 genomför vi nu en välbehövlig upprustning av Riddarhuset. Liksom vid tidigare större insatser är vi även denna gång beroende av att ni ättemedlemmar kan ställa upp och bidra ekonomiskt till genomförandet.

Gemensamt axlar vi ansvaret för att se till att även kommande generationer ska ha tillgång till denna kulturskatt, ett Riddarhus i allra bästa skick, som en självklar samlingspunkt för den egna ätten och för Ridderskapet och adeln som helhet. Därför bjuder vi nu in alla ättemedlemmar att få möjligheten att vara med och stötta restaureringen av Riddarhuset genom att göra en donation. Oavsett storleken på just din donation, kommer den att spela en viktig roll.

Du kommer att kunna följa arbetet med renoveringen i detta och kommande nummer av *Arte et Marte*, i våra sociala mediekkanaler och på riddarhuset.se. ■

Erik Drakenberg,
riddarhussekreterare

Foto: Helén P.

KONTAKTPERSONER

Riddarhussekreterare Erik Drakenberg
Riddarhuskanslist Karin Lilliehöök Kihl 08-723 39 91 (evenemang och bokningar, kapitationsärenden)
Handläggare Christina Neuman 08-723 39 93 (stipendier och understöd)
Redaktör Louise Ribbing 08-723 39 92 (*Arte et Marte*, kommunikation)
Riddarhusamanuens Therése Gyllenram (vik) 08-723 39 97 (kulturprogram, visningar)
Riddarhusintendent Pontus Ragnö 08-723 39 94 (reception, webbutik)
Riddarhusgenealog Magnus Bäckmark 08-48 00 20 31 (genealogi och stamtavlor)
Riddarhusgenealog Göran Mörner 08-723 39 95 (arkiv och samlingar)
Kalenderredaktör Marianne Wiiburg Setterblad 08-723 39 96 (*Adelskalendern*)
Genealogisk redaktionssekreterare Madeleine Werner 08-723 39 99 (*Adelskalendern*, legala notiser och stamtavleprojektet)
Genealog Sophie Celsing Marcetic 08-723 39 90 (stamtavleprojektet)
Genealog Johan Grönberg 08-723 39 90 (stamtavleprojektet)
Genealog Johannes Hansson 08-723 39 90 (stamtavleprojektet)
Genealog Leif Persson 08-723 39 90 (stamtavleprojektet)

Varsamt och värdigt

Nu inleds interiörrenoveringen av palatset

VID SLUTMÖTET den 4 juni 2022 kunde adelsmötet godkänna det omfattande förslaget till palatsrenovering som kommer att genomföras i etapper 2023–2026 och innebär en översyn av hela byggnaden med partiell förnyelse av alla tekniska system. Projektet inbegriper renovering av alla yttskikt i Riddarhussalen, Stenhallen och den övre trapphallen. Även akustiken och belysningen förbättras med hänsyn till palatsets arkitektoniska kvaliteter och ovärderliga kulturhistoriska värden. I Riddarhussalen samordnas renoveringen av tak och väggytor med konserveringsarbeten och rengöring av rummets plafondmålning, David Klöcker Ehrenstrahls *Dygdernas rådslag* (1675).

I anslutning till arbetena i palatsets inre genomförs även en renovering av trädgårdsanläggningen med komplettering och beskärning av växter samt viss upprustning av balustrader och stenarbeten med bibehållande av det tidiga 1900-talets utformning.

När fyrahundraårsjubileet av Riddarhusordningen högtidligt hålls 2026 kommer ett av vårt lands mest värdefulla historiska miljöer från 1600-talet att stå väl rustat för det stora firandet.

– Tanken är att ättemedlemmar och allmänhet egentligen inte ska märka att det är så mycket av teknisk art som har hänt i byggnaden. Men förhoppningsvis kommer alla att slås av hur ljusa och vackra interiörerna är liksom de stora förbättringarna i yttskikt och belysning. Helhetsupplevelsen av palatset ska vara densamma men interiörerna kommer att finslipas i estetiskt och tekniskt hänseende. Varsamhet är ledordet, säger riddarhussekreteraren Erik Drakenberg.

AVLÄGSNANDET AV SMUTSLAGER, slitage och skavanker i de olika yttskikten liksom åtgärdande av den bristfälliga belysningen och akustiken i vissa rum är åtgärder som kommer vara väl synliga för besökare. En kostnadsmissigt och till omfånget mer betydande del av projektet utgörs dock av förnyelsen av de tekniska installationerna – el, vvs, brandskydd och ventilation. Dessa åtgärder kommer inte att vara lika omedelbart uppenbara för besökare, men inte desto mindre är det avgörande att de genomförs. I dag är de tekniska systemen i byggnaden ålderstigna och många

Text: Rebecka M. Adelswärd, fil.dr, direktionsledamot med ansvar för kultur och vetenskap.

får anses ha uppnått sin tekniska livslängd, bland annat är delar av elsystemet från 1950-talet och ett flertal rörsystem i akut behov av att bytas.

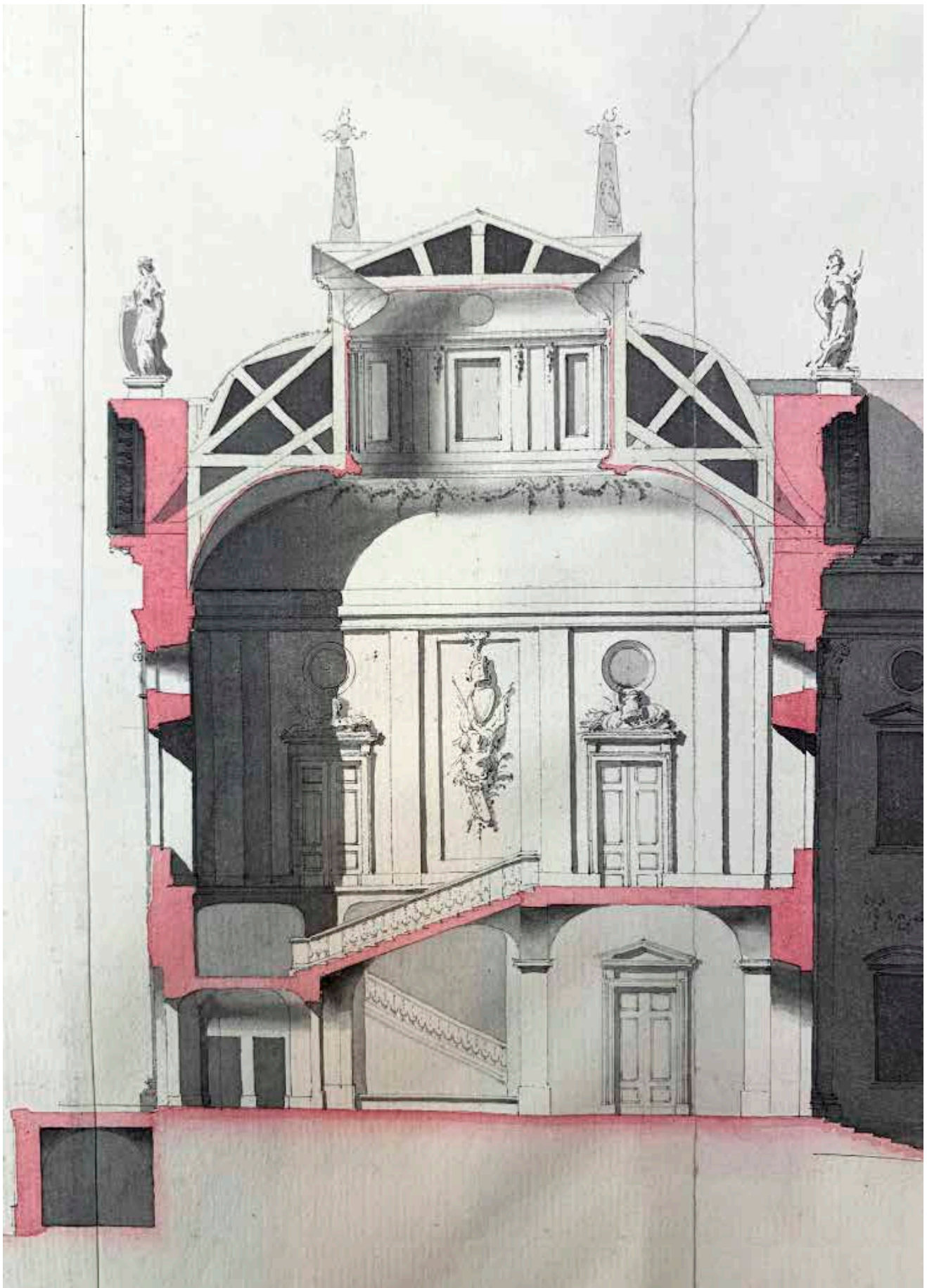
Det omfattande renoveringsprojektet har sedan i januari 2021 planerats och förberetts av en styrgrupp inom riddarhusdirektionen och förvaltningen. I denna har ingått riddarhusdirektionens ordförande Patrik Tigerschiöld, direktionsledamoten Rebecka M. Adelswärd, riddarhussekreteraren Erik Drakenberg samt den för renoveringsprojektet och palatsets vård särskilt förordnade arkitekten SAR MSA Tomas Lewan, Lewan arkitektkontor. Som förordnad slottsarkitekt för Uppsala slott har Lewan erfarenhet av moderniserings- och renoveringsinsatser i kulturhistoriskt känsliga miljöer.

– Som alltid då det gäller arkitektoniskt avancerade och historiskt värdefulla byggnader som används för olika verksamheter och inte har en renodlat museal funktion så medför uppdraget utmaningar. Restaureringsverksamhet innebär alltid olika svåra ställningstaganden av antikvarisk, estetisk och teknisk art, säger Tomas Lewan.

EN FÖRSTA ÅTGÄRD I planeringskedet var att låta 3D-skanna palatset och riddarhustomten för att säkerställa ett digitalt ritningsmaterial och projekteringsunderlag. Styrgruppen samlade sedan en expertgrupp, bestående av kulturarvskompetens samt erfarna konsulter inom el, vvs, brandskydd, ventilation, landskap, belysning och målerikonservering, för att låta ta fram ett projektunderlag och kostnadskalkyler.

Inför genomgången och granskningen av riddarhustomtet våren 2022 kalkylerades projektet även av en entreprenör utifrån underlag och utredningar av ovan nämnda konsulter. Också trädgårdsanläggningen och riddarhustomten inventerades och en förstudie gjordes med utgångspunkt i historiskt arkivmaterial.

En vackert utformad sektionsritning av Carl Hårleman till omgestaltningen av Ridarhusets trapphus 1741. Ritningsförslaget i tidsenlig rokokostil kom att genomföras först tolv år senare och omfattade då enbart det övre trapphuset.

En visualisering som illustrerar åtgärderna vid ytskiktrensningen i det övre trapphuset. Alla väggytor och även arkitektoniska detaljer återfår sin ursprungliga bemålade karaktär i i form av en för 1700-talets mitt tidstypisk marmorering.

En försiktig tillgänglighetsanpassning utreds även inom ramen för projektet, med sikte på en diskret hisslösning och förbättrad inlastning i byggnaden.

– Att palatset inte har varit tillgänglighetsanpassat har vi upplevt som särskilt bekymmersamt i samband med adelsmöten och större sammankomster i Riddarhussalen. Med gemensamma krafter och handräckning har det gått att få upp rullstolar och möjliggöra för rörelsehindrade att få tillgång till salen. Men det har inte varit en tillfredsställande lösning. Med en hiss blir entrén till salen värdig och säkerheten garanteras, säger Erik Drakenberg.

Utmaningen i program- och projekteringskedet har varit att hitta en diskret och »osynlig« placering av hissen där mur- och bjälklagsgenombrotten är så få och så begränsade som möjligt. Men arkitekten Tomas Lewan tycker sig ha funnit ett perfekt läge för en personhiss i ett av de förrådsutrymmen som tillkom i samband med Isak Gustaf Clasons representativa nyinredningar i Lantmarskalksvåningen.

RIDDARHUSSALENS PLAFOND undersöktes och besiktigades också av målerikonservatorer 2021 som grund för ett åtgärdsprogram – allt i syfte att kartlägga bevarandestatus och tidigare restaureringsinsatser. Färgsnitt togs för att identifiera underliggande skikt och prov gjordes med fernissborttagning för att avlägsna lager av smuts och åldrad fernissa för att urskilja den ursprungliga färgställningen.

– Med konserveringen och rengöringen av plafondmålningen i Riddarhussalen kommer Ehrenstrahls

ursprungliga kolorit att framträda intensivare och klarare – så som den gjorde när den var ny. Det kommer att påverka inte bara upplevelsen av målningen och dess kvaliteter utan även av själva rummet. Konserveringsprojektet erbjuder också möjligheter att fördjupa kunskapen om Ehrenstrahls måleritekniker liksom hans betydelsefulla erfarenheter från studieresorerna i Europa, säger Rebecka M. Adelswärd.

Ett forskningsprojekt som belyser tekniska och konstnärliga aspekter på Ehrenstrahls verksamhet med utgångspunkt i *Dygdermas rådslag* har därför inletts. Det genomförs under ledning av professor Sabrina Norlander Eliasson vid konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Resultaten kommer att kunna presenteras i dokumentärfilmer, publikationer och föreläsningar på Riddarhuset.

Inte bara den ljusare takplafonden kommer att lysa upp Riddarhussalen när konserveringsarbetena är slutförda 2025, även belysningen kommer att vara radikalt förändrad. Genom att utveckla mer av en »scenbelysning« kommer rummet att ges ett helt nytt uttryck.

– Det nya belysningsystemet som nu projekteras kommer inte bara att framhäva färgrikedomen i plafondmålningen. Även vapensköldarna på väggarna kommer att framträda i ett helt nytt ljus, säger arkitekten Tomas Lewan.

En fördjupad belysningsförstudie har även genomförts för Lantmarskalksvåningen samt övre och nedre trapphallen. Belysningen i trapphallarna är genomgående föråldrad samt ojämnt fördelad. De nya belysningsystemen verkar i stället genom dolda och riktade små ljuskällor i större samklang med arkitekturen. Nutida LED-teknik är dessutom mer ekonomisk och möjliggör olika belysningsscenarier som kan anpassas för olika funktioner och behov. I Lantmarskalksalen installeras en särskild belysning för porträtten, den öppna spisen och stucktaket.

RIDDARHUSPALATSET HAR sedan det uppfördes 1641–1674 genomgått ett antal större moderniserings- och restaureringsinsatser under 1700-, 1800- och 1900-talen. Till de betydelsefulla tilläggen till Jean de la Vallées arkitektur hör Carl Hårlemans fullbordande av interiörerna 1749–1753 då bland annat den övre trapphallen fick sin pilasterarkitektur. Även Stenhallen försågs av Hårleman med en för 1700-talet typisk målningsbehandling som ersatte den enkla kalkavfärgning som trapphuset hade sedan uppförandetiden.

I modern tid har palatset genomgått två större restaureringsinsatser som påtagligt har format intrycket av dagens byggnad. I palatsets inre genomfördes på 1910- och 1920-talen under Isak Gustaf Clasons ledning ett antal större representativa nyinredningar i Lantmarskalksvåningen och Kanslivåningen. Till de mer framträdande rummen hör Lantmarskalkssalen och dess förrum (1913).

I den hårda och genomgripande interiörrestaurering som kom till utförande 1959–1962 avlägsnades all puts i Riddarhussalen liksom i övre och nedre trapphallen. Insatserna är karakteristiska för tidsandan och 1960-talets tillvägagångssätt i historiska byggnader.

Till 1960-talets radikala insatser hörde även renskrapning av den gotländska sandstenen i Stenhallen med avlägsnande av ojämnheter och färgrester. I och med dessa åtgärder avlägsnades flerhundraåriga färgskikt på stenen. Många av ytskikten har i dag åldrats betänkligt, är delvis hårt nedsmutsade och uppvisar slitage.

EN ANTIKVARISK förundersökning av trapphusen och Riddarhussalen genomfördes 2021 med inventering och genomgång av arkivhandlingar samt färganalyser utförda av konservatorer för att klargöra äldre målning behandlings. En särskild arbetsgrupp specialstuderade sedan det historiska källmaterialet i relation till undersökningar av partiellt bevarade färgfragment på sten och putsade ytor. På grundval av detta sammanställdes ett kunskapsunderlag som kommer att bilda utgångspunkt för ytskiktrensningen.

– Avsikten är nu att försöka mildra effekterna av 1960-talets hårdhänta insatser och tydligare framhäva 1700-talets interiörarkitektur, säger Tomas Lewan.

I Riddarhussalen återskapas därför en slätare putsyta och gråvit ton för en tydligare samverkan med taklist och ornament.

Väggarna i Stenhallen och den övre trapphallen kommer att erhålla en lätt marmorering i överensstämmelse med förlagor i samtida interiörer på Stockholms slott utformade av Carl Hårleman. Stenytor som tidigare varit målade ges en tunn målning behandlings med svagt marmorerad karaktär i anslutning till 1700-talstraditionen. Den övre trapphallens fyra lyktgrupper som är tidiga versioner i bleckplåt av

bronslyktorna i slottets västra trapphus och som placerades i övre trapphallen enligt Hårlemans anvisning kommer att varsamt restaureras och utrustas med ny belysningsteknik.

HUR SER DÅ tidplanen ut? Prioriterade avsnitt i projektet är renoveringen av Stenhallen och den övre trapphallen, Lantmarskalkssalen samt Riddarhussalen vilka är tänkta att stå klara inför adelsmötet 2025.

– Riddarhuset kommer därför att behöva hålla stängt för besökare under hela 2024 dock med möjlighet att kunna bedriva festvåningsverksamhet i entréväningen under helgerna, säger Erik Drakenberg.

Renoveringsprojektets stora omfattning bidrar till att finansieringen måste hämtas från olika håll. Själva grundplåten utgörs av den generösa testamentariska gåva som Riddarhuset erhöll av Johan Sparre 2018 i form av gården Finnekumla. Till detta kommer en tillfällig höjning av det administrativa arvudet från Herculesfonden. Adelsmötet har även godkänt ett nyttjande av delar av riddarhusförvaltningens eget sparade kapital.

– Därutöver skulle behövas att vi alla, enskilda ättemedlemmar och släktföreningar, bidrar efter förmåga. För detta ändamål har vi inrättat en särskild palatsfond. Alla insamlade medel kommer att gå till renoveringen och till palatsets framtida underhåll, berättar Erik Drakenberg.

I SIN LEDARE I *Arte et Marte* nr 2:2022 formulerade riddarhusdirektionens ordförande Patrik Tigerschiöld just vikten av att alla nu är med och bidrar – och det faktum att det nu är upp till vår generation att se till att Riddarhuset även i framtiden kan vara en naturlig samlingsplats för ätternas fortlevnad och sammanhållning. ■

Riddarhusets palatsfond

Det är vår tur nu

Riddarhuset är adelns gemensamma egendom. Till den kommande interiörrenoveringen behövs ett tillskott om minst tio miljoner kronor. Alla bidrag till Riddarhusets palatsfond välkomnas och utgör en viktig del i vården av vårt historiska arv.

Bankgiro: 5933-7972 Swish: 123 269 14 34

Vänligen uppge avsändare för att kunna erhålla riddarhusförvaltningens varma tack.

Gustav Vasa-statyn

Ett kungamonument för adeln

Text: Johan Cederlund, docent i konsvetenskap, författare till Skulptören Pierre Hubert L'Archevêque 1721–1778, Nationalmuseum 2003.

DEN 2 AUGUSTI 1755 höll riksrådet Carl Fredrik Scheffer tal på Vetenskapsakademien i Stockholm. Scheffer klagade bland annat över bristen på offentliga statyer i Sverige, trots alla stora män som förtjänade att avbildas. Riksrådet var dock medveten om att hans yngre bror, och tillika hans efterföljare som svensk minister i Paris, Ulrik Scheffer, fem månader tidigare hade kontrakterat en fransk skulptör, Pierre Hubert L'Archevêque, för att råda bot på detta. Han visste också att L'Archevêque efter en lång resa anlät till Stockholm dagen innan akademiens sammanträde. Det var som om Scheffer nu ville kratta manegen.

PIERRE HUBERT L'ARCHEVÊQUE (1721–1778) hade efter studier vid konstakademien i Paris lärt sig skulpturverkets praktiska sida i den kände skulptören Edme Bouchardons ateljé och sedan fortsatt sina studier i Rom. Därefter deltog han under några år i den skulpturala utformningen av en stor parkanläggning som höll på att anläggas i den sydfranska staden Nîmes.

Traditionen säger att det var Edme Bouchardon som rekommenderade L'Archevêque för svenskarna. Faktum är att det i själva verket var dennes yngre bror, Jacques Philippe, som L'Archevêque skulle ersätta som kunglig skulptör i Sverige. Jacques Philippe hade avlidit i Stockholm 1749 och efterlämnat några stora arbeten på Stockholms slott halvfärdiga. Svenskarna hade förhandlat med flera franska bildhuggare, men ingen av dem var intresserad av att bege sig till Norden för mindre än 12 000 livres per år och det tyckte man var för dyrt. L'Archevêque nöjde sig med hälften. Fast då fick han också ett muntligt löfte om att han skulle få uppföra en ryttarstaty i brons, likt dem som restes runtomkring i Frankrike och andra europeiska storstäder. För det prestigefulla uppdraget att utföra en bronsstaty var en andra rangens skulptör som L'Archevêque beredd att sänka sina anspråk rejält.

FRÅN BÖRJAN VAR DET tänkt att den ryttarstaty man ämnade resa skulle framställa den regerande monarken, Adolf Fredrik. Men kort efter L'Archevêques ankomst 1755 avslöjades kungaparets planer på en statskupp. De aristo-

kratiska ledarna för sammansvärjningen avrättades och kungaparet hotades med avsättning och landsförvisning. Tidpunkten var med andra ord något känslig för att lansera idén på ett monument över Adolf Fredrik. Carl Fredrik Scheffer och andra kungatrogna fick hitta någon lämplig ersättare och man fastnade för Gustav II Adolf.

Vid riksdagen 1756 kunde L'Archevêque visa upp ett första litet utkast i lera, en så kallad »bozetto«. Idén som presentades var originell. Här uppträdde inte bara en ryt-tare, utan två, kungen själv och Fama, ryktets gudinna. I en ny, andra modell har Fama ersatts av Victoria, segergudinnan, som med lagerkransen i ena handen försöker hinna ifatt kungen för att sätta den på hans huvud.

UNDER TIDEN SOM L'Archevêque arbetade med proportionsmodellen till Gustav Adolf-statyn höjdes röster mot projektet. Kritiken kom främst från Riddarhuset, där man ogillade denna tydliga hyllning till kungamakten, särskilt nu när stämningen var kylig mellan hovet och ständerna. Inom adeln såg man hellre en staty rest över den folkvalde Gustav Vasa än över arvs-kungen Gustav II Adolf – och man var beredd att betala den med egna medel. I tal och skrift prisade man Gustav Vasa samtidigt som man med olika metoder försökte förhala arbetet med Gustav Adolf-statyn. Gång på gång poängterades att Gustav Vasa »varit härstammande af en svensk adelig famile« och att han »ifrån Riddarhuset banat sig vägen till Konunga Thronen«. Bakom retoriken anar man även ett missnöje med den regerande dynastins utländska härkomst, att jämföra med vasaättens inhemska ursprung. Detta kom till konkret uttryck då en vasakärve sattes upp ovanför lantmarskalkstolen i Riddarhussalen 1762.

Det var förvisso ingen okänd person man svärnade för. Gustav Vasa hörde till de historiska gestalter som frihetstida forskare och författare ägnade störst intresse. I Sverige var Olof Celsius d.y. och Olof von Dalin vid mitten av 1700-talet sysselsatta med att skriva hans historia och utomlands

Gustav Vasas staty ur Voyages de la Commission scientifique du Nord, en Scandinavie, en Laponie, au Spitzberg et aux Feröe utgiven av Arthus Bertrand, Paris, 1852. Teckning av A. Meyer.

Foto: CC By Nasjonalmuseum, Norge.

var han sedan länge känd genom Vertots allmänt spridda verk *Histoire des révolutions de Suède* (1695). Den gamle kungen spelade även huvudrollen i ett antal dramer, däribland Alexis Pirons *Gustav Wasa* (1733) och Carlo Goldonis opera *Gustav primo, ré di Svezia* (1740).

ÅR 1761 PRESENTERADE L'Archevêque en första modell till Gustav Vasa-statyn, utförd i bronserat vax och försedd med en gråvit träsockel. Redan här hade han i allt väsentligt koncipierat de drag som skulle bli utmärkande för det slutliga verket. Kungen framställs som en kraftfull man med

Kungen framställs som en kraftfull man med långt skägg.

långt skägg. Han står i en lugn pose med lagerkransat huvud. Med högra handen stödjer han en spira mot låret, medan den vänstra vilar mot höften. Han är klädd i burgundisk dräkt med uppslitsade byxor och tröja och vid höften hänger ett svärd. En tung fotsid mantel med hermellinkrage faller i snäva veck mot marken och ger

Foto: Erik Cornelius, Nationalmuseum.

skulpturen mer volym. Skulptören begärde 78 000 daler kopparmynt för att på två år utföra en fullskalemodell. Riddarhusdirektionen fann det dyrt, men tecknade ändå kontrakt eftersom han var

den endaste inom riket, som förfärdigar slikt arbete.

Denna modell följdes av minst tre andra, bevarade på Fullerö, Göteborgs konstmuseum och Riddarhuset. De skiljer sig något från varandra men alla motsvarar i storlek det som kallas »proportionsmodell» (c. 75–80 cm). Arbetet med att dra upp en sådan proportionsmodell till en modell i full skala pågick – delvis med assistans av den unge Sergel – fram till 1767, då gjutningen ägde rum under ledning av bronsgjutare Gerhard Meyer. Gjutningen blev en katastrof. Meyer hade räknat fel på både tid och temperatur och det mesta av bronzen hade trängt ned i kungens mantel.

L'Archevêque erbjöd sig att utan kostnad reparera styckformarna och tillverka en ny vaxmodell. År 1770 göt man igen, och denna gång med ganska lyckat resultat. Från Riddarhuset räknade man med att arbetet med ciselering och annan efterbehandling skulle ta två-tre månader, men det tog mer än tre år och då var ändå upp till tio man sysselsatta i ateljén. Först den 12 december 1773 kunde kungen svepas in i ett täckelse och som en vit vålnad föras på vagn genom Stockholms gator från ateljén vid Hötorget till den avsedda platsen på torget framför Riddarhuset. Statyn placerades så att kungen hade ryggen vänd mot Riddarhuset och ansiktet mot Slottet,

til et tecken, at han utur Ridderskapets och Adelns stånd uppstigit på Svenska Thronen.

Sluträkningen gjordes upp på våren 1774. Den totala kostnaden för statyn blev 222 000 dkm.

AVSIKTEN VAR NATURLIGTVIS att statyn skulle bli en hyllning till adeln, men när den väl kom på plats var det politiska läget förändrat. Gustav III:s statskupp 1772 hade satt stopp för frihetstida tänkande och när kungen vägrade att delta i invigningsceremonin såg adeln ingen annan utväg än att ställa in de planerade festligheterna. Invigningen ägde rum i gryningen den 23 juni 1774 – samma dag som Gustav Vasa hade gjort sitt högtidliga intåg i Stockholm 1523 – utan någon som helst ceremoni. Gustav III låg sjuk i örsprång.

STRAX DÄRPÅ LÄT Gustav III blåsa liv i det avsmnade projektet med Gustav Adolf-statyn genom att skjuta till nya medel. Efter all kritik hade L'Archevêque tio år tidigare fått börja om. I hans slutliga förslag från 1763 är gudinnan borta och med henne all dramatik. Kvar är bara kungen. Kompositionen är enkel och lugn. Arbetet med Gustav Vasa,

I ett tidigt förslag till Gustav II Adolf-statyn (1757-58) framställs kungen med segergudinnan Victoria. Modell i trä och vax. Nationalmuseum.

uppdragen för kungahuset och en vacklande hälsa hindrade honom dock från att slutföra verket. Han lyckades precis bli klar med den stora, slutliga modellen innan han 1778 lämnade Sverige för varmare klimat. Sex månader senare avled han i Montpellier. Statyn gjöts året därpå av Gerhard Meyer, som åter misslyckades. Tre ciselörer fick arbeta i 17 år för att få någon ordning på det tilltygade bronskadavret. Listan över deras arbete är lång. Det föll sedan på Sergels lott att slutföra postamentets utsmyckning med Axel Oxenstierna och Clio, hans egen idé. År 1791 kom kungen på plats framför Operan och den 17 november 1796 avtäcktes monumentet. Det blev en ren militär tillställning under ledning av den unge Gustav IV Adolf.

Sedan Karl XII:s dagar hade Sverige inte haft någon infödd regent, men i Gustav III:s ådror pulserade som bekant vasablod, om än tämligen utspätt under årens lopp. Han skulle bli den »tredje Gustaven«, i Gustav Vasas och Gustav II Adolfs efterföljd. Livet igenom kom han att leva med dessa bägge som mönsterbilder. Men han förstod också

I L'Archevêques slutliga modell till Gustav II Adolf-statyn (1762–63) rider kungen ensam, utan åtföljande gudinna. Sockelns figurer är ett senare tillägg av Sergel. Modell i bronserad gips och trä. Nationalmuseum.

Foto: Erik Cornelius, Nationalmuseum.

att spela på deras popularitet, framför allt Gustav Vasas. Han framställde ofta sig själv som vasaättling, och jämförde sin egen statskupp med Gustav Vasas befriargärning, precis som han vid utformandet av den nya författningen hänvisade till Gustav Adolfs statsskick. Det är delvis mot bakgrund av detta man kan se den staty av sig själv som Gustav III 1790 lät beställa av Sergel. Det var första gången i Sverige som det restes en staty över en regerande monark och stadens borgerskap fick den dyrbara plikten att betala.

Avtäckningen ägde rum på Skeppsbrokajen 1808. Gustav III framställs som fridsfurste och som de sköna konsternas beskyddare, där han likt en sentida Apollo di Belvedere stiger i land från sjön med en olivkvist i ena handen. Men på samma gång bildar statyn tillsammans med de andra två kungastoderna en skulptural treenighet, en manifestation över vasaättens succession. Därmed lyckades Gustav III i hög grad förta Gustav Vasa-tidens adelspropaganda samtidigt som hans anspråk på dynastisk legitimitet kom till visuellt uttryck i Stockholm stadsbild. ■

Detalj ur vapenplåten för adliga ätten Sergel, nr 2213. Johan Tobias Sergel belönades med adelskap samma dag som hans staty över Gustaf III invigdes den 6 juni 1808.

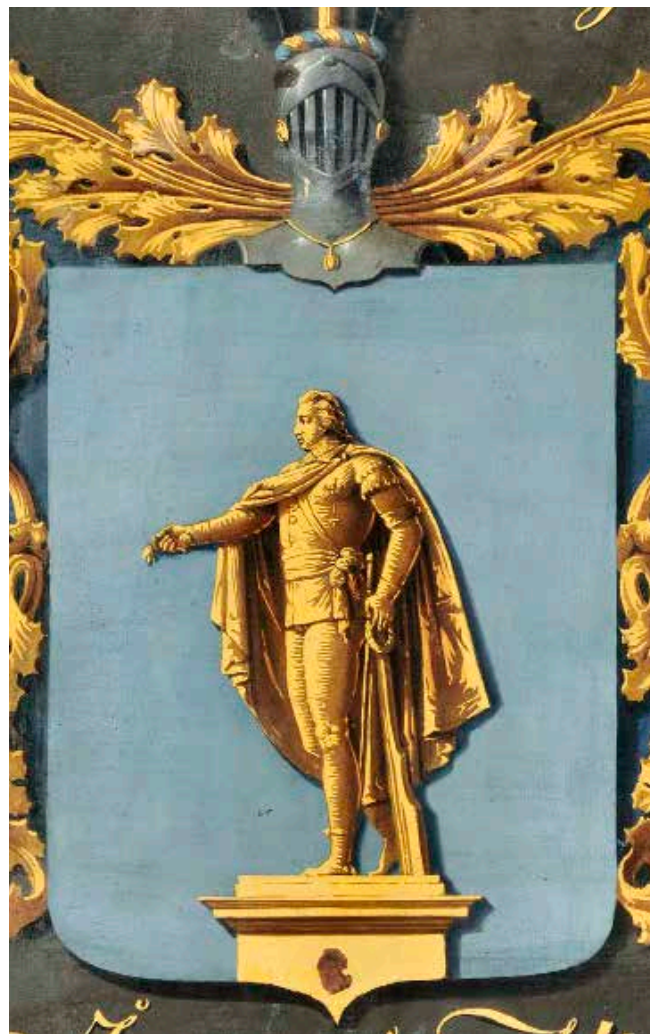

Foto: Gabriel Hildebrand.

Mörby slottsruin

Agneta Schmitterlöw om sin sägenomspunna morgongåva

MORGONEN EFTER bröllopet den 27 maj 1978 mellan Agneta Hamilton och Bertram Schmitterlöw, ägare av godset Mörby mellan Uppsala och Norrtälje, överraskade han sin nyblivna maka med en i sammanhanget högst ovanlig present.

– Jag fick Mörby slottsruin i morgongåva. Det kändes spännande och ansvarstagande, berättar Agneta Schmitterlöw som i fyra och ett halvt decennier vårdat och förvaltat den sägenomspunna ruinen belägen ett par stenkast från familjens bostad.

När *Arte et Marte* var på besök arbetades det flitigt med att bygga trappor mellan våningarna i ruinen och spika ihop nya luftiga gallerdörrar till rummen. Tidigare hade murare varit på plats.

– Väder och vind påverkar ruinen och kan leda till risk för ras. Därför är kontinuerlig tillsyn och reparationer av murarna en prioriterad uppgift i vårdarbetet. Det är också en säkerhetsfråga, säger Agneta.

Agneta Schmitterlöw på taket till Mörby slottsruin. Murkrönets blykappa tillkom under de senaste årens restaureringsarbeten och skyddar mot väder och vind. I fonden ses Fasterna kyrka där 1500- och 1600-talens slottsägare i familjen Oxenstierna vilar i gravkoret.

Foto: Thorsten Sandberg

Text: Thorsten Sandberg, frilansskribent.

Familjen Schmitterlöw har ägt Mörby sedan 1927. Det var Agnetas svärfar som förvärvade godset – och fick ruinen på köpet.

– Några år efter förvärvet tog min svärfar initiativet till en omfattande restaurering med utgrävning och konservering där Riksantikvarieämbetet var huvudman.

MÖRBY HAR EN LÅNG och intressant byggnadshistoria. De äldsta delarna av slottsruinen är senmedeltida. Godset ägdes under denna tid av riddaren Johan Slaweka, som ärvt det från sin far Klaus i början av 1450-talet. I ett dokument från 1460 nämns Johan Slaweka som »byggande ij Myraby«.

Denne uppförde ett två eller tre våningar högt rektangulärt stenhus på krönet till berget som stupar brant ner mot sjön Skedviken. Detta tidiga Mörby kan mycket väl ha påmint om det fortfarande bevarade Utö hus söder om Enköping.

Via familjen Slaweka kom Mörby i ätten Oxenstiernas ägo. Johan Slawekas dotter Märta var gift med riksrådet Bengt Kristiernsson Oxenstierna (död 1495).

– Johan Slawekas stenhus var ett uttryck för sin tid, men motsvarade allt mindre familjen Oxenstiernas krav på en ståndsmässig bostad. På 1550-talet brann Mörby, en händelse på både ont och gott. Branden erbjöd nämligen en möjlighet att omgestalta anläggningen till en modern renässansborg, säger Agneta.

Initiativet till den genomgripande ombyggnaden togs av riksrådet Gabriel Kristiernsson Oxenstierna, barnbarn till Märta Slaweka och Bengt Kristiernsson.

Med det senmedeltida stenhuset som kärna byggdes ett huskomplex runt en borggård. Hörnet i sydväst förseddes med ett runt kombinerat port- och vakttorn, och diagonalt mot detta i nordost uppfördes ett mäktigt fyrkantstorn.

Grundplanen har vissa drag gemensamma med den arkitektur som präglar slott och borgar i Skåne och övriga Danmark under 1500-talet. Efter ombyggnaden betraktades Mörby som Upplands mest imponerande borganläggning.

– Under den period på 1600-talet då Mörby ägdes av riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna genomgick slottet en betydande utvidgning och modernisering.

Hela anläggningen höjdes med en våning. Det var också nu som Mörby för första gången benämndes slott.

Gabriel Bengtsson (död 1656) hade ett starkt intresse för sin fädernebygd och hans familj vistades ofta på Mörby.

Slottet var som störst kring mitten av 1600-talet. En uppfattning om den grandiosa anläggningen med stor trädgård i söder förmedlas av gravyren i Erik Dahlberghs verk *Suecia Antiqua et Hodierna*.

Bilden av Mörby är kanske inte helt verklighetstrogen. I förhållandet av stormaktstidens Sverige var det inte alltid så viktigt att ta hänsyn till faktiska förhållanden. Snarare tvärtom. I ett brev till en av sina medarbetare skrev Dahlbergh att

ibland måste man hjälpa upp verkligheten en aning för att få fram en sak bättre, och det är inget som någon lägger märke till.

Men storhetstiden för Mörby skulle snart vara över och nedgången stod för dörren. Gabriel Bengtssons sonson Gustaf Gabrielsson Oxenstierna kämpade med dålig ekonomi, tvingades pantsätta godset men behöll den resurslukande slottsbyggnaden. Separationen mellan närande och tärande visade sig vara mycket olycklig och ledde till att slottet började förfalla.

– Planer fanns från efterträdarnas sida att restaurera slottet. Den kände arkitekten Carl Hårleman kallades till platsen men han gjorde bedömningen att kostnaderna hade blivit alldeles för stora. Man beslutade i stället att göra en vacker ruin av Mörby slott som slutligen ödelades i en brand 1740.

KRING EN GAMMAL slottsruin växer gärna en sägenflora fram och Mörby är inget undantag. En sägen är som bekant en sagaliknande berättelse som utspelar sig på en bestämd plats med historiska personer som kan vara namngivna.

Agneta Schmiterlöv tog tidigt del av den omfattande sägenfloran kring Mörby. I en av sägnerna figurerar familjen Slaweka och deras granne stormannen Thideka på Gillberga gård.

Thideka – som även han fanns i verkligheten och omnämndes i ett dokument daterat 1383 – hade en ung och skön dotter vid namn Anna.

– Hon förälskade sig i väpnaren Anders. Men han var både fattig och av låg börd och dög inte åt Anna, menade Thideka som körde Anders på porten. Men parets kärlek var svårstoppad. Thideka lät då fängsla Anders, berättar Agneta.

Efter ett gästabad på Gillberga gård då alla var dåsiga av mat och dryck passade Anna och hennes kammarjungfru på att befria Anders. Sedan flydde Anna till sina fränder på Mörby.

Här garanterade familjen Slaweka hennes säkerhet och hon bevakades noga. Kärestan Anders hade fått kännedom

Äldsta delarna av Mörby slott uppfördes i mitten av 1400-talet. Byggherrar var väpnaren Klaus Slaweka och dennes son riddaren Johan Slaweka. Slottet placerades strategiskt vid sjön Skedviken som en gång i tiden var en vik av Östersjön.

om var hon fanns och fortsatte försöken att träffa henne. Han tillgrepp en grym list.

Anders dräpte en munk han mött på vägen, tog på sig dennes kåpa och begav sig till Mörby. Munkkåpan blev hans inträdesbiljett och han fick träffa sin älskade Anna.

– Men när Anders tog hennes hand föll hon död ner. Hon hade nämligen fått en uppenbarelse att hon skulle dö så snart hon tagit en mördare i hand. Sägngen slutar med att Annas svartklädda gestalt skulle ha visat sig i ett fönster i tornet på Mörby, berättar Agneta.

Ruinen med sitt vackra läge blev under 1800-talet ett populärt mål för konstnärer. En målning hemma hos Bertram och Agneta Schmiterlöv ger uttryck för den tidens ruinromantik. Dramatiskt kvällsbelysta skyar seglar fram över den trolska borgen.

Och kan man inte rentav ana vålnaden av den olyckliga sägen gestalten Anna i någon av tornets fönstergluggar ... ■

Mörby – från Slaweka till Schmiterlöv

Den förste kände ägaren av Mörby var väpnaren Klaus Slaweka, omnämnd 1412. Dennes sonsons dotter Märta Johansdotter Slaweka var ingift i släkten Oxenstierna och Mörby kom på så sätt i denna familjs ägo. Den Oxenstiernska epoken varade till 1674 och anses åtminstone inledningsvis ha varit en storhetstid för slottet.

Sedan 1927 ägs Mörby av familjen Schmiterlöv. Ta del av hela ägarlängden på webbplatsen Svenska Herrgårdar, www.svenskaherrgardar.se

Världsarvet Engelsberg

och 1700-talets adliga brukskultur

ENGELSBERGS BRUK LIGGER utanför Fagersta i Västmanland och är en av Sveriges bäst bevarade bruksmiljöer. Bruksområdet vilar på sluttningen invid en strömmande å mellan sjöarna Snyten och Åmänningen.

I början av 1900-talet var bruket mycket förfallet. En stor räddningsinsats inleddes av generalkonsul Axel Ax:son Johnson och hans hustru Margaret. Miljön de ville bevara var till stor del ett arv från 1700-talets adliga brukskultur.

Trakten runt Engelsberg har en mer än tusenårig tradition av järnhantering. I närheten finns spåren av den äldsta kända masugnen i Sverige, Lapphyttan, som dateras till 1100-talet.

Dagens Engelsberg kallades »Englikebenning« på medeltiden. På samma plats som den bevarade mulltimmerhyttan har arkeologer kunnat visa att det existerade en hytta med produktion av tackjärn senast under 1300-talets första hälft. Bergsmansfamiljerna i området ägnade sig växelvis åt gruvdrift, jordbruk, skogsbruk och tillverkning av osmundjärn.

Under 1600-talet knöts köpmän och adel allt närmare den svenska järntillverkningen. Familjer som de Besche och De Geer banade väg för vad som har kommit att kallas den klassiska bruksepoken. Bakom omdaning av bruksnäringen fanns en medveten politik. Många bergsmanshyttor var små enheter och levde inte upp till stormaktstidens krav på ökad produktion och effektivitet. Det gällde också i Englikebenning, en plats som mot slutet av 1600-talet började bli intressant för betydligt större investeringar.

PER LARSSON HÖÖK blev Engelsbergs förste brukspatron. Hans liv illustrerar de möjligheter som öppnades för dugliga personer under en dynamisk tid i svensk historia.

Höök föddes 1645 i Vendel i Uppland. Föräldrarna var Lars Andersson Höök, borgmästare i Östhammar, och Brita Persdotter Berg, dotter till kyrkoherden i Torsåker i Gästrikland. Den unge Höök studerade först i Uppsala. Föräldrarna skickade honom därefter till en släkting i Stockholm där han som sextonåring lärde sig att bli bokhållare. Höök anställdes som kammarskrivare i det grevliga hushållet hos Ebba Brahe. Inom några år avancerade han till grevinnans bokhållare och kamrerare.

Text: Nils Johan Tjärnlund, författare till Järnbrukens historia, Bokförlaget Stolpe 2022 (ingår i serien Perspektiv från världsarvet Engelsbergs bruk).

Ebba Brahe, i dag mest känd som Gustav II Adolfs ungdomskärlek, var gift med Jakob De la Gardie, som byggde upp ett stort imperium av bruk och egendomar. Paret lät också uppföra palatset Makalös intill Kungsträdgården. Efter makens död övertog Ebba Brahe skötseln och blev en av stormaktstidens ledande brukspatroner.

Efter makens död övertog Ebba Brahe skötseln och blev en av stormaktstidens ledande brukspatroner.

Ebba Brahe flyttade till Louis De Geers palats på Götgatan. Det var troligen där som den unge Per Larsson Höök kom i lära hos grevinnan. Han blev en lojal medarbetare och kom att sköta Ebba Brahes egendomar som inspektör under tretton år.

Efter Ebba Brahes bortgång 1674 inledde Höök en egen bana som bruksägare. Han förvärvade Kolsva bruk norr om Köping och arrenderade Högfors bruk av grevinnans son Pontus Fredrik De la Gardie. Affärerna gjorde det möjligt för Höök att spara ihop till en egen förmögenhet. Som en gest av tacksamhet döpte han sin äldsta dotter till Ebba.

Per Larsson Höök var driftig och sätts en lång rad projekt. I april 1681 köpte han mark i Englikebenning och anlade en ny masugn. Hyttan drevs med kraft från det övre vattenfallet i ån. Höök valde att döpa platsen till Engelsberg för att skilja hyttan från bergsmännens Englikebenning. I samtiden prisades den nya hyttan som

till byggnad och ström den förnämsta uti hela bergslagen.

Tillståndet för den nya masugnen beviljades på rekordtid i Bergskollegium. Troligen drog ägaren nytta av sina utmärkta kontakter på högsta ort. Trots att Höök var ofrälse frotterade han sig i noblessen, vann tidigt Karl XI:s gunst och deltog i kungens jakter på älg och björn.

Ebba Brahe (1596–1674) drev som änka ett stort imperium av bruk och egendomar. Konstnär okänd.

Höök utnämndes 1682 till häradshövding. Två år senare erhöll han särskilt kungligt tillstånd att köpa frälsegods. Beslutet motiverades med patronens framgångsrika sätt att leda sina företag, vilket gynnade kronans ekonomi, och att han bidragit med soldater och utrustning till armén. År 1687 adlades han med namnet Gyllenhöök.

Efter Karl XI:s reduktion, som slog hårt mot den gamla adeln, hamnade familjen De la Gardie på obestånd och tvingades sälja bruk och egendomar. Rollerna var nu ombytta. Den forne bokhållaren hade kapital nog att 1687 köpa Fors säteri i Västerfärnebo med Hörnsjöfors bruk från de tillgångar som realiserades. Där lät Gyllenhöök uppföra en herrgård och flyttade dit med sitt stora hushåll från närbelägna Högfors. Han fortsatte också att investera i Engelsberg och lade grunden till ett växande bruk.

Gyllenhöök var gift med Regina Elbfas. Hennes far var en av den svenska stormaktstidens mer framstående porträttmålare, Jacob Heinrich Elbfas från Livland. Makarna fick åtta barn. Sonen Anders Gyllenhöök bosatte sig med tiden på Engelsberg och övertog ledningen av bruket.

Per Gyllenhöök själv bodde dock aldrig permanent på Engelsberg. Han lät förvaltare sköta driften, bland annat under en period Reinhold Tersmeden, vars son Jakob adlades Tersmeden och som senare blev ägare av Larsbo bruk.

Mot slutet av sitt liv plågades Per Gyllenhöök av ohälsa. En historia förtäljer att han led av lamhet i ena armen och sökte sig till en hälsokälla för att dricka vatten. Enligt

sägningen blev han helt återställd. Ryktet om denna bot nådde Samuel Skragge som sökte upp platsen. Det blev upprinnelsen till Sättra brunn och starten för den berömda kurtortsverksamheten.

EFTER PER GYLLENHÖÖKS död 1706 fick Engelsbergs bruk en ny ägare, Anders Strömner, som var svärfar till Gyllenhööks son Anders. Denne fick fortsatt förtroende som bruksförvaltare. Han var bosatt i den första »herrgården« uppe på kullen. Det är inte helt klarlagt när den äldsta mangårdsbyggnaden uppfördes, men i en värdering från september 1701 omnämns ett

av häradshövdingen Gyllenhöök väl uppbyggde hus.

Samtidigt kan konstateras att på en karta över Engelsberg tre år tidigare, 1698, existerar ingen motsvarande byggnad.

I tillägg vet vi att Anders Gyllenhöök i sitt första äktenskap gifte sig den 17 november 1700 med Susanna Elisabet Brenner. Förmodligen var det makarnas avsikt att bosätta sig på Engelsberg, som då bör ha varit försedd med en ståndsmässig bostad. Tragiskt avled Susanna Elisabet bara tre dagar efter vigseln.

Detta ringar in uppförandet av ett corps-de-logi på Engelsberg till tiden närmast omkring sekelskiftet 1700. Antagandet får stöd av en datering av timmergrunden i den nuvarande herrgården till slutet av 1600-talet.

Susanna Elisabet Brenner fick alltså troligen knappt uppleva den nya herrgården. Hon var dotter till den kände miniatyrmålaren Elias Brenner, som också har avbildat henne. Elias Brenner var även fornforskare och numismatiker och den expert som gav råd till nyadlade hur deras vapen skulle se ut. I dag är kanske Elias Brennars efterlevande änka mer känd, Sophia Elisabet Brenner, en av Sveriges första kvinnliga skönlitterära författare, som var styvmor till Susanna Elisabet.

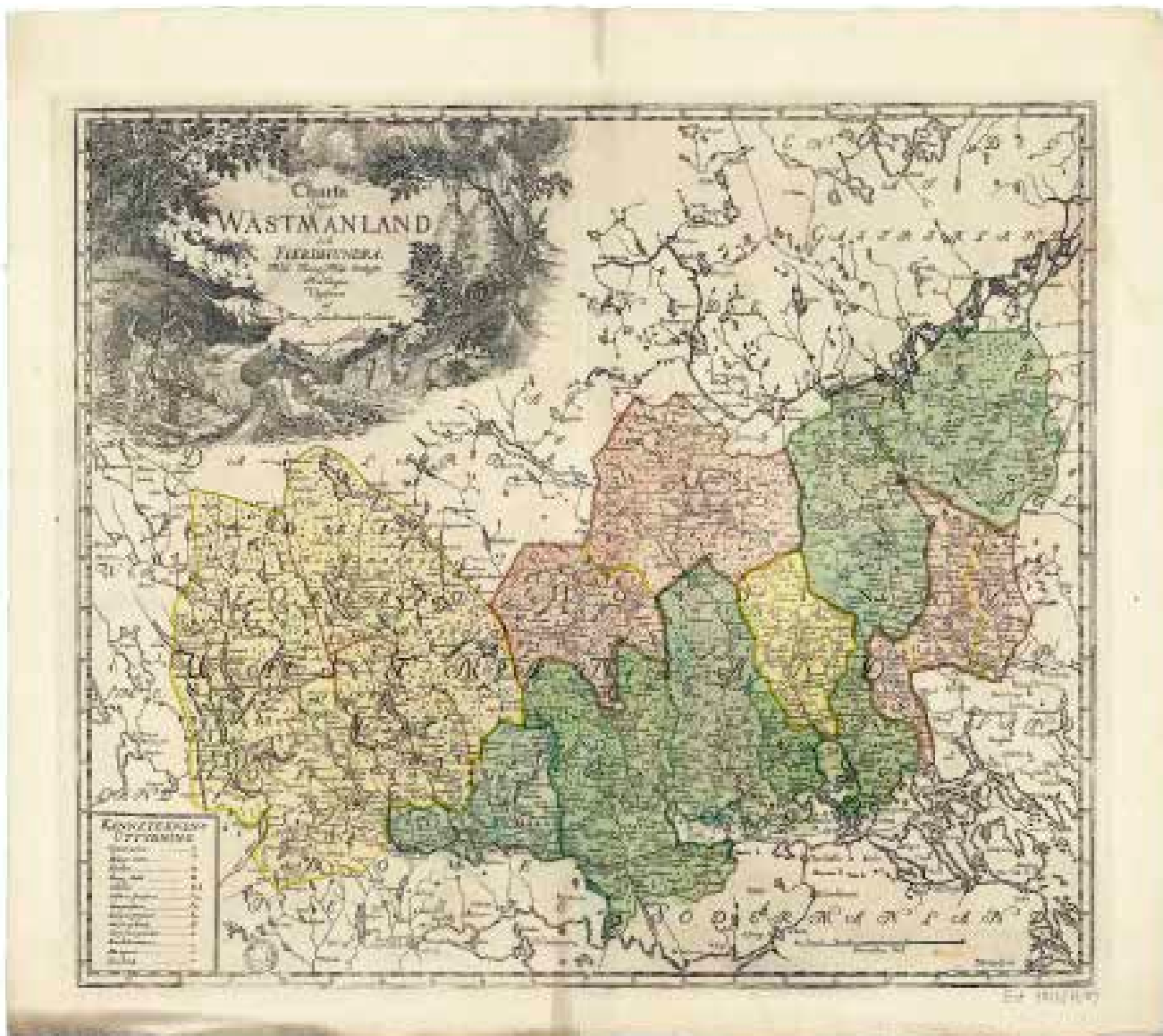
UTVECKLINGEN AV ENGELSBERGS bruk gick trögt i början av 1700-talet. De pågående krigen i Europa ledde till sänkta järnpriser och Anders Gyllenhöök tvingades ta upp lån för att klara driften. Torka och tekniska problem orsakade nya bekymmer, skulderna växte och 1721 tvingades Gyllenhöök överlåta skötseln av bruket till förläggarna i Stockholm. Några konfliktfyllda år följde och trött på uppståndelsen lät Strömner år 1728 sälja bruket till en ny ägare: den kapitalstarke kapten Lorens Niclas Söderhielm.

Inför bergstinget klagade Strömner över att svärsonen hade låtit fordringsägare hämta värdesaker i herrgården, bland annat ett stort »contrefaite«, det vill säga en porträttmålning, av Karl XII samt två andra stora tavlor i förgyllda ovala ramar. Till råga på allt skadades den vackra gyllenläderstapeten i stora salen när tavlorna plockades ned. Indirekt får vi här veta en del om den ståndsmässiga inredningen.

Per Gyllenhööks begravningsvapen i Västerfärnebo kyrka.

Foto: Gunnar Creutz, Wikimedia Commons.

Norbergs bergslag och Engelsbergs bruk återfinns i den nordliga delen av Västmanland i Charta öfwer Wästmanland och Fierdhundra, koloretrat kopparstick, Georg Biurman, 1742.

I ett brev från bergsrådet Strömner till svärsonen Gyllen-
höök kan man höra den förbittrade tonen i formuleringen:

Gud wet wad I ha kommit mig till en plåga her
i werlden.

UNDER NYA ÄGARE GICK Engelsbergs bruk mot en blomstrande framtid. Även Lorens Niclas Söderhielm tillhörde en av tidens många nya adliga familjer. Efter en militär karriär gifte han in sig i bruksnäringen 1715 då han ingick äktenskap med Alleta Maria Cederberg, dotter till brukspatronen på Norns bruk i Dalarna, sekreteraren Peter Brandberg, adlad Cederberg, och hans maka Alleta Silfverström.

Vid tidpunkten för giftermålet var det Söderhielms svärmor som skötte bruksdriften som änka. Det föll sig naturligt att svärsonen hjälpte till och så småningom övertog ledningen av Norns bruk. Med tiden köpte han in fler

andelar av bruket från släkten. Familjen bodde på bruks-
herrgården vid Norn och där föddes också de många barnen, förutom det yngsta.

En svårighet för en brukspatron var myndigheternas införda produktionstak för smidet. Hur stor mängd stångjärn som fick tillverkas var noga reglerat. Lorens Niclas Söderhielm begärde nästan genast att få öka smidet vid Engelsberg, men det dröjde nästan tjugo år att få ansökan beviljad av Bergskollegium.

Privilegiesystemet och de många regleringarna medförde bekymmer och kostnader, men det fanns också fördelar. Bruksägarna fick en sorts monopol och behövde sällan frukta ny konkurrens. Överskottet, som inte kunde investeras i en expansion av verksamheten, gick ofta till att skapa förskönande och praktfulla representativa anläggningar med herrgårdar, konstsamlingar och parker.

Engelsbergs herrgård med flyglar och slaggstenspaviljonger.

1700-talets välstånd satte avtryck i Engelsberg som snabbt utvecklades från den traditionella bergsmansbyn till ett mer organiserat brukssamhälle. Lorens Niclas Söderhielm byggde upp en starkare ekonomisk enhet genom att komma över mer mark och andelar från bergsmännen. Han köpte också upp andra bruk, bland annat Tolvfors i Gästrikland som blev säte för en gren av släkten Söderhielm långt in på 1900-talet.

Lorens Niclas Söderhielm gick ur tiden 1760 och efterlämnade en blomstrande bruksrörelse och ett rikt arv till sin änka och sina barn.

Efter Lorens Niclas död sköttes Engelsberg under åtta år av friherre Johan Augustin Mannerheim, som var gift med en dotter i huset, Helena Maria Söderhielm. Deras barnbarns barnbarn skulle för övrigt bli Finlands nationalhjärte, marskalk Mannerheim.

År 1769 flyttade makarna Mannerheim till Tärnö i Sörmland och ledningen för bruket övertogs då av Lorens Niclas änka, Alleta Maria, som ännu levde. Hon styrde med hjälp av sin inspektör. Engelsberg hör därmed till de bruk som under en period leddes av en kvinnlig brukspatron.

Alleta Maria Cederberg avled på Engelsberg 1772 vid 82 års ålder. Vid den här tiden uppgick det totala smidet vid Engelsberg till cirka 260 ton stångjärn. Engelsberg hade

därmed växt till att bli ett av de största järnbruken i Norbergs bergslag.

Nu övertogs Engelsberg av sonen, bergsrådet Lorens Petter Söderhielm, som flyttade från Norns bruk med sin stora familj. Han hade från sitt första äktenskap med Ulrika Tersmeden elva barn, varav nio nådde vuxen ålder, och i sitt andra äktenskap med friherrinnan Christina Gustava Cedercreutz åtta barn, varav sex nådde vuxen ålder. Sammanlagt alltså nitton barn, varav femton barn överlevde.

Genom sin första hustru var Lorens Petter Söderhielm nära befryndad med ett rikt nätverk av bruksfamiljer i Dalarna och Västmanland. Genom sin andra hustru blev han också nära släkt med familjen De Geer på Godegård i Östergötland.

DE GODA TIDERNA satte sin prägel på bruksmiljön. År 1746 omtalas en eldsvåda i herrgården på Engelsberg, men att den »ombygges med fyrdubbel kostnad«. Resultatet blev den nya stilrena herrgården i två våningar med stor vind. Samtidigt flyttades en äldre timmerbyggnad som hade tillhört hyttan upp till kullen som köksflygel.

På 1770-talet uppförde bergsrådet Lorens Petter Söderhielm en ny flygel på västra sidan, även kallad Söderhielmsflygeln, med ett stort antal sovrum som sägs ha tillkommit

för att inhysa bergsrådets många barn. Traditionen får stöd i bouppteckningen som räknar upp ett antal sovrum såsom »löjtnant Eriks kammare«, »fänrik Carls kammare«, »fänrik Ottos kammare«, »fröknarnas förmak«, »fröken Lonas kammare«, »fröken Hedvigs kammare«.

Genom lån från Riksbanken kunde bergsrådet också investera i industribyggnaderna. Han uppförde en ny smedja, Herrsmedjan, med bastanta väggar i gråsten. Dessutom uppfördes den nya mulltimmerhyttan på samma plats som den medeltida hyttan.

Som en särskild utsmäckning uppfördes två paviljonger av slaggsten, vilka inramar gården. Skämtsamt har de kallats »Nöd och Lust«, vilket syftar på funktionen avtråde respektive lusthus.

Slaggsten var ett byggnadsmaterial som alltmer kom till användning under 1700-talet. En av förespråkarna var bergmästaren Axel Fredrik Cronstedt, som framhävde materialets fördelar: hus av slaggsten var både säkrare mot brand och lättare att underhålla jämfört med trähus. Cronstedt hade en nära anknytning till Engelsberg. Han gifte sig där i september 1760 med en av husets döttrar, Gertrud Charlotta Söderhielm. De skapade en storslagen trädgård på Nissshyttans bruk, »ett jordiskt paradiset«, enligt vissa beskrivningar.

En ståndsmässig trädgård fanns även på Engelsberg. Arkiven skvallrar om att det under åren 1736 fram till 1760 förekom sammanlagt tolv trädgårdsmästare och en trädgårdsdräng i perioder. Till trädgården hörde en trädgårdsmästarebostad och tillhörande kalkällare, en kryddgård, som hörde till inspektorns hus, smedernas krydd- och kåltäppor och en ärttäppa med mera. Bruksfolket hade möjlighet att odla sina egna grönsaker, örter och kryddor.

Inne i herrgården finns väggmålningar daterade till 1780-talet som visar den påkostade anläggningen. Trädgården låg norr om herrgården, indelad i åtta större kvadratiska fält och två minde rektangulära. Varje kvarter omgavs av häckar och i mitten fanns en rund damm. I trädgårdens norra del låg ett drivhus, där Gyllenhöoks hytta tidigare varit belägen.

LIVET PÅ ENGELSBERG präglades under 1700-talet alltmer av järnets välstånd och en önskan att leva upp till en herrskapsnivå. Herrgården fylldes med dyrbara möbler, konstverk och böcker, vilket kan utläsas av bouppteckningarna. Det fanns gott om tjänstefolk och familjen Söderhielm höll sig även med lakejer. Vänner och släktingar från Stockholm kom ofta på besök och stannade i dagar eller veckor. Det gjordes också täta visiter från de närliggande bruken.

Blivande amiralen Carl Tersmeden skriver i sina dagböcker om livet på herrgårdarna i trakten. Han var sväger till bergsrådet Lorens Petter Söderhielm och berättar gärna om Larsbo bruk, som måste ha haft likheter med Engelsberg. Av Tersmedens anteckningar kan man utläsa att öl,

vin, hummer och ostron förekom ganska ofta. Gärna drack man den nya modedrycken kaffe och det fanns ett stort intresse för jakt.

Till brukspatronens uppgifter hörde också att aktivt delta i församlingens angelägenheter. Kyrkan var en grundpelare i samhället och på vissa bruksorter uppförde bruken egna kapell där brukspatronen, av latinets »patronus«, hade rätt att tillsätta prästen. Bruken stod för den kyrkliga gemenskapen och fostran, och bruken grundade också skolor eller anställde lärare. Det var inte bara av omsorg om bruksfolket – bruken hade också ett egenintresse av välutbildad arbetskraft.

Till brukens välfärd hörde också en förbättring av arbetsmiljön och insatser för sjukvård, pension och de fattiga.

Till brukens välfärd hörde också en förbättring av arbetsmiljön och insatser för sjukvård, pension och de fattiga. På 1770-talet lämnades en större donation, den Söderhielmska, till Norns och Engelsbergs fattiga bestående av tiotusen daler kopparmynt vars ränta bland annat skulle ges till understöd åt fattiga änkor och barn och till

undervisning uti Kristendomen av Brukets folk och arbetare som det bäst behöva.

År 1784 gick Lorens Petter Söderhielm ur tiden. Ägandet av Engelsberg blev splittrat i många andelar och år 1788 beslöt arvingarna att sälja bruket till grosshandlaren och brukspatronen Anders Hebbe som bodde på Högfors bruk i närheten.

ENGELSBERG ÖVERGICK TILL andra ägare under 1800-talet, släkten Timm, och i början av 1900-talet till generalkonsul Ax:son Johnson och Avesta Jernverk.

I dag bevaras Engelsbergs historia och annan svensk industrihistoria i Engelsbergsarkivet som grundades som Johnsonkoncernens centralarkiv i Engelsberg på 1960-talet. Bruket ägs och vårdas av Nordstjernan AB sedan 1987.

År 1993 utsågs Engelsbergs bruk till världsarv av FN-organet Unesco. En del av motiveringen lyder:

Engelsberg är ett enastående exempel på en betydande europeisk industri från 1600–1800-talen med viktiga tekniska lämningar och både kontor och bostäder bevarade.

På Engelsberg bedrivs i dag framför allt en vetenskaplig seminarie- och forskningsverksamhet. Bruket är alltså helt privat, men sommartid finns möjlighet för allmänheten att reservera plats på guidade visningar som ordnas i hyttan och smedjan. ■

I symbios med naturen

Intervju med Karl-Johan von Heland

KARL-JOHAN VON HELAND, grundare och delägare av Entumoto Safari Camp i Maasai Mara, Kenya, är tydlig med vad han tycker om turistbranschen.

– Jag ogillar den, slår han fast. Jag är egentligen inte intresserad av den.

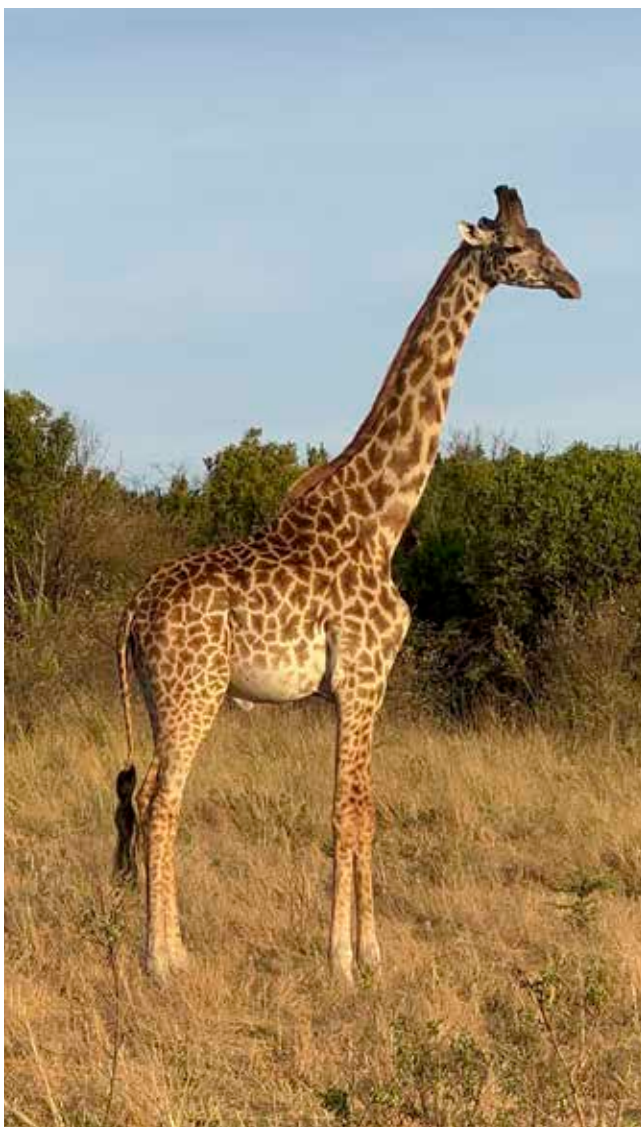

Foto: Knut Setterblad

Text: Marianne Wiiburg Setterblad, kalenderredaktör.

Samtidigt konstaterar han att turismen är viktig i Kenya, men den måste vara hållbar.

– Det finns stora lyxcamps som är byggda av kinesiska och indiska storbolag där man skeppar in allt från byggmaterial och porslin till arbetskraft. Ingenting tillförs den lokala samfälligheten eller reservaten. De vill bara tjäna pengar.

SJÄLV HAR HAN ANLAGT en safaricamp på en undan-gömd och naturskön plats i Sekenanidalen, Siana, nära gränsen av nationalreservatet Maasai Mara. Ett personligt camp med plats för 35 gäster där överskottet går till åter-investeringar. Allt är byggt med lokal kraft och med minsta påverkan på den natur som man har en nästan privat åtkomst till.

Karl-Johan von Heland berättar engagerat och stolt om sitt arbete som ordförande i the Mara Siana Conservancy och som Executive Committee Member vid the Maasai Mara Wildlife Conservancies Association (MMWCA). MMWCA har skapats med syfte att bevara och utöka det stora ekosystem som Maasai Mara ingår i genom ett nätverk av skyddade områden – reservat. Visionen är att få ett levande och enat ekosystem där samhället och vilda djur samexisterar på ett hållbart sätt för allas välbefinnande.

Det finns i nuläget 22 reservat som täcker en yta av cirka 1 500 km². Varje reservat arrenderar mark av de lokala landägarna som alla är massajer. Över 17 000 familjer får nu viktiga inkomster från reservaten.

KANSKE UTVECKLADES DET starka bandet till Afrika för att Karl-Johans farfar spenderade några år i Kenya eller för att Karl-Johans hustru Eva bodde som barn i Etiopien. Under åttiotalet åkte familjen von Heland till Afrika en gång per år och familjen drogs ständigt till Kenya – det östafrikanska landet som korsas av ekvatorn med en kust mot Indiska oceanen och bördiga slätter som reser sig in mot de centrala högländernas platå innan de delas av the Great Rift Valley, Afrikas stora dalsänka.

En massajgiraff med sitt oregelbundna mönster är en vanlig syn i reservaten och på Maasai Mara.

Karl-Johan von Heland på Entumoto Safari Camp i Kenya.

Karl-Johans farfar Erik von Heland (1894–1973) och kusinen Bengt Nordenskiöld (1891–1983), sedermera general och flygvapenchef, hade som unga drömt om äventyr i Afrika. När Bengt år 1919 bestämt sig för att starta ett nytt liv med en kaffefarm i Brittiska Östafrika lämnade Erik hastigt sin militära karriär och följde med. Äventyret som skulle vara några månader blev till tre år.

Redan innan första världskriget fanns svenska pionjärer i Brittiska Östafrika och de svenskar som stannat blev goda vänner. Det var genom en av dessa som Erik von Heland lärde känna paret von Blixen, den ryktbara Bror och den sedermera världskända Karen.

– Bror von Blixen var underhållaren, spelevinken och äventyraren som gav innehåll till Karens böcker. Karen var observatören. De var väldigt olika skriver farfar i sina memoarer. Men Erik gillade inte Brors förhållande till ansvar och andras pengar, säger Karl-Johan.

Paret Blixens kaffefarm låg vid foten av Ngongbergen i den nuvarande stadsdelen Karen (döpt efter författaren) i Nairobi. Ett område som på grund av höjden över havet var helt fel för kaffeodling vilket i kombination med Bror Blixens avtagande entusiasm och Karens ovilja att kultivera all mark gjorde företaget hopplöst. När Karen var i Danmark arrenderade en belgare farmen några år och Erik von

Heland anställdes som förman 1920. Han beskriver sitt liv i Kenya genom sina memoarer – en skrift som Karl-Johan har översatt till engelska *My years in Africa* (2013).

1921 när Erik provat på farmerlivet, lintillverkning och gjort några misslyckade affärer började han längta hem. Att han inte hittat en fru spelade in, visar breven till Sverige. Samma år gifter han sig med Karin Witzén i Stockholm och karriären tog fart som politiker, landstingsman och slutligen landshövding.

– Min farfar var en patriark. Han kom hem från Afrika med troféer och ett kolonialt språk. Vi hade en period där jag bröt med honom men innan han gick bort skickade han ett långt brev om hur jag skulle tänka på framtiden, säger Karl-Johan.

HUR HITTADE DÅ Karl-Johan von Heland sin camp? Sonen Jacob studerade i Kenya och träffade då Rimoine Ole Karerai, en massaj från Sianaområdet. Deras goda vänskap gjorde att respektive familj kom varandra mycket nära.

– Jag bad Rimoine att hålla utkik efter en bra plats för oss att bygga ett hus eller en camp på. En trevlig plats lite högt med utsikt över slätten och solnedgången.

Två år senare hade Rimoine hittat den perfekta platsen. Så startade en lång kamp om att få rätt tillstånd och efter

Karl-Johan von Heland har anlagt sitt camp på en höjd med en vidunderlig utsikt. På nätterna vandrar stora djur upp i bergen bland tätten för att söka föda.

ytterligare ett år, inte utan motgångar och med lokal byggkraft så stod Entumoto klart.

– Det gick lite hipp som happ, alla fick lära sig från grunden. En gång när jag kom för att inspektera bygget var toaletterna klara, det vill säga rena hål i marken. De fick de göra om. I långsam takt har allt blivit som vi vill ha det och nu kan vi erbjuda alla de bekvämligheter man som gäst kan förvänta sig av ett högklassigt camp.

NU SKULLE DET BILDAS ett reservat: the Mara Siana Conservancy. Efter långa förhandlingar lyckades Karl-Johan få tilliten av omkringliggande massajbyar. Han åkte ut med en kappsäck med pengar och satte sig under ett träd. Tusentals massajer kom, gav sin underskrift och fick en peng för sitt första arrende. I gengäld får tamboskap inte beta i reservatet. På så sätt grönskar det och de vilda djuren som annars skulle fördrivas lever och frodas. Reservatet skyddas av rangers som till största del motar bort tamboskapen – skulle de gå fritt får gräset aldrig gå i frö. Ett gigantiskt problem är förstås den torka som uppkommit i klimatkrisens spår och som präglar hela landet. En möjlighet kan vara att sälja Carbon Credits menar Karl-Johan. Nu blickar han vidare mot ett närliggande område och förhand-

lingar pågår om att utöka reservatet. För att kunna upprätthålla reservaten krävs den avgift turisterna betalar. Covid-pandemin blev förstås ett hårt slag men reservatet fick tack och lov stöd av GIZ och WWF och inhemska turister som kom till Entumoto.

Karl-Johan säger att de klarar sig på 25 procents beläggning, de vill inte ha massturism.

– Men har vi fler gäster kan vi återinvestera, förbättra campen och öka reservatet. Turismen har inte bara påverkats av covid utan händelser långt borta på samma kontinent ledde till avbokningar som Al-shababs terrorattacker eller ebolautbrottet i Västafrika.

Men Karl-Johan oroas inte. Han menar att turisterna blivit mer hårdhudade efter covid och kriget i Ukraina och det finns ett segment som fortfarande reser, trots sämre tider. Till Entumoto hittar gästerna genom vänners rekommendationer och tjänster som Tripadvisor, nästan alla kommer genom direktbokningar. De västeuropeiska gästerna kan man ta bättre betalt av och överskottet gynnar massajbyarna i trakten. Entumoto skapar inte bara arbetstillfällen utan har också byggt skolhus till den närliggande Siana Boarding School och grundat The Girls Rescue Centre på samma plats för att rädda flickor från könsstympning och för tidiga äktenskap.

Lejon, elefant, buffel, leopard och noshörning, de storvilt som går under benämningen the Big Five. Att lyckas se alla fem viltslagen är inte omöjligt vid Entumoto.

Foto: Knut Sæterblad.

Slätten nedanför Entumoto i Sekenanidalen i the Siana Conservancy kallas för Eden och där trivs allahanda djur som vattenbuffel, elefanter, lejon, zebror och giraffer. Ett område man har helt egen tillgång till som gäst och där djur och växtlighet frodas.

– Av gammal tradition ses flickorna som giftasboskap. När vi fått reservatet på plats slog jag näven i bordet och uppmanade massajledarna att skicka sina flickor till skolan. Därefter kom 70 flickor dit och skolan var tvungen att expandera. Nu är där över 300 elever. Alla är stolta över sina utbildade flickor och med utbildning föds färre barn, nativiteten är fortfarande mycket hög i landet. Under covidpandemin skickades alla barn hem och när skolan öppnade igen kom 30 flickor inte tillbaka. De blev gravida i sina byar.

KARL-JOHAN VON HELAND är övertygad om att om man gör gott så får man gott tillbaka. Han lever efter det rättesnöret och är aktad i Siana, det intygar flera som under-tecknad träffar. Under covid delade han ut matpaket till en hel by, berättar en guide. En tysk och en argentinsk forskare vid the Mara Siana Conservancy uttrycker en djup tacksamhet till alla turister som väljer en camp som Karl-Johans.

Att spendera tid på Entumoto gör gott i själ och hjärta. Full service med alla tänkbara bekvämligheter och ett varmt omhändertagande kombineras med utsikt över ett bedövande vackert landskap med ett vattenhål dit elefant, vattenbock, zebra och buffel söker sig. Man befinner sig som Karl-Johan själv uttrycker det: i symbios med naturen. ■

von Heland nr 1841

Släkten härstammar från Närke. Den med visshet äldste kände stamfadern är regementsskrivaren vid Östgöta infanteri, Erik Andersson (1608–1672), som åren 1652–1662 var bosatt i Hestad i Skönberga socken i Östergötland men var född i Örebro. Hans sonson, registratör vid Inrikes civilexpeditionen vid Kungliga kansliet sedermera kanslirådet Gustav Heland (1680–1759), adlades 1727 3/8 i Palatset i Stockholm av konung Fredrik I med namnet von Heland. Han introducerades 1731 3/8 under nr 1841. Huvudmannagrenen som på 1880-talet överflyttade till Australien fortlever där och medlemmarna kallar sig enbart för Heland.

Källa: *Adelskalendern 2022*.

Alvar Lindencrona

Den demokratiska aristokraten

ÖVERSTELÖJTNANT GUDMUND LINDBLAD adlades 1719 med namnet Lindencrona av drottning Ulrika Eleonora. En av hans ättlingar, juristen Alvar Lindencrona (1910–1981), kom att bli ett aktat namn av egen kraft och spela en viktig roll för försvaret av Sverige i modern tid.

Alvar Lindencrona utsågs 1949 av statsminister Tage Erlander till den förste chefen för den underjordiska motståndsrörelse som byggdes upp under det kalla kriget med näringslivet och fackföreningsrörelsen som bas, och som var aktiv åtminstone fram till tidigt 1990-tal. Ett uppdrag som Lindencrona löstes från först 1978 och alltså levde med under knappt tre decennier.

Om denna civila motståndsrörelse är ännu mycket lite känt i detalj (min pågående forskning i ämnet kommer framöver att i bokform ge en fördjupad bild). Till dess uppgifter hörde sannolikt att skapa förutsättningar för att kunna bedriva väpnad kamp i ett tillstånd av ockupation, evakuera särskilt skyddsvärda personer till säkra platser inom och utanför svenskt territorium och via radioförbindelse förse de västliga demokratierna med underrättelser om händelseutvecklingen i det av Sovjetunionen besatta Sverige.

Behovet av att redan i fredstid organisera ett svenskt motstånd mot en ockupation bedömdes vara stort i slutet av 1940-talet och början av 1950-talet, när kommunismens järnridå sänktes över Europa.

– Det visade sig under andra världskriget, att man [i andra länder] var oförberedd när nazisterna kom, vilket ledde till ett stort elände för många människor. Men det skulle inte inträffa i Sverige, säger Gustaf Lindencrona, professor emeritus i finansrätt och tidigare rektor för Stockholms universitet, om hur hans far Alvar och övriga initiativtagare till motståndsrörelsen resonerade.

FÖR ALVAR LINDENCRONA, liksom för många andra personer i hans generation av svenska adelsmän, var det en självklarhet att ställa upp och om nödvändigt »ge sitt liv för fosterlandet«, menar hans äldsta dotter Elisabeth Lindencrona Paues, som har arbetat vid EU-kommissionen i Bryssel. Till exempel hade han under krigsåren tjänstgjort i både Försvarsdepartementet under försvarsminister Per

Text: Johan Wennström, fil.dr i statsvetenskap och verksam vid Institutet för Näringslivsforskning (IFN). Han arbetar för närvarande på en bok om den hemliga svenska motståndsrörelsens historia.

Edvin Sköld och flera andra departement. Senare blev Lindencrona byråchef i Luftfartsverket där hans uppgift, enligt en dödsruna tecknad av vännen Rolf af Klintberg (SvD 15/12 1981), blev att

flyga omkring i världen och förhandla fram de internationella luftfartsavtal, som legat till grund för den svenska flygtrafikens stora utveckling.

Mot den bakgrunden föll sig det hemliga uppdraget för regeringen och Sverige förmodligen naturligt för honom.

Som pojke hade Lindencrona dessutom starkt identifierat sig med romanfiguren Röda nejlikan, som på djärva sätt och med fara för sitt eget liv räddar familjer undan giljotinen i det revolutionära Frankrike och för dem till säkerhet i England. Kanske hade också detta en betydelse för att han som vuxen skulle vilja engagera sig i en svensk motståndsrörelse, spekulerar Elisabeth Lindencrona Paues.

Alvar Lindencronas aristokratiska bakgrund och manér tjänade, åtminstone till en början, som en bra täckmantel; han var en osannolik motståndsledare för det då socialdemokratiskt helt dominerade Sverige. Bakom det yttre skenet fanns dock en människa som gick i takt med sin progressiva tid.

Alvar Lindencronas aristokratiska bakgrund och manér tjänade, åtminstone till en början, som en bra täckmantel...

BLOTT 36 ÅR GAMMAL utnämndes Lindencrona 1947 till verkställande direktör i Thule, då ett av Sveriges mest framgångsrika försäkringsbolag med säte i det moderna Thulehuset på Sveavägen 44 i Stockholm, där han genomförde en rad nydanande förändringar. Långt före det att Medicinalverkets generaldirektör Bror Rexed höll sitt uppmärksammade introduktionstal till myndighetens personal i slutet av 1960-talet, valde Lindencrona att i alla sammanhang säga »du« till sina medarbetare. Tilltalet spred sig

Foto: Bengt Almquist, TT.

*Alvar och Jane Lindencrona vid deltagandet
i kungäparets representationsmiddag på
Stockholms slott i mars 1963. DN.*

snart inom hela organisationen, vilket enligt »Thuleiten« Lennart Grundborns minnesbok *Sista dansen med Thule* (2006), starkt bidrog till den goda »Thuleanda« och inkluderande atmosfär som genomsyrade försäkringsbolaget under Lindencrona. Efter amerikansk modell inrättade han även en »Junior Board« (kallad Lilla rådet), till vilken företrädesvis yngre medarbetare bjöds in för att, enligt Grundborn, ta ställning till samma frågor som den ordinarie styrelsen brottades med och presentera nya idéer för ledningen.

Till fromma för en bredare krets skapade Lindencrona den så kallade Thuleskolan, som erbjöd ambitiösa unga kvinnor med endast sexårig folkskola i bagaget en tämligen bred och dessutom betald treårig vidareutbildning, vilken gav eleverna en första introduktion till yrkeslivet och främjade social rörlighet. Thuleskolan hade från början varit »något av ett experiment«, enligt en nyhetsartikel inför tioårsjubileet (SvD 1/6 1957), men fallit väl ut. Andra liknande sociala initiativ bakom vilka Lindencronas hand kan spåras var Thulehem, ett tidigt exempel på ett seniorboende av mer ambitiös karaktär som byggdes utanför Lund, och läkarhuset vid Odenplan som uppfördes i samarbete mellan Thule och Stockholms läkarförening.

I dag skulle vi säga att Lindencrona visade »corporate social responsibility«. En viktig drivkraft var förmodligen att bidra till att förhindra en socialisering av den svenska försäkringsbranschen, vilket vid tiden för hans tillträde till direktörsposten i Thule, 1947, inte var ett helt osannolikt scenario. Det framträdande socialdemokratiska organet *Morgon-Tidningen* skrev samma år, att de

storkapitalistiska intressena inom försäkringsbranschen finge bereda sig på en mera närgången granskning av deras eventuella behövlighet i det svenska folkhemmet. (Se vidare SvD 11/4 1947).

Lindencrona demonstrerade genom Thules olika verksamheter, att privata företag visst inte behövde ställas i motsats till den framväxande välfärdsstaten, utan tvärtom kunde komplettera den. Men han tycks även ha haft en egen genuin social ansvarskänsla.

ALVAR LINDENCRONA KOM med tiden, hävdar Lennart Grundborn, att betraktas som en »visionär och stark företagsledare och ledande profil inom hela försäkringsbranschen«. Ändå tvingades han lämna chefskapet för Thule när försäkringsbolaget i mitten av 1960-talet fusionerades med konkurrenten Skandia, som kom att ge kontorshuset på Sveavägen ett nytt berömt namn. Bakgrunden till att Lindencrona inte ombads leda det sammanslagna företaget var en ekonomiskt misslyckad satsning på att köpa in en egen räddningsorganisation, som bland annat skulle erbjuda våghjäl till Thules bilburna försäkringskunder.

– Pappa blev »jourhavande ledamot« av styrelsen i

stället för vd i Skandia, och det där var en väldigt sorglig historia, berättar Gustaf Lindencrona.

Han förblev emellertid en tongivande figur inom svenskt näringsliv och hade en lång rad styrelseuppdrag för bland andra bil- och flygtillverkaren SAAB och dess olika internationella dotterbolag. Lindencrona deltog även som ledamot i den statliga fondbörsutredningen och bidrog i denna egenkap bland annat till införandet av en svensk lagstiftning mot att missbruka förtrolig företagsinformation i syftet att bedriva insiderhandel med aktier. Han avrundade sin karriär i slutet av 1970-talet med att acceptera att utnåmnas till vice ordförande i Internationella handelskammarens skiljedomstol i Paris; en organisation som han redan hade verkat inom under åtskilliga år, bland annat som ordförande för dess svenska nationalkommitté. Till Lindencronas många föreningsuppdrag vid slutet av hans liv hörde posten som ordförandesuppleant i riddarhusdirektionen.

MOT DENNA BAKGRUND är det knappast överraskande att aristokraten Alvar Lindencrona kunde stå Tage Erlander nära och bli utsedd till ledare för den svenska motståndsrörelsen. Han förfaller ha varit en mångfasetterad person med en organisatorisk talang och ett enormt svenskt och internationellt nätverk.

Lindencronas »specialuppgift«, som den tidigare arméchefen Carl Eric Almgren kryptiskt formulerade sig i en egen dödsruna över Alvar (SvD 5/12 1981), blev inte känd för familjen förrän kort innan hans död. Enligt hans dotter Elisabeth Lindencrona Paues, som under uppväxten och senare i livet ovetande hade hjälpt honom genom att följa med på resor i Sverige och utlandet och ge ett intryck av normalt familjeumgänge, berättade Alvar Lindencrona under sin sista sommar i förtroende för henne och som svar på hennes frågor om hans förehavanden genom åren, att han i hemlighet hade arbetat för sitt land och svarade för kungafamiljens säkerhet i händelse av krig. De andra barnen, som inte hade involverats i verksamheten, fick veta något senare.

– Det var definitivt stolthet vi kände, säger Gustaf Lindencrona om familjens reaktion.

MOTSTÅNDRÖRELSENS EXISTENS avslöjades för allmänheten i samband med det kalla krigets slut. Men varken Alvar Lindencrona eller någon annan medlem av motståndsrörelsen har i efterhand fått någon erkänsla för sina insatser, trots att de ofta medförde betydande personliga kostnader. I dagens oroliga läge kan det vara lämpligt att försöka lära av vad de försökte uträtta. ■

Författaren vill särskilt tacka Elisabeth Lindencrona Paues för hjälp med källmaterial till denna artikel.

Antti Tillander
TILLANDER

TIMELESS CONTEMPORARY

FINE HAND-CRAFTED JEWELLERY FROM HELSINKI

GLOGATAN 1, 00100 HELSINKI, FINLAND | TILLANDER.COM | TEL +358 40 043 4443 | TILLANDER@TILLANDER.COM

Prinsesspanaren

Ludvig Manderström – kung Oscars spanare i Haag

KRONPRINS KARL NÄRMADE sig tjugoårsstreck och det började bli dags att se sig om efter en maka, en blivande drottning av Sverige. Intresset riktades inledningsvis mot det preussiska hovet och den 17-åriga prinsessan Louise.

I sällskap med brodern prins Gustaf begav sig Karl senhösten 1846 till Berlin. Besöket blev lyckat. En tidning skrev

att den unge älskvärde arvtagaren till svenska tronen redan betraktades som en medlem av den kungliga familjen.

Friherre Ludvig Manderström vid 30 års ålder. Han tjänstgjorde då som kammarjunkare och andre sekreterare vid kabinettet för utrikes brevväxlingen. 1849 fick han sitt delikata kungliga uppdrag att granska prinsessan Lovisa i Haag. Porträtt av Maria Röhl, 1836, Riddarhuset.

Text: Thorsten Sandberg, frilansskribent författare till Karl XV – Folkets monark, Historiska Media 2022.

Men giftermålsprojektet gick i stöpet. Under en resa i Italien blev Louise allvarligt sjuk, antagligen i tyfus, och det ryktades att hennes utseende tagit stryk. Hon hämtade sig från sjukdomen men tiden gick och för Karl växte ovissheten. I början av 1849 avbläste Oscar I definitivt giftermålsplanerna. Skälet han angav i ett brev till preussiske kollegan Fredrik Wilhelm IV var Louises sjuklighet. Denne accepterade förklaringen, men tillade att Louise var mycket besviken.

Samma år gjordes ett nytt försök. En tänkbar kandidat till ett kommande äktenskap med kronprins Karl identifierades i Nederländerna: prinsessan Lovisa, 21 år gammal och dotter till prins Fredrik. Men hur hon såg ut och vilken karaktär hon hade, det hade man ingen aning om i Stockholm.

FÖR ATT INHÄMTA närmare information om Lovisa skickade Oscar I sin kabinettssekreterare friherre Ludvig Manderström till Haag. Manderström hade lång erfarenhet av såväl utrikes som inrikes politik, med flera utlandsstationeringar och återkommande perioder som riksdagsledamot i adelsståndet.

Manderströms uppdrag i Haag var delikat och det var nödvändigt att ge det en täckmantel. Officiella skälet till besöket var att framföra den svenske kungens gratulationer till Nederländernas nye regent Wilhelm III. Denne hade efterträtt sin far Wilhelm II på tronen.

Det var sannerligen inte lätt att komma i närheten av Lovisa. Till slut lyckades Manderström skaffa sig en inbjudan till en familjemiddag i prins Fredriks och hans gemål Luises residens Korte Vorhout.

Under middagen ägnade Manderström mycket tid åt att smygtitta på Lovisa, och knåpade efteråt ihop en detaljerad beskrivning:

Hennes Kungliga Höghet prinsessan Lovisa har en tämligen hög figur, är väl växt och synes starkt bildad, utan att vara, för sina år, ovanligt fet eller starkt lagd. Hela hennes utseende synes vittna om bästa hälsa; hennes kinder äro friska; hennes hy särdeles vit och vacker. Hennes blå ögon äro ej mycket stora, men hava ett mildt och godhetsfullt uttryck, liksom hela hennes väsende.

Manderström noterade också att

fast prinsessan var närsynt antyde ögonen livlighet och engagemang i vad hon såg och hörde. Hennes hår hade en vacker cendréfärg. Hennes mun var kanske något stor men tänderna var små, vita och regeljära. Läpparna var ovanligt röda och friska. Armarna vackra och händerna vällagda. Halsen var kanske något kort men huvudet var därvid väl fäst.

Vid första påseendet gjorde Lovisa som kvinna inget särskilt intryck på Manderström. Men ju mer han betraktade henne, ju mer upptäckte han

den godmodighet och det glada oskuldsfulla och okonstlade väsen som övar ett mera stadigvarande välde än skönheten.

Rapporten hamnade så småningom på Oscar I:s bord och delgavs såklart också kronprins Karl.

Före Manderströms okulärbesiktning hade veterligen ingen svensk sett Lovisa. Vad man däremot kände till var att hon hade mycket fina anor och en stormrik far. Två faktorer som bedömdes mycket intressanta i den svenska kungafamiljens giftermålsplanering.

En rik svärfar kunde för Karl betyda en rejält tilltagen

hemgift. Och en blivande avkomma skulle få gedigna anor från tongivande furstehus, vilket antogs kunna stärka det färska kungahuset Bernadottes legitimitet.

Karl hade förstås lika nyfiket som pappa Oscar läst Manderströms närgångna rapport från Haag. Ytterligare information hade också inhämtats om den nederländska kungafamiljens lysande ekonomiska status.

Mot bakgrund av det som hände med preussiska prinsessan Louise var Karl realist. Men det var med viss optimism han på sensommaren 1849 gav sig iväg på friarfärd till Nederländerna. I början av augusti avslöjade han planerna för sin adjutant löjtnant Erik af Klint:

Den 19:e denna månad pallrar jag mig ut till de låga länderna, lämnar dessa vackra fjällar och hastar livets lottospel till mötes. Med oroligt sinne väntar jag att komma till Haag, där timlig lycka eller olycka kanske skall avgöras.

Giftermål blev det som bekant mellan Karl och Lovisa. Sommaren efter Karls resa till Haag växlade de ringar i Storkyrkan i Stockholm.

Manegen hade krattats av prinsesspanaren Ludvig Manderström. ■

Drottning Lovisa av Norge och Sverige (1828–1871). Nationalmuseum.

Utsikt över Haag, Nederländernas administrativa huvudstad och monarkens residensstad. Cornelis Springer. 1852. Rijksmuseum Amsterdam.

Sko kloster

350 år av kvinnlig dominans

SKOKLOSTERS KYRKA UPPFÖRDES under 1200-talets första hälft och är en av de äldsta tegelkyrkorna i gotisk stil i Sverige. Kyrkan, invigd till Jungfru Maria och Johannes Döparen, blev en inspirationskälla till efterföljande kyrkobyggen. I dag är den sockenkyrka i Håbo pastorat, men ursprungligen var den klosterkyrka till ett av Sveriges sjutton cisterciensklöster.

Vid sekelskiftet 1700 när riksantikvarie Johan Peringskiöld tecknade av klosterkyrkan fanns fortfarande delar av klostret kvar ovan jord. Klosterbyggnaderna var enligt cisterciensiska principer grupperade med längor kring en kvadratisk mittgård. Det bör även ha funnits ett flertal administrativa byggnader i närområdet och det som numera kallas stenhuset innehåller delar av det som ursprungligen var uppsalakanikernas hus. Även om klostret var ett nunnekloster så behövdes manliga präster för mässläsning och som biktfäder.

Klostret grundades på kung Knut Långes initiativ då nunneklostret i Byarum i Småland tidigast 1222 flyttades till Skohalvön. Till en början höll nunnorna till vid Flasta, en dryg kilometer från den nuvarande kyrkan. De arkeologiska fynd som gjordes vid utgrävningen av ruinen på 1960-talet visar spåren av nunnornas vardagsliv. Dessa finns i dag i Historiska museets samlingar.

De arkeologiska fynden visar spåren av nunnornas vardagsliv.

Etableringen av klostret skedde under Knuts son Holmgers levnadstid. En av de förnämsta textilierna i Historiska museets samling är ett senmedeltida gravtäckte som anses vara ett verk av klostersistrarna och Albertus Pictor. Det är tillverkat i grönt siden med broderier i guld och silke och är försett med både Erikska ättens och Folkungaättens vapen. Avbildad på täcket, som har formen av en gravsten, finns Holmger själv. Han halshöggs 1248 i efterdyningarna av ett uppror och sannolikt var det hans änka Helena som arrangerade begravningen i klosterkyrkan. I *Erikskrönikan* kan man läsa att

Text: Pia Bengtsson Melin, fil.dr, 1:e antikvarie för medeltid och kyrklig konst vid Statens historiska museer.

Gud gaff honom nader oc gjorden hälagh, Gud gjorde honom helig.

Efter sin död fick han status av lokalhelgon och många besökte hans grav av vördnad och för botgöring. I en mirakelsamling nämns att Holmger i Sko »var känd genom underverk«.

Textilproduktion var vanligt i klostren och från Sko kloster finns ytterligare några medeltida textilier bevarade, bland annat en dyna i guldskinnsbroderi med en i dag fragmentarisk enhörning. Dynan kan ha legat på den medeltida stolpstol som traditionellt kallas »Abbedissans stol« och som än i dag har sin plats i kyrkans kor. Abbedissan var klostrets ledare i både andliga och världsliga frågor och därmed också direkt ansvarig för klostrets ekonomi, en ovanlig ledande position för en kvinna under medeltiden, jämförbar med en modern företagsledare med ansvar för både budget, fastigheter och personal. Johan Peringskiöld ritade vid sitt tidigare nämnda besök av en gravsten i klosterkyrkan med en framställning av en abbedissa i fotsid klädnad, dok och halslin stående under en gotisk baldakin. I ena handen håller hon en kräkla och i den andra en uppslagen bok. Runt kanten och i boken löper en latinsk inskription som på svenska lyder:

Denna sten gömmer benen av tvenne abbedissor. Båda två hade egendomligt nog samma namn Helena. Deras namn var lika kärt för oss som musik. Den först begravda ligger till höger, den andra till vänster. Förbarma dig över mig, o Gud, efter (ditt ord).

De två abbedissorerna är troligen Elin Filipdotter och Elin Petri, belagda i det skriftliga källmaterialet 1457 och 1503.

ETT KLOSTER VAR FÖRUTOM att vara en religiös institution även en samhällsangelägenhet skapad av andliga och världsliga aktörer i tät ömsesidig samverkan. Starka kopplingar fanns mellan klostren och frälset, då aristokratin

donerade och testamenterade medel och både flickor och änkor blev nunnor eller leksystrar. Denna religiösa, ekonomiska och sociala handling skapade och utgjorde starka band mellan släkten och klostret. Relationen var mångfasetterad: den kunde dels främja botgöring och frälsning, dels befästa och upprätthålla sociala allianser och maktstrukturer. Ingiftet, som betalades till klostret när en kvinna inträdde, var en av hörnstenarna i klostrets ekonomi. Det var kostsamt, men väl investerade medel, då det gav hög status både på det religiösa och det sociala planet att ha en släkting i kloster. Många kvinnor ur frälset fick också sin sista vila här. En av dessa var Helena Magnusdotter (Ängel) vars gravsten i dag står lutad mot väggen i kyrkans sidoskepp. Även hennes föräldrar begravdes här och hennes far Magnus var en av klostrets välgörare.

Livet i klostret var strikt reglerat av de dagliga religiösa ritualerna och de avgivna löftena, men gav också flickor och kvinnor möjlighet till utbildning och att slippa stå under strikt manligt förmyndarskap. Det finns flera exempel både i Sverige och utomlands på att kvinnor har använt klosterlivet som asyl, ibland för att slippa undan en våldsam make. En av dessa var Margareta Mikkelsdotter, gift med Axel Andersson (Lillie af Ökna). Hon fick på begäran av Gustav Vasa tillbringa sin ålderdom i klostret. Kungen uppmanar maken att låta henne flytta och medföra den egendom som hon har rätt till, då maken orsakat henne »trädrom, sorg och bedrövelse«. Gustav Vasas systerdöttrar vistades en tid i klostret efter att deras far Joakim Brahe avrättats i Stockholms blodbad och deras mor Margareta hamnat i dansk fångenskap. Efter att den åttaåriga Öllegård avlidit i klostret skriver Gustav Vasa ett upprört brev. Han anklagar bland annat abbedissan för att ha klätt flickan i nunnedräkt på sin dödsbädd och skriver att han kommer att se till att Öllegårds syster Brita hämtas därifrån.

Brita gifte sig några år senare med riksrådet Birger Nilsson (Grip) till Vinäs och Tärnö. De kom att bosätta sig på sätesgården Vinäs i Tjust där hon dog den 22 juni 1554. Makarnas gravsten sitter inmurad i fasaden till Gumlösa kyrka i Skåne. Hon blev också farmor till Margareta Grip, som fick Skokloster i morgongåva 1612 när hon gifte sig med Herman Wrangel och som året efter födde sonen Carl Gustaf i stenhuset: samme Carl Gustaf som i vuxen ålder skulle uppföra Skoklosters slott. Fyra år före sin död besökte Brita Vadstena kloster och lämnade gåvor dit i sitt testamente. Trots reformationen behöll hon kontakten med klostervärlden.

Överst till vänster: Holmger Knutssons gravtäckte skänktes till Historiska museet från Skoklosters kyrka 1709.

Underst till vänster: Madonnan från tidigt 1300-tal är troligen ett inhemskt arbete.

Den så kallade »abbessans stol«, en medeltida stolstol, fotograferad vid sekelskiftet 1900. På stolen ligger en dyna med enhörningsmotiv.

DE BREV SOM FINNS bevarade från Sko kloster visar att klosterlivet periodvis kunde vara svårt. Vid flera tillfällen ber nunnorna i klostret om hjälp med både mat och medel från såväl kyrkan som från allmänheten. Ett talande exempel är den svåra branden 1502 som ger spår i det skriftliga källmaterialet i årtal efteråt. Ännu 1520, 18 år efter katastrofen, uppmanar västerås-biskopen Otto Svinhufvud invånarna i Dalarna att hjälpa de fattiga nunnorna på Sko ekonomiskt med allmosor och testamentsgåvor.

Det sociala livet i klostret var heller inte helt friktionsfritt. En helt unik inblick i detta får vi genom en konflikt bevarad genom dokument i Riksarkivet. 1432 anklagades priorinnan Katarina Konradsdotter för en rad olika förseelser. Hon ska bland annat ha vägrat att följa abbedissans order, brutit klausuren och uppviglat andra systrar till olydnad. Anklagelser om fysisk misshandel och hån förekom också. Konflikten kom att behandlas av rikets råd och det bevarade protokollet består av fyra sidor där tvisteprotokollet är på svenska och beslutet på latin. Bevarat är också det svarsbrev på svenska, daterat den 17 juni 1432, där abbedissan Katarina Jönsdotter bekräftar att klostret tagit del av beslutet. Som ett resultat av konflikten kom priorinnan och fem nunnor att förflyttas fem mil från Sko till Vårfruberga kloster i Södermanland. Konflikten har utförligt behandlats i en artikel i *Fornvännen* 2017, författad av Ingela Hedström, Christian Lovén och Sara Risberg på Riksarkivet.

Abbedissornas gravsten avtecknad av riksantikvarie Johan Peringskiöld.

Reformationen blev början till slutet för klosterlivet på Sko. Abbedissan Benedicta och de övriga nunnorna fick 1566 tillåtelse av Erik XIV att stanna i klostret sin livstid ut och bedriva skola för flickor, men de förbjöds att ta in nya systrar. 1574 började Johan III att frakta tegel från klosterområdet till uppförandet av Svartsjö slott på Mälarsjöarna och fyra år senare stängdes klostret för gott. Mer än 300 år av kvinnlig dominans på Skohalvön var nu över och en ny era kom att inledas. ■

Prästerna och adeln

Relationen mellan andligt och världsligt frälse

Text: Gunnar Wetterberg, historiker, författare till boken *Prästerna*, Albert Bonniers förlag 2022.

PRÄSTERNA OCH ADELN har stått varandra nära så långt tillbaka vi kan komma, längre än begreppet adel ens har funnits. De första kyrkorna var antagligen gårdskyrkor som stormän uppförde på tunet. De första prästerna kan ha varit trälar som stormännen fört med sig från handelsresor och krigståg.

Släkten Krognos, skånsk uradel, hade i slutet av 1400-talet patronatsrätt till S:t Botulfs kyrka i Lund. Det kan betyda att kyrkan hade byggts före konkordatet i Worms 1122, som avskaffade den privata äganderätten till kyrkor. I så fall är vi så nära kristendomens gryning vi kan komma.

När landskapslagarna skrivs på 1200- och 1300-talen är det stormän och präster som förhandlar med varandra. Kyrkan hade under sina första tusen år utformat den kanoniska rätten, men det stred ibland mot vad som var regel och sed i de nordiska länderna. Historikern Göran B. Nilsson har analyserat hur detta kan ha gått till vid tillkomsten av Yngre Västgötalagen, med biskop Brynolf Algotsson i Skara – som själv tillhörde en mäktig stormanssläkt – som en av de viktigaste aktörerna. Hans mässhake är den äldsta av de 22 som pryder omslaget till min bok *Prästerna*.

MÅNGA PRÄSTER KOM från stormannasläkter. Det gäller särskilt dem som från 1100-talet for till Paris för att läsa vid Sorbonne, och senare till Prag och olika tyska universitet. Av de 400–500 studenter som sökte sig till Paris under medeltiden är det bara sex procent som räknas som pauperes, fattiga. De som hade rest ut blev rikt belönade när de kom hem – flera blev biskopar, ännu fler hamnade i domkapiteln, och åtminstone fick de feta pastorat på landsbygden.

För den framväxande adeln lönade det sig. Om sönerna blev för många tog kyrkan hand om någon eller ett par av dem. Kyrkan var navet i tidens informationshantering. En av de tidiga resenärerna var Håkan Vigolfsson, död tidigast 1295, bror till släkten Oxenstiernas stamfar. Hans brorsöner började släktens klättring mot makten – antagligen med god hjälp av det skvaller som farbror Håkan kunde förmedla från Linköpings domkapitel.

I vardagen var prästerna starkt beroende av traktens frälse.

I vardagen var prästerna starkt beroende av traktens frälse. Ofta betalade bygdens adelsman en stor del av socknens tionde och stod för lönande förrättningar, som renderade prästen avgifter eller offergåvor.

Mässhake av röd sammet med broderi från omkring 1500. Två vapensköldar med Trolles (Anna Trolle (död 1620)) och de Mornays vapen (Charles de Mornay (halshuggen 1574)). Ursprungligen från Kalmar domkyrka.

Foto: Jörgen Ludvigsson, Kulturparken Småland AB.

Många präster blev olika adelsmäns klienter för att ta sig upp och fram. De tog anställning som informatorer åt adelns söner och fick ibland följa med dessa på studieresor – peregrinationer – på kontinenten. De blev anställda som huskaplaner på adelns gårdar – i allra lyckligaste fall hos någon mäktig ämbetsman eller som hovpredikant hos kungen eller någon medlem av hans hushåll. De kunde följa med överstar ut i kriget som fältkaplaner i deras regementen.

Sådana förbindelser lönade sig. I många församlingar hade bygdens adel det avgörande ordet när kyrkoherden skulle utses. Adelsmän vid hovet kunde påverka utnämningarna i de regala gällan, de pastorat där kungen hade rätt att utse kyrkoherden.

Därför krävdes det en hel del kurage när prästeståndet ställde sig på böndernas och borgarnas sida i ståndsstriderna. Visserligen var man ett kollektiv på riksdagen och kunde stödja varandra, men väl tillbaka i församlingen skulle kyrkoherden reda sig själv mot bygdens mäktige godsherre – som mycket väl kunde ha varit på riksdagen, han också, och visste vad prästen hade haft för sig. Men det var patronatsrätten som gjorde beroendet mest påtagligt.

DE SJÄLVSTÄNDIGA KYRKORNA var en av den kanoniska rättens landvinningar. På 1100- och 1200-talet lyckades kyrkan vrida kyrkorna ur stormännens privata ägo. Kvar blev rätten för den som bekostat kyrkan och dennes arvingar att föreslå (*ius presentandi*) den präst som skulle förestå kyrkan. Om kandidaten var kompetent skulle biskopen godta honom.

Efterhand slog detta igenom även i Norden. I Sverige hade kungar och stormän också byggt gårdskyrkor, som de hade patronatsrätt till under medeltiden. Upplandslagen kallade det »faderlig« rätt.

I Danmark tog *patronus* hand om byggnadstiondet till kyrkan, i utbyte mot att han stod för underhållet. Det stred egentligen mot den kanoniska regeln att ingen enskild fick tjäna pengar på kyrkan. När Skåne övergick till Sverige hörde detta till en av de danska regler som blev bestående. Kombinationen av prästtillsättning och byggnadstionde gjorde att de skånska patronaten kallades »lukrativa«, medan de i övriga landet var »patronat« rätt och slätt.

Efter reformationen tog adeln upp patronatsrätten igen på 1560-talet. Det fanns adelsmän som ville ha patronatsrätt i varje socken där en adelsman ägde ett säteri. I adelns privilegier 1612 stadfästes patronatsrätten. Det var emellertid oklart hur den skulle tolkas. Redan vid riksdagen 1614 klagade prästerskapet över att nyadlade personer gjorde anspråk på patronatsrätt, trots att varken de själva eller deras förfäder hade gjort något särskilt för församlingens kyrka.

Patronatsrätten blev ett stridsäpple under lång tid framöver. Vid den stormiga riksdagen 1650 hörde den till prästerskapets viktigaste frågor. Efterhand hade Axel Oxenstierna kommit att ångra ordalydelsen i privilegierna.

Foto: Västergötlands museum.

Foto: Stina Svantesson, Västergötlands museum.

Fru Anna till Vinstorp (död 1552), änka till riddaren Erik Eriksson Gyllenstierna (död 1502) skänkte dessa Vadstena-tillverkade mässhakar, båda i silkesammet, till Skara Domkyrka. Överst en grön granatäppelmönstrad mässhake med Vinstorps och Gyllenstiernas vapensköldar broderade. Underst en röd mässhake med applicerade sexuddiga stjärnor strödda över ytan. På korset broderier av vinrankor och Vinstorps och Gyllenstiernas släktvapen. Skara domkyrka.

I rådet menade han 1636 att *ius patronatus* borde tolkas i den ursprungliga, snäva betydelsen – den tillkom bara dem som hade byggt och fortsatte att bekosta kyrkan. När riksrådet tog upp ett fall där patronatsrätten var omstridd varnade han sina ståndsbröder för att driva saken för hårt:

Stundom gör Bispen orätt, stundom adelsmannen, stundom församlingen ... Men mig är lika kär en adelsman och en bonde. Jag sitter här i Regeringen som ingen adelsman, och skall aldrig här döma något ex affectione [av tillgivenhet].

Oxenstiernas avspända inställning berodde på att patronatsrätten inte gjorde så stor skillnad i praktiken. Som godsägare hade han ändå kallelserätt som medlem av församlingen. Det räckte lång väg – en adelsman som dominerade sin församling blev i praktiken den som avgjorde valet.

Patronaten bestod långt fram i tiden. Min morfars far Per Sörensson (1841–1913) var bondson från Reslöv mellan Lund och Eslöv i Skåne. Han tog sig till universitetet, disputerade i nordiska språk och drömde om en akademisk framtid. Men den var osäker, och han hade under studierna varit informator hos familjen Tornérhjelm på Vrams Gunnarstorp. Släkten ägde även godset Gedsholm, som hade patronatsrätt i Frillestads och Ekeby församlingar utanför Helsingborg. De erbjöd Per att bli kyrkoherde, han läste in teologin i expressfart, prästvigdes 1874 och tillträdde samma år. I sinom tid blev han ledamot av första kammaren och en av biskop Gottfrid Billings (1841–1925) trognaste sekundanter i denna. Patronatsrätten avskaffades först på nyåret 1922, en säregen medeltida kvarleva.

REFORMATIONEN INNEBAR ETT tungt slag mot kyrkans maktställning. Gustav Vasa konfiskerade det mesta av dess rikedomar och större delen av tiondet, samtidigt som han sparkade ut biskoparna ur rådet. Adeln tappade intresset för det andliga ståndet – de yngre sönerna blev inte längre klerker, och så förblev det ända in på 1700-talet. Däremot började allt fler vandra åt motsatt håll – under 1600-talet blev det regel att biskoparnas barn adlades för faderns förtjänster, också när dessa ibland hade varit tämligen solkiga.

Oljeqvist nr 331 (vänster ovan)

Barnen till biskopen i Strängnäs Johan Mattiae (född 1593) adlades för faderns förtjänster 1645. Vapnet är fyllt med religiöst färgad symbolik. Oljekvisten (olivkvisten) har varit en fredssymbol sedan antiken och olivträdet förekommer i positiva sammanhang på flera ställen i Bibeln. De sex oljekvistarna syftar troligen på de barn som levde vid adlandet. Källa: Riddarhusets vapensköldar.

Swedenborg nr 1598 (vänster nedan)

Jesper Swedenborg (född 1653) blev biskop i Skara stift 1702. Hans sex barn tillsammans med hustrun Sara Behm upphöjdes i adligt stånd genom kunglig nåd 1719. I vapnet syns en gyllene mitra (»biskops myssa»). Ur hjälmen uppstiger ett förgyllt lejon mellan två gröna lagerkvistar – symboler för ära. Med den högra ramen håller lejonet en blå nyckel. Källa: Riddarhusets vapensköldar.

Då hade prästerna återvunnit en hel del av sin ställning. Biskoparna var starkt ifrågasatta under Gustav, men med Johan III blev de åter kyrkofurstar i sina stift, med stor makt över alla kyrkliga angelägenheter, inklusive skolorna. Denna makt skulle bestå trots Gustav II Adolfs och Oxenstiernas fruktlösa försök att ställa den under världslig kontroll. Först Karl XI lyckades etablera kungens överhöghet med kyrkolagen 1686, som formellt gällde ända tills 1992 års kyrkolag trädde i kraft den 1 januari 1993.

Än mer betydelsefullt var det att prästerna blev ett av de fyra stånden när ständsriksdagen tog form under 1500- och 1600-talen. Under 1700-talet etablerades beslutsregeln att tre stånd slog det fjärde. Därmed hade prästerna en fjärdedel av riksdagens makt i sin hand. Den använde de för att främja kyrkans intressen – för att få deras stöd i utrikes- och säkerhetspolitiken drev Arvid Horn igenom konventikelplakatet 1726, som prästerna skulle använda mot väckelserna och frikyrkorna ända tills det upphävdes 1858 (även om den kvarstod i en mildare form till 1868).

Under ständsriksdagen blev många biskopar formidabla maktspelare.

Under ständsriksdagen blev många biskopar formidabla maktspelare. Det innebar att de inte alltid hade så mycket tid över till sina andliga sysslor. Prästerna spjånade emot ständsriksdagens avskaffande och gav med sig först när adeln träffat sitt beslut.

I stället fick kommunerna – där de hade en ledande ställning – en starkare roll genom kommunallagarna 1862, samtidigt som kyrkomötet infördes för att hantera centrala kyrkliga frågor. Det fanns också biskopar och präster som valdes till de båda kamrarna efter 1866. Men överlag innebar prästeståndets avskaffande att prästerskapets ledande män kom att ägna sig mer helhjärtat åt kyrkans angelägenheter. ■

Foto: Nationalmuseum.

En av ständsriksdagens mäktiga maktspelare var ärkebiskopen och talmannen i prästeståndet Erik Benzelius d.y. (1675–1743). Med en far som var ärkebiskop (Erik Benzelius d.ä.), en morfar som var professor och biskop (Erik Odhelius) och en mormorsfar som var ärkebiskop (Petrus Keniccius) var Erik Benzelius karriärval knappast överraskande. Han gifte sig med Anna Swedenborg, dotter till biskop Jesper Swedberg och syster till Emanuel Swedenborg. Paret fick tio barn. Erik Benzelius d.y. var en mycket lärd man och en av tidens mest framstående författare. År 1740 invaldes han i den nyinstitfate Kungl. Vetenskapsakademien. Johan Henrik Scheffel.

Stockholm med sina kyrktorn 1699, prästeståndet sammanträdde i Storkyrkan. Suecia antiqua et hodierna, A. Perelle. KB, KoB Dahlb. I:14 Ex. I.

Foto: Kungliga biblioteket.

Medaljers bruk och betydelse

i det tidigmoderna Sverige

Text: Ylva Haidenthaller, fil.dr i konsvetenskap.

DEN 14 JULI 1585 fick Johan III:s kammarherre Mauritz Ribbing en medalj. Ur arkivhandlingarna framgår att den var dekorerad med diamanter, smaragder och rubiner. Säkertligen en mycket uppskattad gåva. Att kungligheter skänkte medaljer för att ära personer och knyta dem till sig var en vanlig företeelse under 1500-talet som sedan skulle fortsätta långt fram i tiden. Men vad var så speciellt med en medalj?

UNDER TIDIGMODERN tid betraktades medaljer som ett monument i miniatyr som skulle bevara minnet av den avbildade personen. Inspirationen hämtades från de antika mynten som hade hittats under renässansen, där människor likt en tidskapsel kunde studera före detta kejsares porträtt och stordåd. Medaljkonstens ursprung brukar därför lokaliseras i renässansens Italien och därifrån spreds den över hela Europa. I Sverige etablerades medaljkonsten under Erik XIV:s regeringstid och snart därefter cirkulerade de skimrande objekten i hela kungariket.

Medaljer tillskrevs ett materiellt och ett symboliskt värde. Därutöver hade de en praktisk storlek och fördelen att de kunde återge mycket information på liten yta. De kunde snabbt tillverkas i olika storlekar, små som en tumnagel eller stora som en knytnäve, och kunde produceras i stora upplagor eller en och en, beroende på syfte och anledning. Metallen, mestadels guld eller silver, återkopplade till medaljens syfte att bevara personens minne eller bedrifter för framtiden. Genom objektet kunde avsändaren kommunicera med samtida och framtida mottagare men till skillnad från målade porträtt som var tämligen otympliga att distribuera, hade medaljer en stor spridningskraft och i jämförelse med kopparstick var de oerhört luxuösa. Likt glittrande visitkort skickades medaljer runt mellan olika kungahus för att förmedla ryktet om konungarnas bravader.

En medalj återspeglade hur den avbildade vill bli sedd, stark som Herkules eller vis som Minerva. Åtsidan avbildade vanligtvis ett porträtt och titel och identifierade

Lars Grandels medalj över Gustav III:s revolution avbildar kungen som hjälten Perseus som räddar Andromeda (Sverige) från odjurets klor (frihetsidens politik). UT MEA SIT, SERVATA MEA VIRTUTE – XIX AUGUSTI MDCCLXXII. »Må hon vara min, när hon räddats genom min rådhetshet – Den 19 augusti 1772«. Citat från Ovidius Metamorfoser, 1785–1790. Silver, ø 55.94 mm. Uppsala universitets myntkabinett (UUMK).

Medaljen återger drottning Kristina på åtsidan och fågeln Fenix på frånsidan. Fågeln som återuppstår ur sin egen aska kan anspela på kunglig succession eller i detta fall på att Kristina återföds i sin nya tro, katolicism. Texten utgör en fyndig ordlek: skriven med grekiska och latinska bokstäver MAKEΔΩΣ syftar den på att hon är både »makelös« och »makalös«. Medaljen ingår i Arvid Karlsteens andra regentlängd från 1700 och är inspirerad av en medalj som gavs ut av Kristina 1659 i Rom. Silver, ø 26.23mm. UUMK.

Medaljen avbildar Johan III och Katarina Jagellonica. Den är gjuten i guld och har förfärdigats av en guldsmed (Willem Boy?) vilket var den vanliga tillverkningsmetoden under 1500-talet. 47.68x38.92mm. UUMK.

Nils Assersson Mannerskiöld bär en medalj som föreställer Gustav II Adolf. Dödskallen som är fäst vid den är ett vanitetsmotiv, vi ska alla komma ihåg att vi en gång dör. Opd, 1634. Adelsnäs.

därmed avsändaren eller personen som medaljen avsåg att hedra. Frånsidan, medaljens baksida, var öppen för mer variation och kunde kombineras med en vapensköld men likaså emblem, allegorier, byggnader och landskap gärna i kombination med ett valspråk eller en fyndig sentens på latin. Språket skulle vara lika tidlöst som metallen. Finurliga rebus där betraktaren uppmanades att fundera över bildens betydelse var mycket uppskattade. Åtsidan kunde också återge ännu ett porträtt vilket var ett brukligt sätt att symbolisera släktskap eller äktenskap som i fallet av Johan III och hans hustru Katarina Jagellonica. Porträtten är omgiven av en utsirad ram och likt Ribbings medalj var den troligtvis dekorerad med ädelstenar som glittrade i kapp med

metallen och kanske till och med klirrade till när personen som bar den rörde på sig.

Mottagaren skulle just bära medaljen synligt. Dels för att visa att hen var utvald och genom medaljen framhålla kopplingen till personen som var avbildad på den, dels för att visa att hen hade åstadkommit något anmärkningsvärt. En annan väsentlig aspekt var givetvis att mottagaren hade de ekonomiska förutsättningen att behålla objektet och inte var i behov av att smälta ner medaljen för att omsätta dess metallvärde. Målade porträtt från 1500-, 1600- och

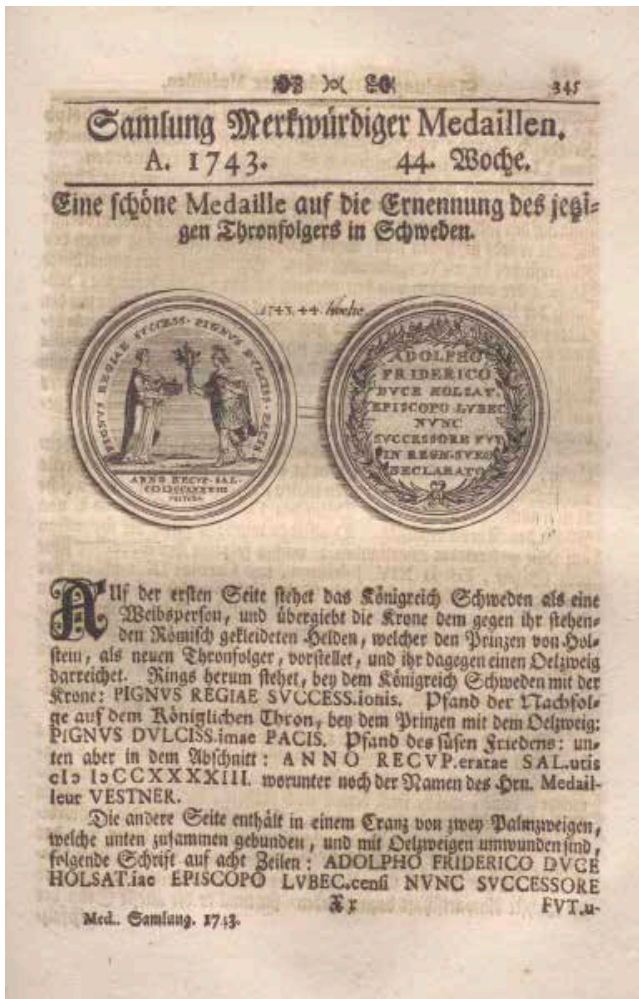
1700-talen tyder på att medaljer var mycket uppskattade föremål som gärna visades upp och var minst lika viktiga som andra identitetsskapande aspekter som tidsenliga kläder, smycken och accessoarer. Själva sättet att bära medaljer ändrades dock i samband med hur deras utformning ändrades. Under 1500-talet göts enstaka medaljer i guld och bars i tjocka kedjor runt halsen, på 1600-talet blev det i stället mer brukligt att fästa medaljer vid vapenbältet, och på 1700-talet krympte medaljerna en aning och bars ofta i knapphållet.

Alla medaljer var inte till för att bäras utan för att diskuteras, exempelvis den medalj som tillverkades i samband med Gustav II Adolfs begravning 1634. Medaljen skulle studeras på nära håll, vridas och vändas på, och i sällskap av andra skulle betraktaren begrunda medaljens budskap om det nordiska lejonets hjältedåd och den protestantiska tron. Åtsidan avbildar kungen på sin dödsbädd, klädd i rustning och kunglig mantel. Änglar leder kungens själ mot himlen där den möts av Guds strålande budskap: »Förträffligt, trogne tjänare!« I bakgrunden flyr de kejsrerliga trupperna från svenska soldater vilket tydliggörs genom texten: »De flyr även för den döde«. Vrider betraktaren däremot på medaljen kan hen se att kungen har återuppstått från de döda. Han avbildas både levande och som skelett och kröns av Tapperheten och den sanna Religionen med en lagerkrans. Kungen sitter i en vagn dragen av bevingade hästar som krossar den babyloniska skökan, symbolen för antikrist och papisterna. »Jag triumferar både i livet och i döden«, lyder Gustav II Adolfs ord. Medaljens två sidor förstärker budskapet av hans segerrika återuppståndelse efter döden

Medalj till Gustav II Adolfs begravning graverad av Sebastian Dadler, 1634, ø 79.49mm. UUMK.

Arvid Karlsteens medalj över Karl XII och segern vid Narva; MANIFESTO NYMINE - CASTRA MOSCORUM AD NARVAM CAPTA XX NOVembris MDCC. »Under Guds tydliga ledning. - Moskoviternas läger intaget vid Narva den 20 november 1700«. Silver, 1701, ø 52.02 mm. UUMK.

Johann Hieronymus Lochners veckotidskrift Sammling merkwürdiger Medaillen gavs ut mellan åren 1737 och 1744 och lästes av flera svenska abonnenter. I detta nummer diskuteras medaljen som gavs ut när Adolf Fredrik blev vald till tronföljare.

och objektet blir en del av historieskrivningen som firar och bevarar kungens bedrifter för framtiden.

Medaljer uppfattades just också som historiska källor, som kunde användas för att samtala kring samtida och förflutna politik. Då objekten avbildade porträtt och politiska budskap, och då de gavs ut i samband med kröningar, begravningar, bröllop, fredsslut eller när en fältherre hade vunnit ett slag, skapades en hållbar, om även ensidig, historieskrivning. 1600- och 1700-talen präglades framför allt för Sveriges del av krig och då krävde varje seger en medalj. Detta för att fira triumfen och för att demoralisera fienden på ett sofistikerat sätt. Segern blev givetvis än mer varaktig genom att prägla en medalj som sedan likt dagens sociala medier skulle spridas till vänner och motståndare.

Under andra hälften av 1600-talet förbättrades tillverkningsteknikerna och medaljer kunde nu präglas i stället för att gjutas, vilket ökade utgivningen. En riktig marknad uppstod kring medalj- och myntkunskapen, numismatiken, med anpassade myntskåp, litteratur och veckotidskrifter som

Frontispiece ur Louis Joberts La Science des medailles, 1739, graverad av Franz Ertinger. Bayrische Staatsbibliothek, München.

publicerade artiklar om gamla och nya föremål samt auktioner eller andra väsentliga nyheter för samlare. Medaljer annonserades i tidningen och kungliga medaljer som en gång hade tillverkats för en specifik händelse kunde nu köpas, vid sidan av satiriska medaljer eller objekt som kommenterade samtida händelser.

Vidare in på 1700-talet ökade inte bara tillverkningen utan även personerna som kunde ge ut medaljer och likaså de som avbildades på de skimrande föremålen. Medaljkonsten började nu genomsyra alla samhällsskick och i vissa fall avbildades mottagarna på medaljerna, en ynnest som tidigare enbart hade varit förbehållen kungafamiljen och adeln. Prismedaljer och förtjänstmedaljer gavs till välförtjänta spinnerskor, arbetare, likväl som bruksägare, ämbetsmän eller kyrkomän. Under frihetstiden uppstod en tydlig meritokratisering som även fortgick under Gustav III:s tid och upplysningstidens anda, viljan att förbättra samhället, återspeglades i medaljerna.

Tapperhetsmedalj graverad Carl Gustaf Fehrman, 1789. Silver, c. ø 30mm. Myntauktioner Sverige.

Mellan Ribbings gåva och spinnerskornas förtjänstmedalj sträcker sig drygt 200 år. Under tiden förändrades inte bara medaljers tillverkning, utgivning och deras visuella samt materiella gestaltning, utan även hur de användes och vilken betydelse som tillskrevs föremålen. I början var objekten rara och skänktes enbart till utvalda personer för att hedra, belöna och knuta dem till sig. Men med tiden ökade antalet personer som ärades med medaljer och föremålen kunde köpas och säljas. Det faktum att medaljer fanns till salu påverkade dock inte deras roll att vara ett betydelsebärande statusföremål.

Som många andra konstarter uppstod medaljkonsten i maktens centrum, nära eliten, för att framhäva en kung eller drottning, men i samband med att samhället förändrades blev de tillgängliga för fler och har fortsatt att vara det. Bruket att belöna framstående gärningar med medaljer och att bära dem synligt vid festliga tillfällen har förblivit oförändrat och detta grundar sig i århundraden av att bruka medaljer. Ribbings medalj var alltså inte vilken gåva som helst. ■

På riddarhuset.se finns inspelade föredrag på temat Historia i metall. Ylva Haidenthaller: *Medaljer i det tidigmoderna Sverige. Bruk och betydelser* och Martin Tunefalk: *Bakåsträvare eller avantgarde? Om adeln och medaljkonsten 1650–1800.*

TILL HEDER FÖR EN QVINNA SOM FINT OCH SNÅLT KAN SPINNA. Tildelades Hilda Lundqvist av Hemslöjdsföreningen c. 1945–1950, motivet är dock detsamma sedan 1751. Silver, c. ø 34mm. Sörmlands Museum.

AKTUELL UTSTÄLLNING OCH FÖREDRAGSSERIE

Historia i metall. Riddarhuset och adelns medaljer

Från frihetstidens inträde och fram till fyrståndsriksdagens upphörande lät Riddarhuset prägla minnesmedaljer för att manifestera maktskiften inom lantmarskalksämberet och föreviga andra viktiga personer och händelser.

I nutid delar Riddarhuset ut belöningsmedaljer och förtjänsttecken.

I utställningen *Historia i metall* visas för första gången Riddarhusets samling av medaljer och stampar, både de som tillkommit på uppdrag av Ridderskapet och adeln och ett antal andra medaljer som har samlats in eller skänkts till Riddarhuset under århundradenas lopp.

Se vårens kulturprogram för föredragsserien.

Riddarhuset

Ett historiskt arv

Meddelanden

från Riddarhuset

Verksamhet

Tre projekt med egen budget godkändes av adelsmötet i juni 2022 för den kommande treårsperioden. För det första är det glädjande att en delvis ny redaktion bildats under överinseende av riddarhusdirektionens vice ordförande Christian Pfeiff för att återta produktionen av *Äldre svenska frälseläkter*. Nästa del i den efterlängtade serien planeras att ges ut till 2025. I den nya redaktionen ingår Roger Axelsson, redaktör vid *Svenskt biografiskt lexikon*, Riksarkivet, Torsten Berglund, med.dr, Anders Winroth, professor i medeltidshistoria vid Universitetet i Oslo, Sara Risberg, latinist, docent, redaktör vid *Svenskt Diplomatarium*, Riksarkivet, Oliver Blomqvist, nordist, postdoktor vid Södertörns högskola med riddarhusgenealog Magnus Bäckmark som samordnare.

Det andra projektet innebär att Riddarhusets genealogiska avdelning under ledning av riddarhusgenealog Magnus Bäckmark ska bli klar med det sedan 2014 pågående stamtavleprojektet, där samtliga ätters stamtavlor redigeras och påförs ny forskning. För att bli klara till nästa adelsmöte i februari 2025 har tre ytterligare medarbetare tillförts projektet: Johan Grönberg, Johannes Hansson och Leif Persson.

Det tredje och ojämförligt största projektet är den pågående palatsrenovering som riddarhusdirektionens

Riddarhuskansliets konferensresa gick till Danmark där man bland annat besökte Roskilde Kloster.

kulturansvariga Rebecka Millhagen Adelswärd beskriver utförligt i detta nummer av *Arte et Marte*. Palatsrenoveringen är svår att detaljplanera i dagsläget, men ambitionen är att Riddarhuset kommer att kunna vara öppet för bokningar på nedervåningen de flesta helgerna under arbetsperioden, men till stora delar stängt på övervåningen (Riddarhussalen) för bokningar och besökare under 2024.

Under sommaren slutfördes försäljningen av Finnekumla gård som givits till Riddarhuset som legat i ett testamente förärfande av Johan Sparre. Riddarhuset är glada att försäljningen gick smidigt och känner stor tillförsikt med att det blev köpare med stark lokal förankring. Det är också glädjande att bröstarringarna nu har erhållit sin laglott i samband med försäljningens slutförande. ■

Erik Drakenberg, riddarhussekreterare

Internationellt

Riddarhuskansliet genomför vart tredje år en konferensresa som uppstart på den nya treårsperioden. Vi besöker med oss närbesläktade organisationer och hösten 2022 styrde vi kosan söderut och besökte Dansk Adels Förening. Bland höjdpunkterna under resan till Danmark var ett besök i Roskilde Domkyrka och Kloster med mycket engagerad och kunnig guidning av Henrik, greve Holstein, tidigare ordförande i Dansk Adels Förening.

Ett informellt möte med föreningens styrelse och samtliga medarbetare skedde på Frederikdals slott där den nytillträdde ägaren greve Sigismund Ahlefeldt-Laurvig visade runt. Besöket var ett första steg för ett närmare samarbete över sundet. Det kommer i första hand att handla om genealogi och främst röra de ätter som finns i båda våra länder.

I mitten av oktober genomförde Riddarhusets direktion en bildningsresa till Rom. Där besöktes ett antal adelspalats från 1500- och 1600-talen, Palazzo Farnese Palazzo Colonna, Palazzo Barberini och ett privat palats under renovering tillhörande Fabrizio Massimo. Direktionen avlade en visit hos Birgittasystrarna, fick en exklusiv visning på Vatikanbiblioteket där böcker och manuskript med koppling till Sverige visades upp, en samtida kopia på drottning Kristinas

Riddarhusdirektionen besökte Birigttasystrarna i Rom under sin resa.

abdikationsbrev med mycket mera. Direktionen besökte även det svenska Rominstitutet där den nuvarande förestandaren arkeologiprofessorn Ulf Hansson frikostigt visade biblioteket. Resan avslutades med speciellt inbjudna gäster på den anrika klubben Circolo della Caccia i Palazzo Borghese.

Under hösten deltog riddarhussekreteraren på CILANE:s årliga höstsammankomst, denna gång i Venedig. På mötet beslöts att de spanska ungdomarna ska ha möjlighet att fullt ut delta i det internationella ungdomsutbytet samt att en grupp tillsätts för att språkligt se över CILANE:s etiska och moraliska kod. Det sociala umgänget står ofta i centrum för dessa CILANE-tillställningar och det hölls en mycket uppskattad internationell ungdomsbal, medan vi äldre delegater erbjöds en enastående middag på Palazzo Dona dalle Rose.

I samband med direktions tackmiddag i november 2022 bjöds det finländska riddarhusets direktion i sin helhet över till Stockholm. På förmiddagen innan tackmiddagen genomfördes ett möte mellan de två riddarhusdirektionerna. Vi har många snarlika frågor att hantera och dessutom en lång och i stora delar gemensam historia, varför ett upprätthållande av de bästa relationer är av central betydelse för våra båda Riddarhus. ■

Erik Drakenberg, riddarhussekreterare

Värdepappersförvaltning

En del år kommer och går utan att göra så mycket väsen av sig medan andra stannar kvar och ger eko in i framtiden i decennier. 2022 är ett sådant år. I början av året spirade optimismen – äntligen började pandemin släppa sitt grepp med hopp om ljusare tider. Det blev precis tvärtom. När Ryssland invaderade Ukraina blev den direkta konsekvensen ett fasansfullt krig i Europa med människor på flykt, förstörda hem och splittrade familjer. Det ofattbara kriget påverkade inte bara förtvivlade individer utan även den geopolitiska balansen och finansmarknaderna i alla delar av världen. Börser störtade, räntor rakade i höjden, oljepriset rusade och världshandeln försenades på grund av nya flaskhalsar. Här i Sverige blev det, precis som i övriga världen,

dyrt att tanka bilen, värma upp huset och att handla mat. Inflationen, en helt ny företeelse hos en stor grupp unga vuxna, var ett faktum.

Det har varit en synnerligen svårmanövrerad marknad under året. Börseufofin under 2021 ersattes av en stor dos rädsla och det blev svårt att finna en säker hamn för trygga investeringar. Det breda amerikanska S&P 500 Index backade med 19%, det globala MSCI World Index föll med 20% och SIX Return Index tappade under samma period 23%.

Den amerikanska centralbanken FED höjde styrräntan fem gånger under året till den högsta nivån på 15 år. Även Riksbanken genomförde en rad höjningar under året som resulterade i att vi gick från minusränta till en styrränta på 2,50% med en förväntan om ytterligare höjningar med 50 punkter i början av 2023. Allt hänger dock på inflationens fortsatta utveckling.

Ingen har varit opåverkad av turbulensen 2022, inte heller Hercules investeringsfond, som ändå, kanske tack vare sin långa placeringshorisont, har utvecklats relativt väl. Det förvaltade kapitalet uppgår nu till 3 999 mkr och under 2022 backade Hercules med 13%. Ett resultat som vi trots allt får vara nöjda med då Stockholmsbörsen föll med 23% under samma period. Hercules har fortsatt en god likviditetsbuffert med placeringar i korträntefonder och andra försiktiga ränteinnehav, likvida svenska utdelande kvalitetsaktier i kombination med tillväxtorienterade utländska fonder. Fonden står väl rustad inför framtiden.

Så vart är vi på väg? Det mesta tyder på att inflationen troligtvis toppar under det första kvartalet 2023 för att därefter långsamt vända ned. Som vanligt är den exakta tidpunkten för »när det vänder« alltid vag. På börsen börjar mycket av det negativa bli diskonterat men på kort sikt ser vi tyvärr fortsatt volatilitet med snabba omallokeringar mellan sektorer och investeringsstrategier. Fokus ligger också på hur svag BNP-tillväxten blir under nästa år och om vi går in i en recession eller inte. Skulle vi göra det väcks frågor kring hur djup och långvarig den i så fall blir.

Riddarhuset och GDPR

Riddarhuset inhämtar, förutom information från ättemedlemmarna själva, viss information från offentliga källor avseende ättemedlemmar som sedan behandlas i vissa register hos Riddarhuset som behövs för att Riddarhuset ska kunna fullgöra sina uppgifter. För att du som ättemedlem ska få mer utförlig information om Riddarhusets behandling av personuppgifter och dina rättigheter finns ett dokument som beskriver hur Riddarhuset hanterar personuppgifter att läsa på Riddarhusets hemsida, riddarhuset.se. Riddarhussekreteraren är kontaktperson för alla frågor som rör GDPR. E-post: gdpr@riddarhuset.se.

Det som dock står klart redan nu är att de närmaste månaderna blir mycket spännande. Med det sagt skyndar vi långsamt och sitter relativt stilla i båten. ■

Sten Ankarcrona, kassadirektör

Domänförvaltning

Skogens under många år goda ekonomi bromsas nu upp av den lågkonjunktur som drabbat världen. På domänerna innebär det en utmaning att med fortsatt gott underhåll av slott, herrgårdar och hus även ge avkastning till Riddarhuset.

De stigande energipriserna ger andra möjligheter till framtida intäkter. Vid O. G. Paulis donationsfond söder om Linköping planeras för vindkraft i samråd med boende i bygden. Uppe vid Norrköping undersöker vi ett projekt om cirka 100 hektar solpark i östra delarna av Emelie Pipers donationsfond. Platsen är vald på en lågproduktiv mosse. I Skåne har vi påbörjat en ansökan om 50 hektar solpark i Erik och Angelica Sparres Stiftelse Kronovall. Solparken ligger dold i norra delarna av skogen för att inte störa.

Att skapa energi på gårdarna är tudelat. Installationerna kräver ingrepp i naturen men med rätt placering kan de skapa goda intäkter under många år, till gagn för framtida avkastningar.

Ytterligare ett intäktsben skapas vid Löfstad. Arbetet med fyra hyreshus har startat och vi har goda förhoppningar om att detta ska bli klart under 2023. Den bergtäkt som gett stora inkomster till Löfstad arbetar nu på sista säsongen. Detta möts förhoppningsvis med starten av en ny bergtäkt sydost om den gamla, ansökningsprocessen pågår. Arbetet i källaren på Löfstad slott fortsätter. Under 2023 ska en pelare förstärkas samt kartering av berggrunden utföras. Vi hoppas kunna finna källsprånget till det vattnet som fuktar ner källaren. ■

Axel Lagerfelt, domändirektör

Kultur

Utställningen *Historia i metall* invigdes i december och presenterar Riddarhusets samling av medaljer. I medaljkonsten speglas den samtida politiska historien och de vittnar även om adelns roll som statsbärande stånd. En föreläsningsserie som förmedlar historiska perspektiv på medaljmediet och dess funktion inleddes också under hösten.

I en föreläsning den 24 januari föreläste historikern Mikael Alm om Gustav III:s medaljer och deras roll i skapandet av en gustaviansk historia. I anslutning till föreläsningen framförde Ensemble Zellbell musik av Gustav III:s hovkapellmästare Francesco Antonio Uttini. I mars blir det ytterligare fyra föreläsningar om det historiska bruket av medaljer och det svenska medaljväsendet. Medverkar gör forskarna Bo Svensén, Elisabeth Kaldén, Peter Gillgren och Merit Laine.

I vårens kulturprogram uppmärksammas även femhundraårsminnet av Gustav Vasas trontillträde i fyra föreläsningar. Den 21 februari tecknar historikern Bo Eriksson en bild av riksbyggaren Gustav Vasa och den 7 mars berättar idéhistorikern Karin Tegenborg Falkdalen om kvinnorna kring kungen. Den 14 mars föreläser konsthistorikerna Peter Gillgren och Johan Cederlund om vasarenässansen och konsten som maktmedel respektive Gustav Vasa-statyns tillkomst som ett kungamonument för adeln.

I ett antal föreläsningar uppmärksammas även aktuell litteratur av relevans för Riddarhusets verksamhet och ny forskning som belyser den svenska adelns historiska roll. Konsthistorikern Pia Bengtsson Melin och intendenten Inger Olovsson, två av de medverkande författarna i boken *Slottsfruar och klostersystrar. Kvinnors inflytande och ansvar på Skokloster genom århundraden*, föreläser den 18 april om Hedvig Amalia Brahe och Anna Nordenfalk, den sista grevinnan Brahe.

Den 25 april föreläser författarna Henric Ankarcrona och Johan Knutsson om Gustaf Ankarcronas liv och verksamhet. De belyser även bilden av Dalarna som ett svenskt ideal med utgångspunkt i en nyutkommen bok i ämnet.

Vårens konsertprogram bjuder på sedvanlig variation med ett utbud som spänner över konsert- och kammarmusik, jazz och militärmusik med några av Riddarhusets återkommande samarbetsparter på musikområdet: Drottningholms Barockensemble, Karlbergs Musikkår, Stockholm Chamber Music och Stockholms studentsångare. Till de särskilda höjdpunkterna för älskare av klassisk musik hör framförandena den 12 februari av Mozarts *Requiem* och Vivaldis *De fyra årstiderna* den 16 april. I maj bjuder Stockholm Chamber Music på tre spännande och varierade kammarmusikkonserter. Vårens kulturprogram avrundas den 6 juni med Stockholms studentsångares traditionsenliga nationaldagskonsert följt av ett seminarium den 8 juni om nationaloperan *Gustav Wasa*, som anordnas i samarbete med Kungl. Musikaliska akademien. ■

Rebecka M. Adelswärd, direktionsledamot med ansvar för kultur och vetenskap

Kulturstöd

Riddarhusdirektionen lämnar ekonomiskt stöd till enskilda och organisationer för projekt med anknytning till Riddarhuset och Ridderskapet och adeln, företrädesvis av historisk art. Beslut om utdelning av kulturstöd sker vid direktionens sammanträde i december. Ansökningarna om kulturstöd ska vara Riddarhuset till handa senast den 1 november.

Sammanlagt inkom 17 ansökningar. Vid direktionens sammanträde den 16 december 2022 beslutades att följande projekt skulle tilldelas Riddarhusets kulturstöd, som år 2022 uppgår till 200 000 kronor.

Femhundraårsminnet av Gustav Vasas trontrilråde uppmärksammas på Riddarhuset genom fyra föreläsningar. Svensk allmoge kring Gustav I:s stod. Johan Gustaf Sandberg, 1829. Stadsmuseet i Stockholm, SSM 30144 0.

Sven Fritz: 50 000 kronor för tryckkostnader avseende en bok om Johan Liljencrantz, Gustav III:s och Sveriges förste finansminister.

Åke Hultqvist: 15 000 kronor för tryckkostnader avseende en bok om Johan Printzensköld – svensk länsherre på Bornholm.

Ander Breitholtz: 8 500 kronor för tryckkostnader avseende en bok om Evert Breitholtz – på ståthållarens tid.

Anna-Lena Berg: 40 000 kronor för tryckkostnader avseende en bok om Gustav af Wetterstedt – Grand tour.

Charlotte Sandegren: 16 500 kronor för tryckkostnader avseende en bok om adelsätten Jegerhjelms.

Tony Högsta: 15 000 kronor för tryckkostnader avseende en bok om Skaraborgs läns landshövdingar från 1600-talet och fram till i dag.

Göran Larsson: 30 000 kronor för tryckkostnader avseende en bok om det skånska kavalleriet.

Fredrik Holterman: 25 000 kronor för bland annat arkivstudier avseende *Maktens stolar – sittmöbler under svensk stormaktstid*. ■

Ulf Gyllenhammar

Årlig träff för 18-åringar

Efter uppehåll under förra året på grund av pandemin hölls åter igen den årliga 18-årsträffen på Riddarhuset söndag den 9 oktober 2022. Till dessa träffar inbjöds vanligen ättemedlemmar som fyller 18 år under året. Denna gång bjöds det in två årskullar, de som fyllt 18 år under 2021 och 2022. Dessa informationsträffar inleddes 2018 med syftet att sprida information om Riddarhusets verksamhet.

Dagen inleddes med en kort historisk guidning av riddarhusgenealogen Göran Mörner. Därefter tog handläggaren för stipendier och understöd Christina Neuman över och informerade om ättemedlemmarnas möjligheter att söka stipendier under studieåren. Riddarhuskanslisten och evenemangsansvariga Karin Lilliehöök Kihl informerade om kapitationsavgiften (»medlemsavgiften») som herrarna under året får utskickad för första gången samt om hur man

bäst håller sig uppdaterad med det som händer i huset. Representanter från RAUK, Ridderskapet och adelns ungdomsklubb, var medlemsansvarige Gustaf Björnberg och sekreterare Gustav Bennich. De berättade om hur man kan bli medlem i RAUK och om deras olika aktiviteter. Gustav Bennich berättade att han själv först kom i kontakt med RAUK på en av dessa träffar.

Alla fick möjlighet att hitta sin ätts vapensköld innan det var dags för en gemensam lunch i Lantmarskalkssalen. Dagen avslutades med kaffe i Sällskapsvåningen. ■

Karin Lilliehöök Kihl, evenemangsansvarig

Medlemsträff på Saxå herrgård

Under hösten 2023 arrangerades en medlemsträff för boende i Värmland, Närke, Dalarna och Västmanland.

Riddarhussekreteraren och riddarhuskanslisten/evenemangsansvarig var på plats på Saxå herrgård lördag den 10 september 2022. Vård för dagen var Carl Jan Granqvist som hälsade alla välkomna till sitt privata hem. Riddarhussekreteraren inledde dagen med att informera om Riddarhusets

verksamheter genealogi, stiftelseförvaltning, palatsets vård samt om adelns historia. Särskilt fokus låg på det stundande renoveringsprojektet och 400-årsjubileet.

Undertecknad berättade om hur ättemedlemmarna bäst håller sig uppdaterade med allt som händer i huset via sociala medier, nyhetsbrev, kulturprogram och hemsidan samt om de återkommande evenemangen som Släktföreningarnas dag, adelsmötet, Axel Oxenstierna-priset, medlemsträffar, 18-årsträff, jullunch, afternoon tea, boksläpp av *Adelskalendern* och föreningskvällar samt hur man bokar Riddarhuset för en privat fest.

Efter Riddarhusets genomgång kåserade herr Granqvist bland annat om herrgårdens historia innan det var dags att på egen hand titta runt i herrgården och besöka en utställning om servetter. Dagen avslutades med en gemensam lunch i Kolhuset.

Kommande medlemsträffar blir i Stockholm under våren 2023 för södra Stockholm samt eventuellt i Sundsvall under sensommaren för norra Sverige. Inbjudan skickas ut till berörda. ■

Karin Lilliehöök Kihl, evenemangsansvarig

En ättemedlemsträff arrangerades under hösten 2023. Denna gång bjöd Riddarhuset in ättemedlemmar boende i Värmland, Närke, Dalarna och Västmanland. Träffen gick av stapeln på Saxå herrgård och vård för dagen var Carl Jan Granqvist. Deltagarna bjöds på ett fylligt program med information från Riddarhuset, historik om herrgården och gemensam lunch.

Foto: Karin Lilliehöök Kihl.

Försvarsministermöte på Riddarhuset

I samband med statsbesöket från Nederländerna den 11–13 oktober 2022 träffade försvarsminister Peter Hultqvist den nederländska försvarsministern Kajsa Ollongren på Riddarhuset för bilaterala samtal om bland annat Rysslands invasion av Ukraina och säkerhetssituationen i Europa. Samtalet ägde rum i Lantmarskalkssalen som tidigare varit sammanträdesrum för det sekreta utskottet.

Från stormaktstiden och framåt sammanträdde det sekreta utskottet på Riddarhuset för att tillsammans med regeringen diskutera rikets hemliga ärenden, inte minst utrikespolitiken. Med andra ord en historiskt passande plats för försvarsministrarnas möte – dessutom tillhör svensk-talande Kajsa Ollongren den adliga ätten Ållongren i Finland. ■

Louise Ribbing, redaktör

Nederländernas försvarsminister Kajsa Ollongren och Sveriges försvarsminister Peter Hultqvist i Riddarhussalen innan det bilaterala mötet en trappa ner i Lantmarskalkssalen. Svensktalande Kajsa Ollongren som tillhör adliga ätten nr 115 Ållongren i Finland kunde se sin vapensköld målad av vapenkonstnären Johan Assman (död 1667).

Foto: Louise Ribbing

Riddarhusdirektionens förtjänsttecken

Riddarhusdirektionens förtjänsttecken tilldelas en person vilken på förtjänstfullt sätt gagnat Riddarhuset respektive Ridderskapet och adelns intressen efter beslut av direktionen. På den sedvanliga jullunchen i december 2022 tilldelades tre personer förtjänsttecknet: konservatorerna Siegfried Heim och Anders Karlsson för sitt långvariga och skickliga arbete med bevarandet av de på Riddarhuset donerade och deponerade sköldebrevens samt till riddarhugenealogen Johanna Aminoff-Winberg vid Finlands riddarhus för lång och framgångsrik karriär som kröntes av publiceringen av de finländska ättartavlorna i fem band. En epokgörande genealogisk bragd.

*Nedan: Riddarhusets förtjänsttecken.
Under: 2022 års mottagare från vänster Anders Karlsson,
Johanna Aminoff-Winberg och Siegfried Heim.*

Foto: Gabriel Hildebrand

Foto: Karin Lilliehöök Kihl.

Vadstena Adliga Jungfrustift

Pensionsstiftelse för adliga fröknar

ADLIGA OGIFTA KVINNOR kan med fördel skriva in sig i Vadstena Adliga Jungfrustift och, för de hundra längst inskrivna, erhålla pension så länge de är ogifta. Missa inte denna möjlighet!

Det var vid 1739 års riksdag som friherre Carl Vilhelm Cederhielm väckte ett förslag om inrättandet av ett adligt jungfrustift. Riksdagen tillstyrkte förslaget men beslutet om stiftets upprättande kom först vid riksdagen 1738–1739.

Stiftets uppgift skulle vara att dels stå för en tjänlig uppfostran för unga adliga kvinnor, dels att ge underhåll till de adliga kvinnor som saknade annan möjlighet till anständigt uppehälle. Kungl. Maj:t upplät lokaler i Vadstena slott för verksamheten men dessa behövde

inredas och det fanns inte tillräckligt med medel för ändamålet. Snart kom ryska kriget emellan och hela projektet lades på is.

Vid 1746–1747 års riksdag togs frågan upp på nytt. Den nya kronprinsessan Lovisa Ulrika visade stort intresse, särskilt på tanken att bistå uppfostran av adliga unga flickor. Planerna var stor-slagna. Stiftet skulle bestå av inte mindre än 328 anställda, i den tänkta personalstyrkan skulle det finnas fyra fransyskor, två tyskor, två sångerskor, tre präster, en ritmästare och en danslärare. På det sättet skulle de adliga unga kvinnorna kunna lära sig det som behövdes i sällskapslivet: språk, musik, teckning och dans. Budgeten för projektet sattes till ofattnbara 7 299 666 daler kopparmynt och skulle

Text: Louise Ribbing, redaktör.

finansieras genom inskrivningsavgifter, lotterier och frivilliga bidrag. En ordensstjärna och en vacker blå dräkt fastställdes. Inskrivningen påbörjades och 1747 skrevs 64 fröknar in i stiftet men redan från start var det svårt att få ekonomin att gå ihop.

Av ekonomiska skäl fanns planer på att flytta stiftets hemvist från Vadstena (dit inflyttning aldrig skedde) till Stockholm – både Karlbergs slott, Fredrikshov och Löwens hus vid Drottninggatan nämndes som alternativ men det blev aldrig något av det hela och drottningen tog sin hand från stiftet. Tanken på ett internat övergavs helt och stiftet blev en pensionsinrättning som byggde vidare på det kapital som hade kommit in. Riddarhusdirektionen övertog förvaltningen av kapitalet 1822.

Vanligen skriver föräldrar in sina nyfödda döttrar men även myndiga, ogifta adliga kvinnor kan skriva in sig. Så länge de förblir ogifta är de stiftsjungfrur. De hundra som varit inskrivna längst i stiftelsekon från inskrivningsdagen sett får årligen ett understöd (väntetid på 25–30 år). När en av dem gifter sig eller dör inträder en ny. Inskrivningsavgiften är en engångssumma om 100 kronor. Det vackra ordenskorset finns till försäljning på Riddarhuset.

För inskrivning i Vadstena Adliga Jungfrustift, vänligen kontakta riddarhuskanslisten, tel. 08-723 39 91. ■

Källa: Folke Wernstedt, *Meddelanden från Riddarhuset*, I. 1948.

Ordenskorset är vitt och fyrarmat med Lovisa Ulrikas monogram i mitten. Dekorationen bärs i en serafimerblå rosett på bröstet. Den får även bäras av gifta, före detta stiftsjungfrur.

Riddarhuset i Finland

RIDDARHUSGENEALOGEN vid Finlands Riddarhus, Johanna Aminoff-Winberg, går i pension efter 23 års tjänst. Till ny riddarhusgenealog har fil. dr Magdalena af Hällström utnämnts.

Johanna Aminoff-Winberg har under sin tid på Finlands Riddarhus lett det genealogiska arbetet, producerat åtta adelskalendrar, redigerat boken *Adeln och dess hus* och *Gentes Finlandiae X*, hållit föredrag, skrivit artiklar och besvarat genealogiska och heraldiska frågor. Genom de många tidnings-, radio- och TV-intervjuer som hon genomfört under årens lopp har hon bidragit till ökad kännedom om både adel och Riddarhuset.

Johanna Aminoff-Winberg avslutar

sin tjänst med utgivningen av den sista delen av *Finlands Ättartavlor*, det stora projekt med att uppdatera och påföra ny forskning och kunskap till den finländska adelns stamtavlor som hon i flera år ansvarat för. Ättartavlorna utgör stamtavlor över de ätter som är inskrivna på Riddarhuset från den första kända stamfadern fram till i dag. Den första delen med ätterna A–D utkom 2017 och den femte och sista delen T–Ö utkom under hösten 2022.

Magdalena af Hällström tillträder tjänsten som riddarhusgenealog efter Johanna Aminoff-Winberg. Magdalena af Hällström kommer närmast från Samfundet Ehrensward, vars uppgift är att sprida kunskap om Sveaborg och dess historia.

Text: Johan von Knorring, riddarhuskamrerare Finlands Riddarhus.

Verksamhet

2022 präglades av flera renoveringsprojekt. Arkitekt Chiewitz originalidé där trapphuset öppnar sig symmetriskt till två identiska förrum som i sin tur öppnar sig till Riddarhussalen har nu förverkligats efter en längre parentes. Renoveringsprojektet finansierades delvis med medel ur Anna och Signe von Bonsdorffs släktfond samt Frans Wilhelm och Waldemar von Frenckells understödsfond vid Finlands Riddarhus. Ett av rummen kommer att uppkallas efter Hannu Wuoreneimo i erkänsla för det betydande arv som Riddarhuset erhållit av honom. Detta arv innebär ett avsevärt och välkommet tillskott till Riddarhusets ekonomi. Det kom lägligt, eftersom underhållet av riddarhusfastigheten kommer att ta beaktansvärda summor i anspråk de kommande åren.

I december 2022 utkom den omfångsrika och vackert formgivna medlemstidskriften *Vårt Riddarhus* med sitt årliga nummer. Tidskriften skickas hem till ätte-medlemmar boende i Finland. Några av de tidigare utgåvornas artiklar är publicerade på hemsidan.

Finlands Riddarhus har genom införskaffandet av en ny flygel utmärkt sig som konsertlokal, med ett ökande antal konsertbokningar. Aktuellt kulturprogram presenteras på hemsidan: riddarhuset.fi.

Välkommen! ■

Johanna Aminoff-Winberg har satt sin egen prägel på den obrutna kedja av levande kulturarv som det genealogiska arbetet innebär och hon har varit en nyckelperson i upprätthållandet av Riddarhusets historiska procedurer och traditioner. Hon har dessutom varit en mycket omtyckt kollega.

Foto: Sofie von Frenckell.

Donationer, depositioner och förvärv

juni – december 2022

DONATIONER

Gyllenspetz

Herr Ulf Gyllenspetz, Billeberga, har i sin sons namn (Johan Gyllenspetz, USA) donerat sköldebrevet i original för adliga ätten Gyllenspetz nr 673.

Överstelöjtnanten vid Närke-Värmlands regemente, sedermera generalmajor av infanteriet, Jonas Hansson Spetz (1609–1679), adlades den 23 oktober 1660 i Stockholm av Karl XI:s förmyndarregering med namnet Gyllenspetz. Ätten introducerades den 3 november 1660 under nr 673.

Fäst vid sköldebrevet är ett närmast unikt kolsvart kungligt sigill. Sigill är normalt sett annars gjutna i rött vax. Det här är ett så kallat sorgesigill som ibland användes efter en monarks bortgång. Karl X Gustaf hade gått bort den 13 februari 1660 och förmyndarregeringen valde att blanda svarta pigment i vaxet när den omyndige Karl XI:s sigill skulle fästas vid

Adliga ätten Gyllenspetz nr 673.

Sorgesigill fäst vid sköldebrevet för ätten Gyllenspetz nr 673.

sköldebrevet. Endast två andra sköldebrev är kända som har svarta sorgesigill.

Vapnet är på sitt sätt talande. I ett gyllene fält ses två korslagda pikar bakom en pansarklädd arm som håller ett blottat svärd. Det anges i blasoneringen att spetsarna av pikarna och svärdet ska vara riktade uppåt. Både svärd och pikar är lämpliga krigarattribut för en infanterist. En pik, eller pikstång, var ett långt spjutliknande vapen som användes av pikenerare i försvar mot kavalleri. Pik är i äldre svenska delvis synonymt med spets, jämför med engelska ordet »peak«.

Wrangel von Brehmer

Fru Anna Wrangel von Brehmer, Limhamn, företrädande dödsboet efter sin fader Carl Gustaf (Gösta) Wrangel von Brehmer (1942–2021), Svedala, har donerat friherrebrevet i original för friherrliga ätten Wrangel von Brehmer nr 268 samt en omfattande samling fideikommiss-handlingar rörande Skeinge i Skåne.

Text & foto: Göran Mörner, riddarhus-genealog.

Överstelöjtnanten vid Västmanlands regemente Johan Wilhelm Wrangel af Sage och Waschel (1724–1786) hade genom kunglig resolution given 1754 av Adolf Fredrik erhållit Kungl. Maj:ts tillstånd att till sitt eget namn Wrangel foga namnet von Brehmer och också föra denna ätts vapen. Namnet von Brehmer hade burits av hans mors morbror, landshövdingen, den ointroducerade friherren, Johan von Brehmer (1677–1754). Johan Wilhelm Wrangel upphöjdes i friherrlig värdighet den 26 februari 1765 på Stockholms slott av Adolf Fredrik med namnet Wrangel von Brehmer. Ätten introducerades den 30 april 1776 under nr 268.

Vapnet är kvadrerat och har ätten Wrangels stamvapen som hjärtsköld. Någon symbolik från utdöda adliga ätten von Brehmers nr 1837 vapensköld återfinns dock inte i vapnet. (Se Heraldica Varia i *Arte et Marte* 2:2021 för beskrivning och bilder av sköldebrevet i original för den ätten som donerades till Riddarhuset 2021.)

Det bakomliggande kvadrerade vapnet är nämligen i huvudsak det för den ointroducerad utdöda friherrliga ätten von Brehmer – fast med Wrangel som hjärtsköld i stället för von Brehmer. Den ovannämnde Johan von Brehmer (1677–1754) hade upphöjts i tysk-romersk friherrlig värdighet den 24 december 1724 av kejsar Karl VI. Sedan upphöjdes han i svensk friherrlig värdighet den 5 juli 1731 av Fredrik I men tog inte introduktion på Riddarhuset i denna värdighet. Då något svenskt friherrebrev heller inte utfärdades så användes det tyska vapnet i stället.

Friherrliga ätten Wrangel von Brehmer nr 268.

Örnsköld

Herr Lars Bagge, Göteborg, har donerat friherrebrevet i original för utdöda friherrliga ätten Örnsköld nr 284.

Livdrabanten, sedermera korpralen vid livdrabantkåren, Johan Löth (1690–1728), adlades den 24 augusti 1719 i Stockholm av Ulrika Eleonora d.y. med namnet Löth-Örnsköld. Ätten introducerades 1720 under nr 1644. Ätten utslocknade 1776 vid introduktionen i friherrlig värdighet. Sköldebrevet för denna adliga ätt är sedan 1918 donerat till Riddarhuset.

Vapnet är talande. I det undre gylene fältet hittar vi en blå löt (med två ekrar). En löt är en specialterm för den böjda delen av ett vagnshjul. I det övre blå fältet finns en örn av guld som håller i en sköld. Dessa fält är omgivna av en bärd som växlar färg i guld och rött. I blasoneringen anges det att vapnet ska vara ginstyckat (taillé) men i ritningen och även på vapenplåten i Riddarhussalen är vapnet i stället styckat (tranché). I samtliga äldre vapenböcker är dock vapnet

ginstyckat. Troligtvis har den som utfört målningen i sköldebrevet blandat ihop termerna taillé och tranché.

Johan Löth-Örnskölds tre söner, landshövdingen Per Abraham Löth-Örnsköld (1720–1791), överstelöjtnanten i armén Mårten Ludvig (1725–1791) och ryttmästaren Carl Daniel (1726–1788) upphöjdes i friherrlig värdighet den 15

Adliga ätten Löth-Örnsköld nr 1644.

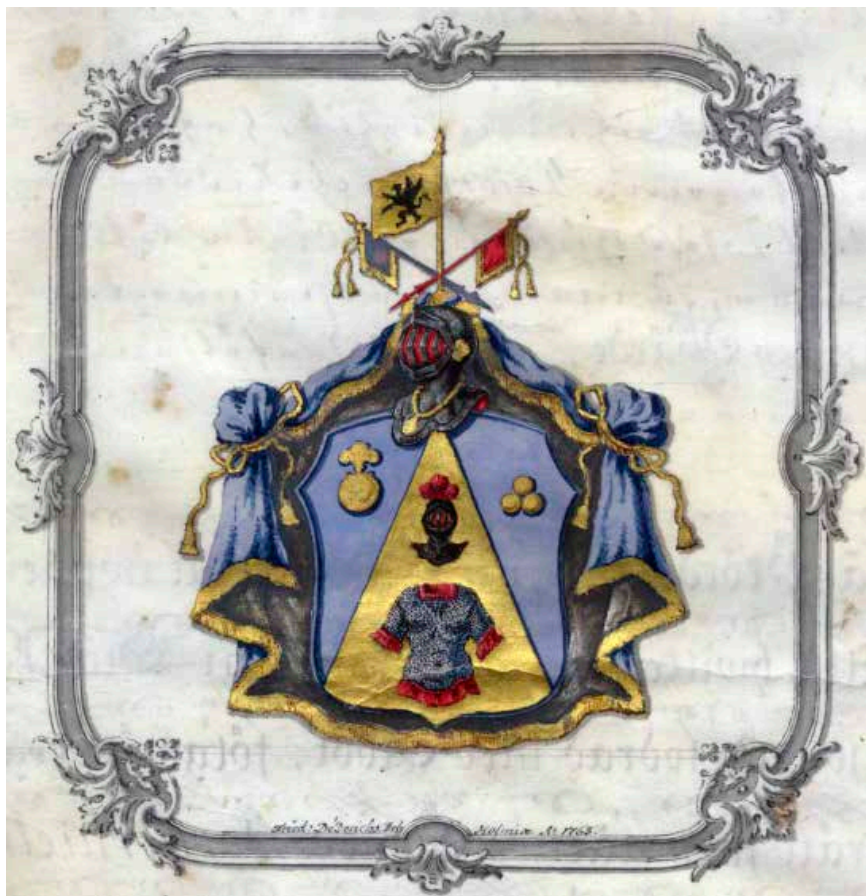

oktober 1771 på Stockholms slott av Gustav III med namnet Örnsköld. Ätten introducerades den 9 maj 1776 under nr 284. Ätten utgick på svärdsidan den 20 juni 1926 och på spinnsidan troligtvis den 13 december 1937.

Vapnet för den friherrliga ätten har det adliga vapnet som hjärtsköld. Denna gång har man rättat till felet från förra gången och sett till att vapnet är ginstyckat i både blasonering och ritning. En ovanlig detalj är att hjärtvapnet ska vara runt. Det friherrliga vapnet är fyrdelat genom ett kors av silver. Det första fältet visar två korslagda romerska fascies (spöknippen med instoppad bila) i ett blått fält. Dessa representerar rättskipning och åsyftar troligen Per Abrahams roll som landshövding. Det andra fältet är blått och belagt med en korslagd värja över en sabel. Värjan symboliserar kanske Mårten Ludvig (armén) och sabeln Carl Daniel (kavalleriet). Det tredje fältet föreställer en blå mörsare i ett fält av guld. Troligen är detta utdöda adliga ätten von Berchners nr 1235 vapensköld fast med omkastade färger. Per Abraham var gift med statsfrun hos drottningen, Ulrika Eleonora von Berchner (1739–1809). Det fjärde fältet är adliga ätten Schönströms nr 1056 vapensköld med skillnaden att det mantelskurna guldfältet i stället är i silver. De tre brödernas moder hette Sara Helena Schönström (1691–1779) och Carl Daniel var dessutom gift med sin halvkusin Anna Maria Schönström (1721–1804).

Friherrliga ätten Örnsköld nr 284.

Adliga ätten Pantzerhielm nr 2343.

En sigillstamp i mässing med träskافت med vapnet för adliga ätten af Klint nr 2185.

af Klint

Med.dr, herr Torsten Berglund, Stockholm, har donerat en sigillstamp i mässing med träskافت med vapnet för adliga ätten af Klint nr 2185.

Pantzerhielm

Huvudmannen, herr Claes Pantzerhielm, Ulricehamn, har donerat sköldebrevet i original för adliga ätten Pantzerhielm nr 2343.

Majoren vid Södermanlands regemente, Jacob Holmstedt (1691–1761), adlades den 16 juni 1760 på Stockholms slott av Adolf Fredrik med namnet Pantzerhielm, men hann inte ta introduktion. Hans sonsons son, kommandören vid Flottan, Ludvig Gustaf Sigfrid Pantzerhielm (1819–1905), erhöll genom kunglig resolution, given den 31 oktober 1896 på Stockholms slott av Oskar II, återställande av försutten tid för introduktion för sig och sina efterkommande. Ätten introducerades den 5 december 1896 under nr 2343.

Vapnet är talande med både en pansarskjorta och en hjälm i den gyllene spetsen på ett blått fält. I de blå fälten ser vi en brinnande granat och tre kulor, allt av guld. I hjälmprydnaden finner vi Södermanlands regementes fana mellan en fana av silver och en fana av rött.

Den uppmärksamme läsaren noterar nog att själva vapenritningen är slående lik den för friherrliga ätten Wrangel von Brehmer. Båda dessa är utförda av Friedrich de Derichs (1718–1776). En av de få helt identifierbara konstnärerna som utfört vapenmålningar i sköldebrev och dessutom ofta signerat dem.

Bure och Ulfhielm

Fru Anna Ulfhielm, Stockholm, har donerat ett morgongåvobrev daterat den 18 september 1734. Dagen innan hade korpälen vid livregementet till häst, sedermera hovjunkaren, Claes Jonas Bure (1713–1781) gift sig med Birgitta Christina Ulfhielm (1713–1786). Med morgongåvobrevet skänker han sin nyblivna hustru ett antal gårdar.

DEPOSITIONER

Leijonhielm och Rosensparre

Huvudmannen, friherre Carl Henric Leijonhielm, Simrishamn, har deponerat följande föremål: sköldebrevet i original för utdöda adliga ätten Leijonhielm nr 784, friherrebrevet i original för friherrliga Leijonhielm nr 142 samt sköldebrevet i original för utdöda adliga ätten Rosensparre nr 1589.

Översten och chefen för Västmanlands regemente, sedermera översten och kommandanten på Kalmar slott samt vice landshövdingen i Kalmar län, Erich Baaz (1621–1687), adlades den 20 mars 1667 på Stockholms slott av Karl XI:s förmyndarregering med namnet Leijonhielm. Ätten introducerades den 9 september 1668 under nr 784. Ätten utgick på svärdssidan 1719 då den introducerades i friherrlig värdighet och på spinnsidan den 12 januari 1789.

Den adliga ättens vapen är talande. I det övre blå fältet ser vi ett krönt lejon som vilar ena tasserna på en hjälm. I det undre röda fältet ligger en ekkvist med ekollon på ett grönt berg. Ekkvistar med ollon förekommer även i vapnet för utdöda adliga ätten Ekehielm nr 380. Erich Baaz äldre halvbroder, sekreteraren i Svea hovrätt, sedermera underståthållaren, Bernt Baaz (1612–1650) adlades den

20 mars 1647 med namnet Ekehielm. Halvbröderna hämtade ekkvistarna från sin farfaders, kyrkoherden Benedictus Johannis (död 1600), förda vapen.

Erich Leijonhielms son, generalmajoren och landshövdingen i Jönköpings län, Anders Leijonhielm (1655–1727), upphöjdes i friherrlig värdighet den 23 maj 1719 i Stockholm av Ulrika Eleonora d.y. Ätten introducerades 1719 under nr 142.

Den friherrliga ättens vapen är kvadrerat och har det adliga vapnet som hjärtsköld men med den skillnaden att det nedre fältet nu är i silver i stället för rött och att det gröna berget är borta. I det övre fältet har lejonet dessutom förlorat sin krona. De första och fjärde fältet är blått med en tilltagande måne i silver mellan två balkvis ställda strömmar av samma metall. Månen kanske syftar på att Anders Leijonhielm var med i kalabaliken i Bender 1713 och då tillfångatogs av turkarna. Det andra fältet är i guld och belagt med en palmkvist och en lagerkvist som formar en krans. Eventuellt kan kransen hämtat sin inspiration från utdöda adliga ätten Leijoncrantz nr 658 vapen. Anders Leijonhielm var gift med Ebba Emerentia Leijoncrantz (1657–1717). Det tredje fältet är styckat i guld och rött och belagt med ett lejonhuvud (hämtat från Smålands landskapsvapen) respektive ett grifhuvud (hämtat från Östergötlands landskapsvapen) av motsatta tinkturer. Anders Leijonhielm hade först varit landshövding i Linköpings län innan han blev det i Jönköpings län.

Häradshövdingen, sedermera landshövdingen, Birger Baaz (1668–1737), adlades den 16 februari 1698 i palatset i Stockholm av Karl XII med namnet Rosensparre. Birger Baaz hade antagit sin mormoders, Sigrid Baaz (1619–1689) släktnamn. Hon var helsyster till ovan nämnde Bernt Baaz, adlad Ekehielm och halvsyster till Erich Baaz, adlad Leijonhielm. Ätten introducerades 1720 under nr 1589 och utslocknade den 1 april 1755. Vapnet är talande med en blå vapensköld belagd med en silversparre med tre röda rosor uti. Möjligen kan rosorna vara hämtade från det gods Birger Rosensparre ägde – Rosenlund i Mörarps socken, Skåne.

Grottenfelt

Fru Anna-Lena Grottenfelt, Stockholm, har deponerat sköldebrevet i original för adliga ätten Grottenfelt nr 1032, ett äldre fotonegativ av sköldebrevet samt en kunglig resolution given den 14 november 1952 om återinträde i förfädernas rättigheter på Sveriges Riddarhus.

Majoren vid Karelska dragonregementet, sedermera överstelöjtnanten, Niels Persson Groot (1631–1703), adlades den 4 januari 1677 i huvudkvarteret i Bälteberga i Skåne av Karl XI med namnet Grottenfelt. Ätten introducerades den 14 september 1686 under nr 1032.

Det som ser ut som grönt i vapenritningen ska vara guld. Troligen beror detta på en oxidationsprocess som drabbat just de färgpigment som ska förställa guld. Kanske har konstnären använt kopparpigment i stället för guldpigment.

Överst till höger: adliga ätten Rosensparre nr 1589.

Under till höger: adliga ätten Leijonhielm nr 784.

Friherrliga ätten Leijonhielm nr 142.

Adliga ätten Grotenfelt nr 1032.

Vapenskölden är delad i blått och guld. I det blå fältet står två gyllene (dragon-) fanor korslagda. Dessa fanor återfinns, mellan två svarta örningar, i hjälmprydnaden men är då röda. I guld-fältet finns en halv svart fläkt örn med röd näbb och klo. En gissning kan vara att örnen syftar på den ryska dubbelörnen.

Återgivningen av vapnet har varierat i flera äldre vapenböcker. Även vapenplåten i Riddarhussalen avviker i sina färger från målningen och blasoneringen i sköldebrevet. Tack vare denna deposition kan vi äntligen få veta den korrekta kompositionen och tinkturerna.

Ätten Grotenfelt, som efter 1809 inte var representerad i Sverige, immatrikulerades även på Finlands Riddarhus den 30 januari 1818 under nr 76 bland adelsmän. Den fortlever där och i USA. Genom

återflyttning till Sverige återvann huvudmannagrenen av ätten representationsrätten på Sveriges Riddarhus den 14 november 1952 och senare även 1968 av den yngre grenen.

Strömhielm

Herr Gunnar Strömhielm, Täby, har deponerat sköldebrevet i original för utdöda adliga ätten Strömhielm nr 1645. Sekundryttmästaren vid Västgöta kavalleriregemente, sedermera majoren, Arvid August Boström (1685–1767) adlades den 25 augusti 1719 i palatset i Stockholm av Ulrika Eleonora d.y. med namnet Strömhielm. Ätten introducerades 1720 under nr 1645 och utslocknade den 4 juni 1816. Vapnet är talande med en silverström (hämtat från namnet Boström) i blått fält och en hjälm i rött fält. I den vänstra

Donera, deponera eller digitalisera

Många sköldebrev finns i privat ägo. Riddarhuset vill gärna ta del av dessa och erbjuder därför en kostnadsfri digitalisering av föremålen med högupplöst skanning. Innehavaren av sköldebrevet erhåller ett USB-minne med bilderna. Vi är också tacksamma för aktuella uppgifter om innehav av sköldebrev, i privat ägo eller på offentliga institutioner.

Vi vill passa på att påminna om möjligheten att på ett tryggt och säkert sätt och utan kostnad kunna deponera eller donera sköldebrev i Riddarhusets arkiv. Ta gärna kontakt för närmare information:

E-post: goran.morner@riddarhuset.se,
tel. 08-723 39 95.

Adliga ätten Strömhielm nr 1645.

halvan av vapnet ses ett svart lejon i gyllene fält. Högst troligen bildat med Västergötlands landskapsvapen som inspiration. I hjälmprydnaden återfinns en pansarklädd arm som håller i en molett (sporrklinga) mellan två estandarer (kavallerifanor), samtliga föremål passande symboler för kavallerister. ■

Nytt i biblioteket

Johan Knutsson (red.),
Lars Dahlström (foto)

Gustaf Ankarcrona och bilden av Dalarna som svenskt ideal

228 s., illustrerad, Gidlunds förlag & Leksands Konstsällskap 2022

Gustaf Ankarcrona (1869-1933) var hembygdsvärdare, hemslöjdsfrämjare, konstnär, arkitekt, formgivare, folklivsforskare, föreläsare, talare och opinionsbildare som bidrog till att placera Leksand på kulturkartan för lång tid framöver. I boken ger nio författare olika perspektiv på olika områden inom vilka Ankarcrona agerade.

Tips! Missa inte Riddarhusets kulturkväll den 25 april med föredrag om just Gustaf Ankarcrona.

Carl Reuterskiöld

Gimo och Rånäs under den Reuterskiöldska epoken

528 s., illustrerad, Hemera bokförlag 2022

En skildring av de två stora uppländska bruken Gimo och Rånäs under den tid då medlemmar av familjen Reuterskiöld ägde och drev verksamheten.

Gunnar Kärrbom

Andlig adel

136 s., illustrerad, EFS Budbäraren 2022

Boken handlar om greveparet Lewenhaupt som blir djupt gripna av väckelsen som drog fram över Sverige på 1800-talet. Till

priset av stora ekonomiska och personliga uppostringar verkade de för att göra tillvaron bättre för de mest utsatta i samhället och för att stärka flickors rätt till utbildning.

Urban Sikeborg

Latin för släkthistoriker

424 s., illustrerad, Sveriges släktforskarförbund 2022

Historiska källor är späckade med latinska ord och uttryck. Författaren förklarar ett stort antal begrepp och boken är särskilt anpassad för forskare utan förkunskaper i latin. Tredje utökade upplagan.

Tine Kondrup & Maria Groth Rasmussen (red)

Danmarks adels aarbog 2018–20

862 s., illustrerad, Dansk adels förening 2022

I den danska motsvarigheten till *Adelskalendern* redovisas så långt som möjligt personbeståndet i de fortlevande danska adliga ätterna. 102:a årgången.

Johanna Aminoff-Winberg

Ättartavlor för de på Finlands Riddarhus inskrivna ätterna. Femte delen T-Ö.

502 s., illustrerad, Finlands Riddarhus 2022

Femte och sista delen i serien med uppdaterade och kompletterade ättartavlor för den introducerade adeln i Finland.

SLÄKTBÖCKER I BIBLIOTEKET

I Riddarhusets bibliotek finns många titlar som behandlar hela eller delar av enskilda släkter. Här ett litet urval:

Det ryska fälttåget. En släkthistorik i skuggan av den svenska arméns ryska fälttåg 1708–1708. Bengt Belfrage, GML förlag 2017. Berättelsen om en släkt som under två generationer genererade 14 officerare i Karl XII:s armé.

Aller nådigste Herre. Familjen Rosenhane – en sörmländsk släktsaga under Sveriges stormaktstid. Björn Fröberg, Rosenhanska sällskapet 2009. Rosenhanarna verkade som högt uppsatta ämbetsmän och aktade rådgivare i stället för på slagfältet. Här tecknas en god bild av den framgångsrika släktens stora betydelse för landets utveckling under 1600-talet.

Börd, Börs och Bardalek. Natt och Dag samt de Natt och Dagska Sturarna. Mats Linday, Drönartorps Förlag 1997. En krönika om den fortlevande äldsta släkten med rent svenskt ursprung på Riddarhuset: Natt och Dag nr 13.

På marsch mot evigheten. Svensk stormaktstid i släkten Stålhammars spegel. Lars-Olof Larsson, Prisma 2007. Berättelsen om tre generationer av den nyadlade släkten Stålhammar som marscherar bredvid såväl Gustav II Adolf som Karl XII, i uppgång och fall.

Ätten Ribbing – 700 år i Sveriges historia. Magdalena Ribbing, Börstorps slott 1995. En gammal ätts vandring genom vårt land och dess historia.

af Segerstad, till Härlingstorp

Gårdar i ättenamn

EN DEL ÄTTENAMN inbegriper namnet på en gård, till exempel Boije af *Genäs* och Hård af *Segerstad*. 54 stycken (8 procent) av Riddarhusets nu levande 657 ätter har sådana namn. Hur har de uppkommit? Vad innebär egentligen »af« här? Använder ättens medlemmar alltid ättenamnet i hela sin längd? Här ska vi titta närmare på denna intressanta namntyp.

VAD GÄLLER efternamn bildade i Sverige är det bara introducerade adliga ätter som har ett namn av formen X af Y. Det beror på att hela anledningen till att bilda sådana flerledade namn låg i behovet att skilja mellan olika ätter på Riddarhuset.

Riddarhusordningen från 1626 strammade upp det sätt på vilket adeln representerades under riksdagarna. Tidigare hade det varit mer godtyckligt församlade frälsemän som enades om vilken hållning det förnämsta ståndet skulle inta i olika frågor. Från och med 1626 hade däremot

varje introducerad ätt en röst. Mer ordning och reda alltså.

För att ta ett exempel så deltog i riksdagarna omkring 1570 de smålandsättade bröderna Anders, Bengt, Bröms och Peder Bagge, likaväl som amiralen Jacob Bagge till Boo (Boo gård utanför Stockholm) som inte var släkt med de förstnämnda.

Efter att Riddarhusordningen kommit på plats finns just dessa båda ätter med i den knappa handfull ätter som är först med att i ett riksdagsprotokoll (1627) omnämnas med ett preciserande efterled. »Baggerna af Boo« anges det avseende Jacob Bagges efterkommande. Ättenamnet står här i plural och gårdsnamnet Boo låg nära till hands att använda för att precisera vilka Baggar som avsågs eftersom Boo varit den gamle amiralens huvudgård och var kvar i familjens ägo.

Preciseringen behövdes för att skilja ätten från de andra Baggarna som fortlevde med ovannämnde Bengt Bagges

Text: Magnus Bäckmark, riddarhusgenealog.

sonson. För denna ätt var det ännu enklare att förknippa den med en viss gård, nämligen Berga i Högsby socken i Småland som varit huvudgård för ättens stamfäder sedan nära 200 år. Ätten fick därför bestämningen »af Berga«.

De efterkommande till en utomäktenskaplig men adlad son till ovannämnde Peder Bagge kom så småningom (1642) att räknas som en egen ätt på Riddarhuset. För den ätten var det svårare att välja vilken gård den skulle förknippas med. Det fick bli Söderby (dagens Sörby) utanför Linköping, vilken gård Peder bebott genom sitt gifte, trots att den vid det här laget (1642) inte fanns kvar i släktens ägo.

SAMMANFATTNINGSVIS bestod två frällesläkter Bagge, som runt 1570 haft fyra respektive en företrädare närvarande vid riksdagar, nu några generationer senare av två ätter respektive en ätt. Dessa tre ätter med samma namn som hade varsin röst hölls på Riddarhuset isär med hjälp av sina respektive preciserande namnsuffix »af Boo«, »af Berga« och »af Söderby«. Som exemplet har visat behövde det inte vara en gård som ägdes för tillfället som gav ledning till uppkallesen, utan det kunde också vara en stamfaders gård.

Att adliga personer skriver sig »till« en eller flera gårdar syns två exempel på här, i det pergamentsbrev från 1625 som innehåller adelns bevilling till Riddarhusets uppbyggande. »Gabriell Oxenstiern, Frijhärre Till Mörbj och Lindholm« och »Niels Bielcke till Åkerö och Erfuala (Ervalla)«. Av de här fyra gårdarna kom så småningom Åkerö att ingå i ett ättenamn, nämligen Bielke af Åkerö.

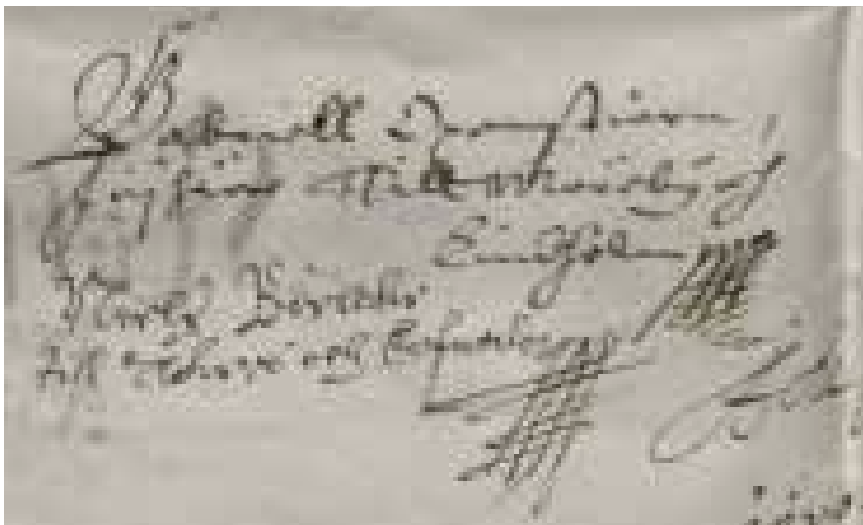

Foto: Riksarkivet.

Fårdala utanför Falköping är en av de sätesgårdar vars namn inlemmats i ett ättenamn, nämligen Lilliehöök af Fårdala. Falbygdens museum.

Varför »af« och inte någon annan preposition? Under 1500-talet hade »till« blivit den vanligaste prepositionen som användes för att ange hemvist för en person tillhörande frälset. Tidigare, under medeltiden, användes som regel »av«, »på« eller »i« – om någon geografisk bestämning ens behövdes; en inflytelserik person visste alla i trakten ändå vem den var. Valet av prepositionen »till« ansluter till tyskans »zu«, som anger familjens residens (medan »von« motsvarar »från« och »av«).

Att det inte blev »till« i de svenska namnsuffixen kan man förstå i ljuset av att dessa inte primärt har att göra med residens och ägande, utan det valda ortnamnet fungerar mer som ett pekfinger mot släktbakgrunden – ortnamnet skulle alltså på tyska snarare ha stått efter ett »von« än ett »zu«. Detta blir ännu tydligare av det faktum att namnsuffix inte behöver innehålla just ett gårdsnamn, utan det kan också vara namnet på ett område som ätten kommer ifrån (utan att äga det), som i fallen Lode från Livland, Svinhufvud i Westergötland, Vult von Steijern (Steiermark i Österrike).

Gabriel Anreps syn på »af« och »till« förklarar han i *Adelskalendern* 1899 med ättenamnet Bonde af Björnö som exempel. Med det, skriver han, förstås »att nämnda grefliga ätt är af Björnö-grenen af Bondesläkten och icke till gården Björnö«. Bara i ett fall från 1843 innehåller ett ättenamn ordet »till«, nämligen friherrliga ättenamnet Gyllenhaal till Härlingstorp.

INOM FLERA ÄTTER som hade ganska vanliga namn, såsom Lind och Roos, började Riddarhusets längre namn – Lind af Hageby och Roos af Hjelmäter – inom några generationer att användas även utanför Riddarhuset. För andra ätter dröjde upptagandet av det längre namnet i personligt bruk mycket längre. Ännu in på 1800-talet kallade sig exempelvis många inom ätten Boije af Gennäs bara Boije (i några fall Boye), liksom de inom ätten Hård af Segerstad bara Hård.

I modern tid är det olika från fall till fall om ättemedlemmarna är folkbokförda med ett längre eller kortare efternamn.

STAÅLARMAR AF GRABAKA står det på den här vapenplåten från 1630-talet i Riddarhussalen. Den här målaren (till namnet okänd) har haft svårt med stavning och disposition av text – det syns även på andra alster av honom. Grabbacka var det stenhus (nu ruin) i Nyland som innehades av ättens huvudman vid tidpunkten för introduktionen 1625. Det blev framöver inga andra ätter Ståalarm som introducerades, så någon precisering utöver namnet Ståalarm behövdes inte på Riddarhuset. Denna sedan länge utdöda ätt kallas därför numera bara Ståalarm.

Vad gäller sistnämnda fyra ätter är *samtliga* deras i Sverige nu levande medlemmar folkbokförda med det långa namnet.

För andra ätter har det blivit olika från familj till familj inom ätten om medlemmarna är folkbokförda med det långa eller det korta namnet. Exempel på sådana ätter är Drake af Hagelsrum, Horn af Rantzien och Kruise af Verchou.

Inom åter andra ätter med långa Riddarhusnamn är *ingen* folkbokförd med något namnsuffix. Så är fallet exempelvis med ätterna Falkenberg (af Bålby och af Trystorp), Lilliehöök (af Fårdala och af Gälared och Kolbäck) och Åkerhielm (af Blombacka och af Margrethelund).

En särskild kategori av ättenamn är svåravläst på det sättet att efterledet skulle kunna uppfattas såsom syftande på en gård – men är det inte. I stället är det ett efternamn som bäraren haft en nära anknytning till och tillåtits lägga till det egna. Exempel: Berg von Linde (varav von Linde är den adlades moderensläkts namn) och der Lancken von Wackenitz (varav von Wa(c)kenitz är den adlades makas släktnamn). »Slamkrypare« i sammanhanget är ättenamnet Skarpenfelt, som bäraren själv omskapade till Skarp von Felt, och Palander af Vega, ett sent (1880) tillkommet namn där efterledet innehåller ett fartygsnamn. ■

Riddarhusets stamtavlor

En kvartstusenårig dokumentation rustas upp

INFÖR 400-ÅRSJUBILEET AV Riddarhusordningens tillkomst 1626 lägger Ridderskapet och adeln stora resurser på invändig renovering av Riddarhuset, men även på den kunskapsbank som Riddarhusets stamtavlor utgör. Dessa innehåller information om ätternas medlemmar genom tiderna och ska vara genomgångna och uppsatsade till adelsmötet 2025.

Bakgrunden till att Riddarhuset började föra släktsammansättningar – kallade genealogier, stamtavlor eller ättartavlor – var att det under 1700-talet blev allt svårare att ha överblick på vem som var huvudman i varje ätt, alltså vem som innehade den ärftliga rätten att under riksdagar (och efter 1866 under adelsmöten) representera ätten. Detta på grund av antal ätter ständigt ökade samtidigt som nya generationer tillkom i de gamla ätterna.

År 1762 kom därför en kunglig förordning som ålade ätterna att till Riddarhuset insända »tydeligen författade genealogier«. Dessa anteckningar, som avspeglar vad familjerna då visste om sig själva och sin historia, har Riddarhuset låtit företaget ArkivDigital fotografera. Färgbilder av handskrifterna kan därför studeras genom företagets söktjänst. Vill man inte själv abonnera på tjänsten finns den tillgänglig på bibliotek. Skriv in (när du är inloggad) »Originalgenealogier« i sökrutan på företagets hemsida så hittar du dem.

Text: Magnus Bäckmark, riddarhusgenealog.

Digitalt tillgänglig på samma sätt är också justitierådet Wilhelm Marks von Würtenbergs (1743–1817) genealogier, som han testamenterade till Riddarhuset. Han hade som mångårig ledamot av riddarhusdirektionen sammanställt det han kunnat hitta i riddarhusarkivet och på andra håll av tryckt och otryckt material till utförliga genealogier. Riddarhusdirektionen bestämde 1818 att dessa skulle utgöra grund för de stamtavlor som Riddarhuset framöver skulle föra. På vikta pappersark i folioformat antecknades levnadshändelser och nyfödda tillfördes – för hand – ända fram till 1940-talet. Då övergick man till maskinskrivna tilläggsidor. Materialet skannades omkring 1998 och arbetas sedan dess digitalt i Worddokument.

FÖRUTOM ATT STAMTAVLORNA utvisar vem som är huvudman utgör de underlag till *Adelskalendern* och klaggör vilka som tillhör ätterna, det vill säga är behöriga bland annat till att söka medel ur Riddarhusets fonder. Av dessa anledningar utgör stamtavlorna en central del i Riddarhusets dagliga arbete.

Stamtavlorna har blivit tillgängliga för en intresserad allmänhet genom tre utgivningar i tryck, senast Gustaf Elgenstiernas *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* från 1925–1936. Bokverket är dyrt att inköpa antikvariskt. Det billigaste sättet att få tillgång till innehållet är att köpa Genealogiska Föreningens avfotografering på USB av alla sidor, inklusive Sveriges Släktforskarförbunds två supplementband från 2008. Denna avfotografering kan beställas i föreningens webbutik för 495 kronor. Annars finns böckerna på bibliotek, förutom att volymerna från 1925–1936 finns i avskrift på www.adelsvapen.com/genealogi, i en del ätters fall med påförda rättelser och tillägg från 2008 års supplement. Avskriften innehåller en del inskanningsfel och *ändringar som inte är sanktionerade av Riddarhuset*. Av de anledningarna är det säkrare att använda de ovannämnda tryckta böckerna.

Stamtavla för adliga ätten Klingfelt, nr 1674, i den edition av Riddarhusets genealogier som började sammanställas efter 1818 och tillökades med nya ark fram till 1940-talet.

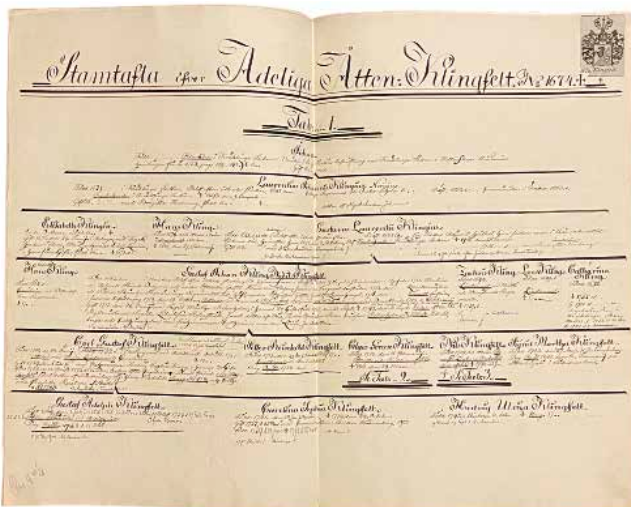

Foto: Magnus Bäckmark.

ADELSMÖTET 2013 BESLUTADE om en omfattande revidering av stamtavlorna. Stamtavleprojektet, som denna revidering kallas, är tidskrävande då materialet omfattar över 330 000 personer eller drygt 28 000 A4-sidor. Under tecknad anställdes 2020 som ansvarig för projektet. Det går bland annat ut på att forskningsrön som publicerats efter Elgenstiernas utgivning arbetas in i stamtavlorna, likaväl som förut opublicerade tillägg och rättelser som Riddarhuset genom åren har samlat på sig. Syskon i släktleden före adlandet, vilka funnits med i de handskrivna stamtavlorna men inte i de tryckta editionerna, läggs till. Ordval ses över, grafiska släktöversikter tillförs. Numreringen av familjetabellerna görs enligt ett nytt system, vilket fungerar att tillöka till skillnad från det som användes senast av Elgenstierna. Varje påförd faktaenhet, liksom många befintliga, förses med källhänvisning, vilket är en betydande kvalitetshöjning. I genomsnitt växer stamtavlorna i textmassa med ungefär en tredjedel under revideringen.

Hittills (1 januari 2023) har 56 procent av textmaterialet gått igenom. För att möjliggöra slutförande av revideringsprojektet till 2025 gav adelsmötet 2022 klartecken till förstärkning. Därefter rekryterades Johan Grönberg (80%), Leif Persson (50%) och Johannes Hansson (heltid). Alla har, förutom god texthanteringsvana, erfarenhet av äldre källmaterial som arkivarie eller från släktforskning. Utöver undertecknad arbetar sedan tidigare Göran Mörner, Sophie Celsing Marcetic och Madeleine Werner med revideringen på varierande delar av sina anställningar.

DET ÄR ÄNNU INTE bestämt på vilket sätt de uppgraderade stamtavlorna, som alltså efterträder Elgenstiernas ättartavlor som referensverk rörande vad som är känt om gångna tiders adelspersoner, kommer att tillgängliggöras 2025. Det som är säkert är att lanseringen blir en milstolpe i detta ett kvarts årtusende gamla dokumentationsprojekt! ■

Foto: ArkivDigital

De originalgenealogier som insändes till Riddarhuset på 1760-talet är av mycket varierande utseende. Den för adliga ätten Klinckowström, nr 1415, inskickad av generalmajor Maurits Klinckowström, är ovanligt omfattande och praktfullt utförd.

Rättelser och tillägg

Har du rättelser och/eller tillägg rörande gångna tiders ättemedlemmars levnadsdata och biografier? Det går bra att meddela sådana, med källhänvisning, direkt till riddarhusgenealog Magnus Bäckmark.

E-post: magnus.backmark@riddarhuset.se

Riddarhuset
att: Magnus Bäckmark
Box 2022
103 11 Stockholm

Johanniterhjälpens insamling till Ukraina fortsätter.

Den humanitära situationen i Ukraina är fortsatt mycket allvarig. Tyska Johanniterhjälpens, Johanniter-Unfall-Hilfe, är på plats i Ukraina och levererar förmödenheter. De bemannar även stationer i Moldavien, Rumänien, Ungern och Polen där man tar emot de som flyr för att sedan hjälpa dem vidare. Hittills har ca 1 miljon kronor samlats in, men mer hjälp behövs. Alla pengar går oavkortat till Ukrainas folk.

Tack för er hjälp,
Carl Reuterskiöld
Ordförande i Johanniterhjälpens

Bidra till dessa viktiga insatser.

Swisha valfritt belopp till 1234311890 eller använd Johanniterhjälpens bankgiro 6829-0869. QR-koden kan scannas direkt i Swishappen.

Danmarks adel

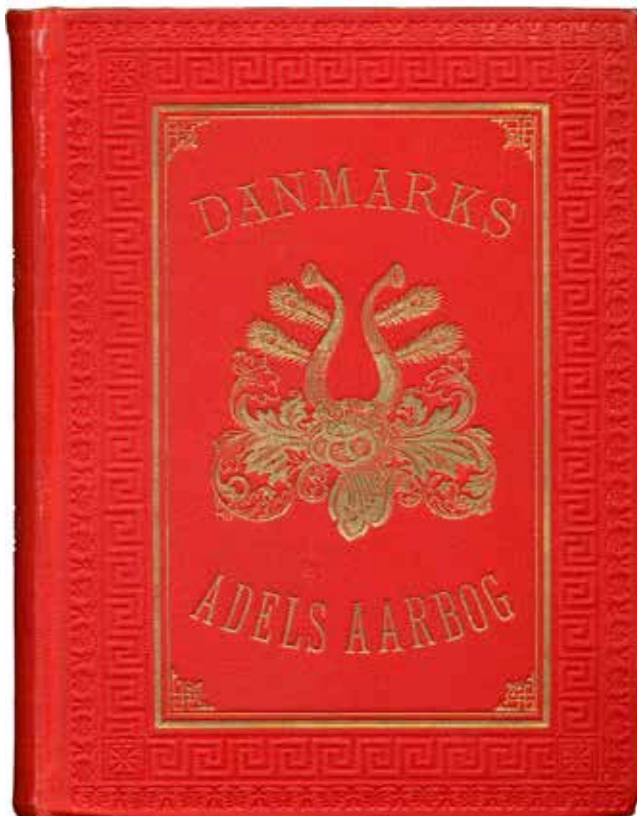
187 ätter

ADELN I DANMARK utgör i dag endast 0,6 promille av befolkningen. Den blygsamma andelen beror på att lite över hälften av de totalt nästan 7 000 personer som utgör Danmarks adel är spridda över hela jordklotet, främst i Norge, Sverige och Slesvig-Holsten. Adeln består av drygt 187 ätter.

Flera av dessa släkter tillhör även adeln i andra länder, särskilt i Sverige (som Thott, von Blixen-Finecke, Barnekow) och Schleswig-Holstein (som Ahlefeldt, Bernstorff, Holstein, Reventlow). Vissa släkter är danska eller invandrade uradliga släkter, andra är inkomna i adeln genom adelspatent (sköldebrev), något som ökade efter 1660.

Danmarks adel åtnjuter fortfarande officiellt erkännande. Dels omnämns den i grundlagen, där det står att adel inte har något prerogativ i samband med lagstiftning, dels är

Danmarks Adels Aarbog. Äldre utgåva. Riddarhusets bibliotek.

Text: Henrik Holstein, tidigare ordförande Dansk Adels Förening.

betitlad adel placerad i rangordningen för kungliga tjänstemän: Grevarna Danneskiold-Samsøe, tillsammans med Högsta Domstolens president, elefantriddare, regeringens ministrar, generaler och generallöjtnanter, amiraler, etc., samt ambassadörer för »främmande makter« placeras i I rangklass och är således alla excellenser. Hertigarna av Glücksberg och lensgrevarna är i II rangklass nr 2, det vill säga under generallöjtnanterna, men över generalmajorerna. Andra grevar och lensbaroner är i III klass nr 1 och 2, strax ovanför överstar. Andra baroner, eller friherrarna, är i IV rangklass.

EN ADLIG PERSON I dagens Danmark kännetecknas av att vara en son eller dotter född inom äktenskapet med en adlig far. Adeln inkluderar även kvinnor som har gift sig in i adelsfamiljer samt några före detta kungliga som blivit adelspersoner. Rent praktiskt sett består den danska adeln av personer som finns upptagna i Danmarks Adels Aarbog, som ges ut av Dansk Adels Förening vart tredje år.

Adelns privilegier – frihet från beskattning (frälse), politiskt inflytande genom riksrådet, ensamrätt till statens högsta ämbeten, ensamrätt till huvudgårdarna (godset) – togs från adeln 1660. Dock kvarstod vissa regler för godsägarna (som i allt högre grad också kunde vara icke-adelsmän) och några få specialrättsliga regler fram till 1849. Från 1671 till 1920-talet var det endast innehavare av ett 80-tal mycket stora klausulbelagda gods eller ärftliga stiftelser (grevskaber, baronier/friherskaber, stamhus) som hade vissa särskilda rättigheter. Drygt hälften av de kvarvarande fastigheterna i alla tre kategorierna tillhör fortfarande de ursprungliga släkterna.

I dag är bara några få procent av Danmarks adelsmän godsägare. De är dock de mest synliga, eftersom deras levnadssätt måste anses vara en fortsättning på den gamla aristokratins levnadssätt. De allra flesta adelsmän lever som alla andra danskar, även om de ofta diskret skiljer sig ut genom namn, vapen, eventuell titel och familjetraditioner.

Danmarks adel har inget riddarhus, då adeln aldrig har inkorporerat sig. Adeln representeras därför i dag endast av Dansk Adels Forening («adelsföreningen»), en privat

förening som är en gemensam fortsättning på Dansk Adelsförbund från 1908 och Föreningen för Danmarks Adels Aarbogs Publicering från samma period.

I syfte att ge en samlad översikt publicerades 2016 på uppdrag av adelsförbundet boken *Adel i vor tid, en praktisk vägledning* (fakta, regler, seder och bruk – bakgrund, anekdoter, kommentarer), som kan beställas på gammelestrup.dk.

I SVERIGE OCH FINLAND finns riddarhusen och i Tyskland riddarskaperna, som tidigare representerade adeln i det politiska livet. Det finns ingen dansk motsvarighet till detta. I riksrådet var endast en liten del av adeln representerad, riksrådsadeln (högadeln) och rådet har inte samman kallats sedan 1660.

Dansk Adels Förening är den enda organisationen i Danmark vars syfte är att verka för adelns intressen och i synnerhet föreningens medlemmars intressen. Föreningens viktigaste verksamhet är att ge ut *Danmarks Adels Aarbog*.

Dessutom ställer föreningen ett begränsat antal studentlägenheter till förfogande för unga studentmedlemmar. Föreningen söker även betjäna medlemmarna på andra sätt, bland annat genom medlemstidningen *Meddelelser* och föreningens hemsida, www.adelsforeningen.dk. Vidare erbjuder ungdomsavdelningen Nobilitas aktiviteter (med många svenska deltagare). Föreningen är medlem i CILANE, den internationella sammanslutningen av adelsorganisationer.

Dansk Adels förenings ordförande kammerherreinde Anna von Lowzow.

Som en privat förening har Dansk Adels Förening inte befogenhet att ändra begreppet härstamning, begreppet adel eller könsrollerna, eller att göra små eller stora undantag i något avseende. Föreningen har dock i årtal tolkat historiskt prejudikat som att om föräldrarna till ett utomäktenskapligt barn gifter sig inom någon tid efter barnets födelse, så anges barnet i *Danmarks Adels Aarbog* som om det fötts inom äktenskap. Är det en pojke, räknas således barnets agnatiska ättlingar som en del av faderns släkt, vilket annars inte skulle vara fallet.

Föreningens ordförande är kammerherreinde Anna von Lowzow. Se även adelsforeningen.dk. ■

**KONSTEN ATT VÄLJA ETT
ESTETISKT HÅLLBART STAKET**

m:info@jom.se eller w:jom.se
T: 08 - 687 00 10 Välkommen!

JOM
Ärva i Örebro och tillgängligt

Adel vid danska hovet

Om hovjägmästare, kammarherrar och -damer

OM EN GODSÄGARE BETER sig som en väl ansedd samhällsmedborgare och har gjort ett positivt intryck, kommer Hennes Majestät Drottningen kanske att utse den personen till hovjägmästare – hofjægermester – det kan vara en man såväl som en kvinna. Dessutom är Den Kunglige Jägmästaren också hovjägmästare ex officio. Det är ett hovämbete i II rangklass nr 7 strax under generalmajorer och strax ovanför juniorambassadörer. Till ämbetet införskaffas en grön galauniform med svarta byxor med silverränder samt silversvärd och triangulär hatt. Det finns inga uppgifter eller plikter knutna till tjänsten. Detta är ett sätt att upphöja en annars titellös godsägare till rang med de högsta tjänstemännen, som de ofta jämförs med i elegans och uppförande.

Eftersom många av de större godsägarna fortfarande tillhör adeln, är många av hovjägmästarna adliga.

Många av hovjägmästarna kommer så småningom att utnämnas till kammarherrar eller kammardamer, förutsatt att de fortsätter att fungera som föredömliga medborgare. De är alltså både hovjägmästare och kammarherrar. Det är ett hovämbete – av hovet numera betecknat som en »hederstitel« – i II rangklass nr 5, det vill säga bara något finare än hovjägmästare men med betydligt mer prestige. Uniformen är röd med svarta eller vita byxor med

Några hovjägmästare som just har önskat Hennes Majestät ett gott nytt år. Hälften är adelsmän.

Foto: Anna von Lowzow.

Text: Henrik Holstein, tidigare ordförande Dansk Adels Förening.

guldränder, samt guldsvärd och bäres med en 20 centimeter stor guldnyckel till drottningens kammare. Domare i Högsta Domstolen och generalmajorerna finns också i klass II nr 5.

Det är förvisso inte bara hovjägmästare som utses till kammarherrar, det gäller även många av hovets anställda, vissa officerare och diplomater, några av drottningens rådgivare och även särskilt högt uppsatta affärsmän, till exempel Jørgen Mads Clausen (Danfoss) och Ane Mærsk Mc-Kinney Uggla (A. P. Møller).

Ungefär hälften av kammarherrarna och kammardamer-na är adliga. I skrivande stund finns cirka 127 kammarherrar och kammardamer varav cirka 62 är adliga, inklusive adligt födda eller adligt gifta damer. Kammarherrarna och kammardamer-na har till uppgift att leda nyanlända utländska ambassadörer upp till H.M. Drottningen.

När ett land som Danmark har diplomatiska förbindelser med skickar en ny ambassadör till Danmark, ska denna godkännas av drottningen och – formellt sett – länkas till hennes hov genom en så kallad ackreditering. I Storbritannien säger de faktiskt fortfarande att en utländsk ambassadör är »accredited to the Court of St. James's«, alltså hovet i St. James's Palace, det mest prestigefyllda av de engelska kungliga slotten.

Med husarer i galauniform åkande framför och bakom hästvagnen hämtar den galaklädda kammarherren den nya ambassadören på sitt hotell eller ambassadresidens i Köpenhamn – eller om ackrediteringen sker på Fredensborg – på järnvägsstationen. Tillsammans kör kammarherren och ambassadören till drottningen, där ambassadören presenteras för hovmarskalken, som presenterar ambassadören för drottningen. Här överlämnar den extraordinarie och befullmäktigade ambassadören sina ackreditiver till drottningen, det vill säga fullmakten från ambassadörens statsöverhuvud. I och med detta är ambassadören godkänd och kan börja sin verksamhet i Danmark.

Kammarherrar och kammardamer attacheras också till utländska statsöverhuvuden som besöker Danmark och därmed drottningen. Det senare är attraktivt, eftersom den utländska statsöverhuvuden enligt protokoll tilldelar kammarherren eller kammardamen en orden. ■

Efterlysningar

Brev från Marie-Antoinette

Jag söker brev från Frankrikes drottning Marie-Antoinette (1755–1793). Allt som rör denna drottning är av intresse och kommer att ingå i ett pågående projekt: »Correspondance Marie-Antoinette« styrt från Centre de recherche du château de Versailles med projektmedlemmar från Oxford University, Nationalarchiv in Wien, Ministère français de la culture och undertecknad som är obunden forskare knuten till Riksarkivet i Stockholm.

Har du brev eller annan information av intresse för detta projekt, var snäll och hör av dig via e-post till:

Karinblo736@gmail.com

Karin Borgkvist Ljung, fil.mag, forskare och auktoriserad paleograf, karinborgkvistljung.se, tel. 070-621 02 77 ■

Svenska arméns uniformer m/1886. Till vänster kompaniofficer vid Svea livgarde i stor parad. Nordisk familjebok (1920).

Efterlysning – uniform

Jag läser för närvarande till reservofficer vid Livgardet och önskar köpa en begagnad uniform, modell Ä, m/1886 för Svea Livgarde, 11.

Kontakta: Wilhelm Tamm, tel. 073-912 55 52 ■

Från sällskapsföreningarna

Riddarhussällskapet

Äntligen kunde vi fira det vackra novemberstockholm med en traditionsenlig bal då 140 gäster minglade, åt och dansade. Det ska vi göra om 2 december 2023. Men först börjar vi med ett besök i Tyska kyrkan i Gamla stan den 30 januari kl. 11.00 med en visning varefter den som önskar äter lunch på en restaurang i närheten. Årsmötet håller vi den 22 februari då vi inleder med en kopp kaffe kl. 17.00, har årsmötet kl. 18.00 och därefter får en berättelse om hur Riddarhuset fungerat genom tiderna i en rundvandring bland porträtten i Lantmarskalksalen. Den 2 mars kl. 18.00 får vi en guidad visning av Liljevalchs vårsalong. Var och en betalar sitt inträde men guiden står sällskapet för. Riddarhuset har ett fantastiskt kulturprogram och den 18 april lyssnar vi gemensamt på föredrag om Slottsfruar på Skokloster kl. 18.00-19.00. Den som önskar ansluter för en kopp kaffe vid 16.30, mer info vid anmälan.

Alla medlemmar får ett utförligt program i mitten av januari i samband med kallelse till årsmötet.

Varmt välkommen! ■

Rutger Gyllenram, ordförande

RIDDARHUSSÄLLSKAPET är en kamratförening öppen för de som tillhör en på Riddarhuset introducerad ätt och därmed finns införd i *Adelskalendern*. Sällskapet ordnar föreläsningar, utflykter, guidade visningar och festliga sammankomster. Är du inte medlem så är du välkommen att »prova på« någon av programpunkterna. För upplysningar om föreningens verksamhet, anmälan till aktiviteterna och frågor om medlemskap, välkommen att kontakta medlemssekreteraren Marianne Mörner, e-post marianne@morner.se.

Svenska Adelsförbundet

Svenska Adelsförbundet anslöt sig 2017 till Riddarhusets värdepappersförvaltning i den så kallade Herculesfonden. Det har visat sig vara en klok åtgärd som innebär god avkastning och möjliggör att förbundet fortsatt kan stödja behövande på ett bra sätt. Kriget i Ukraina, lågkonjunktur och den allmänna osäkerheten i världen har i viss mån negativt påverkat Herculesfonden, men styrelsen fattade vid senaste styrelsesammanträdet beslut om att fortsätta utdelningen i nuvarande nivå.

Svenska Adelsförbundet avhåller sitt årsmöte onsdagen den 26 april 2023. Årsmötet inleds traditionsenligt med mingel med förfriskningar.

Svenska Adelsförbundet arrangerar normalt årligen en »afternoon tea« för ättemedlemmar i Stockholm med omnejd som under året fyller 70 år. Höstens tebjudning skedde torsdagen den 22 september 2022. Denna gång bjöd förbundet även in de som fyllde 70 år under de tebjudningar som inställdes på grund av pandemin (2020 och 2021). Mötet var välbesökt. Efter en välkomstdrink samlades deltagarna i Riddarhussalen där Svenska Adelsförbundet presenterade sina styrelseledamöter och sin verksamhet varpå riddarhussekreteraren, Erik Drakenberg, berättade om Riddarhusets verksamhet och presenterade kansliets personal. Därefter serverades en klassisk tebuffé. Deltagarna uttryckte generell uppskattning över informationen och att få träffa styrelseledamöter och kanslipersonal.

En av de nyrenoverade lägenheterna i Sällskapet Vänner till Pauvres Hontoux (SVPH) seniorboende Nockebyhem i Bromma. Där har Adelsförbundet sedan många år rätt till tio lägenheter. Några av lägenheterna är uthyrda men ett flertal står lediga efter en längre tids renovering. Medlemmar i Svenska Adelsförbundet är välkomna att ställa sig i kö.

Foto: Erik G. Svensson.

Svenska Adelsförbundet har sedan långt tillbaka rätt till tio lägenheter i stiftelsen Sällskapet Vänner till Pauvres Honteux (SVPH) seniorboende i Nockebyhem, beläget i Nockeby, Bromma. Några lägenheter är nu uthyrda men ett flertal lägenheter finns, efter en längre tids renovering, tillgängliga för inflyttning. Medlemmar i Svenska Adelsförbundet är välkomna att ställa sig i kö. Anmälan ska ske till svph.se och till Susanne Adlercreutz (susanneadlercreutz@hotmail.com) som är Svenska Adelsförbundets kontaktperson till stiftelsen. För att åtnjuta förtur är det nödvändigt att vara medlem i Svenska Adelsförbundet (se Riddarhusets hemsida). Fullständig information finns på stiftelsens hemsida. Lägenheterna är inflyttningsklara så det är bra om intressenter anmäler sig så fort som möjligt.

Svenska Adelsförbundet har åtagit sig att från svensk sida administrera det ungdomsutbyte som sker inom ramen för CILANE. ■

Henrik von Vegesack, ordförande

Ungdomsutbyte inom CILANE

Sedan många år finns inom CILANE (Commission d'Information et de Liaison des Associations Nobles d'Europe) en verksamhet som erbjuder tonåringar (13–17 år) möjlighet till ungdomsutbyte. Verksamheten bär namnet *Youth Exchange of CILANE*. Svenska Adelsförbundet representerar Sverige inom Youth Exchange.

Rent praktiskt kan det gå till så här:

En adelsfamilj i Frankrike har en tonåring som gärna skulle vilja komma till Sverige i en till två veckor. Eftersom familjen inte har egna svenska kontakter, vänder man sig till den franska representanten i Youth Exchange of CILANE. Denna meddelar sig med Sveriges motsvarighet som undersöker om det finns någon adelsfamilj som kan vara intresserad av att få en besökande tonåring, helst en familj med egna tonåringar. Kontakterna sköts därefter direkt mellan familjerna i Frankrike och Sverige. På samma sätt kan

SVENSKA ADELSPÖRBUNDETS huvuduppgift är att ekonomiskt bistå behövande inom adeln, i första hand äldre och sjuka. Även ointroducerad adel kan komma i fråga. Många hjälpbehövande saknar egen förmåga att söka bidrag. Hör gärna av er till oss om ni känner till något ömmande fall. För mer information om förbundets verksamhet, kontakta sekreteraren Ulf Gyllenhammar, tel. 073-373 04 15 eller kassaförvaltaren Gabriel Hermelin, tel. 070-721 11 28.

svenska adelsfamiljer omvänt utnyttja CILANE:s stora nätverk i övriga Europa.

Det är också möjligt att låta svenska tonåringar besöka familjer i andra europeiska länder utan att ta emot ungdomar därifrån, även om detta inte är huvudtanken.

Förmedlingen sköts ideellt och är helt kostnadsfri för båda parter. Deltagande länder är Belgien, Finland, Frankrike, Holland, Italien, Kroatien, Portugal, Ryssland, Schweiz, Spanien, Sverige, Tyskland, Ungern och Österrike. England är mycket efterfrågat som utbytesland, varför ett intensivt arbete pågår för att hitta en lämplig kontaktperson där.

Undertecknad tar gärna emot förfrågningar och intresseanmälningar för 2023, helst per e-post. ■

för Svenska Adelsförbundet

Carl-Gustaf Åkerhielm af Margrethelund, vice ordförande

E-post: cg.akerhielm@gmail.com

Telefon: 070-341 97 17

RAUK

År 2022 blev ett händelserikt och lyckat år för RAUK då vi hade glädjen att välkomna många nya medlemmar, komma i gång med aktiviteter och delta på CILANE-evenemang.

Verksamhetsåret 2023 inleddes i mitten av februari med klubbens årsmöte och den mycket uppskattade vinterbalen i Riddarhuset. Styrelsen hoppas att fler ska upptäcka RAUK och vi vill bjuda in alla medlemmar att komma med synpunkter eller förslag på nya aktiviteter. Alla mellan 18–35 år är varmt välkomna att ansöka om medlemskap i RAUK, det blir alltid roligare ju fler man är. ■

Alexander Hamilton, ordförande

RAUK (Ridderskapet och Adels Ungdomsklubb) är en ideell förening för dig mellan 18–35 år som tillhör en på Riddarhuset introducerad ätt. RAUK:s huvudsakliga arrangemang varje år är vinterbalen i februari och sommarbalen i augusti. Vartannat år arrangeras i samband med sommarbalen en internationell helg för medlemmar ur CILANE. Utöver balerna erbjuder vi många olika kulturella och sociala aktiviteter, allt från afterworks till föreläsningar. Ditt medlemskap i RAUK ger tillgång till ett stort nätverk och möjligheten att träffa många nya vänner. Medlemskap är kostnadsfritt och du registrerar dig enkelt på riddarhuset.se.

Från släktföreningarna

Kuylenstierna

Släktföreningen, som återuppstod 1993 i samband med 300-årsjubileet av släktens adlande, skulle enligt planerna haft sin stämma i Göteborg i september 2021 i samband med Göteborgs 400-årsjubileum. Detta med anledning av att släktens tidigast kände stamfader Johan (Jan) Jakobsson Kuyl i hög grad medverkade vid Göteborgs anläggande och uppbyggande. På grund av pandemin fick mötet uppskjutas ett år. Efter som Johan Kuyls barnbarn Johan (Jean) Kuylenstierna medverkade vid upprättandet av västkustens första örlogsbas mellan Stora och Lilla Billingen (Nya Varvet) i Göteborg, var det naturligt att förlägga mötet och kvällsaktiviteterna dit.

Årets möte samlade 97 deltagare mellan 1 och 89 års ålder. Tjugo deltagande barn känns som en garant för föreningens fortsatta existens.

Dagens möte inleddes med mycket uppskattade gruppvisa guidningar på Stadsmuseets 400-årsutställning med instick av släkterelaterade händelser från 1600-talet. Efter lunch valde de flesta av oss att följa med Oceanbus på en underhållande och delvis sjöblöt tur på land och till sjöss ut till Nya Varvet. Mötet med älvmyningen gav oss en liten känsla av vad våra förfäder i flera generationer fått utstå i bland annat Öresund, Östersjön och Engelska kanalen.

Föreningsstämman hölls på Dockyard hotel och inleddes med en parentation över släktens ålderman Falk Kuylenstierna, som vid 102 års ålder lämnade oss den 31 maj 2022. Sedvanlig stämma hölls därefter, varvid två nyval till styrelsen gjordes för att ersätta avgående »ständige« sekreteraren Eva Kuylenstierna och Catharina (Tottan) Kuylenstierna. Den nya styrelsen blev Richard Kuylenstierna (ordförande), Anna (Kicki) Kuylenstierna, Catharina Kuylenstierna, Carl Henric Kuylenstierna, Bo Kuylenstierna, Ebba Kuylenstierna (nyval) och Fredrik Kuylenstierna (nyval). Våra nyinvalda styrelsemedlemmar innebär en betydande förnyring av styrelsen. Föreningsstämman utsåg också en ny valberedning, nämligen Catharina (Tottan) Kuylenstierna (Stockholm) och Claes Kuylenstierna

(Göteborg). Stämman avslutades med kort information av Carl Henric Kuylenstierna från årets adelsmöte samt rapport från Släktföreningarnas dag 2021 av Bo Kuylenstierna. Några av oss tog efter mötet en promenad utefter Göta Älvs strand, där så mycket historia med anknytning till släkten finns.

Majoriteten av deltagarna bodde på Dockyard hotel, som ligger i nära anslutning till Restaurang Reveljen där kvällens fest startade med bubbel och välkomnande. Vi fyllde den stora festlokalen med samtal över maten och många återseenden, men även nya bekantskaper. För mycket uppskattad underhållning under middagen stod Peter Harrysson (medlem i föreningen) och den klassiske gitarristen Bengt Magnusson. Peter kåserade och framförde egna tolkningar av några av våra mest kära visdiktares och poeters verk till ackompanjemang av Bengt. Bengt, inspirerad av André Segovias teknik, bjöd också på fantastiska klassiska gitarrsolon. Framåt midnatt, när solen för länge sedan gått ner över Nya Älvsborgs fästning, hade de flesta brutit upp från festen. Nu ser vi fram emot att träffas igen om tre år. ■

Bo Kuylenstierna, vice ordförande

Sparre

Återigen var det dags för en av släktföreningens populära resor på jakt efter historiens spår. Denna gång var målet Finland, och sista veckan i augusti anslöt ett 50-tal medlemmar för att ha trevligt och bege sig på gemensam upptäcktsresa.

Första delen av resan gick via färja från Stockholm till Åbo och vi hälsades välkomna av en underbar varm och stjärnklar natt genom skärgården.

I Åbo fick vi en rundtur genom den vackra staden som är genomsyrad av svensk-finländska referenser. Bland annat var riksrådet Carl Sparre från och med 1783 kansler för den Kungliga Akademien i Åbo. Akademien finns dock inte kvar i Åbo. Under det ryska styret, efter den förödande branden 1828 vilken ödelade trästaden, flyttades Akademien till den nya huvudstaden Helsingfors och är nu Helsingfors universitet. Vi passade även på att besöka marskalken Mannerheims barndomshem Villnäs, som ligger vackert beläget cirka 20 minuter med buss norr om Åbo. Här finns det också en referens till familjen, då marskalkens syster Eva var gift med målaren Louis Sparre.

Efter en trevlig gemensam middag på den vid Auraån vackert belägna Svenska Klubben i Åbo, var det nästa morgon dags att fortsätta resan österut.

På vägen genom Nyland gjorde vi ett uppehåll i S:t Petri Kyrka och fick tillfälle att beskåda en fin dopfunt, vilken Hebbla Sparre donerat till kyrkan 1550.

Hebbla Siggesdotter Sparre af Rossvik var dotter till riksrådet Sigge Larsson Sparre och gift med riksrådet Erik Fleming, som var Gustav Vasas betrodd man i Finland och en av de mest inflytelserika personerna på sin tid. Efter hans död förvaltade Hebbla Sparre arvet, vilket var mycket omfattande. Sparre var den största gårdsägaren i Nyland enligt rusttjänstlängden 1554/1555, med 95 gårdar i Finland och 17 i Sverige. Hon lär ha skött egendomarna mycket väl och var bland annat den första som började odla äpplen i Finland.

Väl ankomna till Helsingfors var vi nu fulltaliga, då en del av deltagarna valt att ansluta på halva vägen. I Helsingfors besökte vi det imponerande Riddarhuset och passade på att besiktiga ett antal sköldebrev från Sparre-ätterna som lustigt nog befinner sig i deras arkiv. På frågan hur de kommit att hamna där, fick vi svaret att man på 1800-talet köpt in ett antal sköldebrev av en handlare och att de därmed är det Finlands Riddarhus rättmätiga egendom. I vilket fall var dokumenten mycket välvärdade och släktföreningen kunde försäkra sig att de befinner sig i goda händer.

Kvällen avslutades med en fin galamiddag på den pampiga Svenska Klubben med hjälp av och i närvaro av vännen Magnus von Knorring. I trapphuset på Svenska Klubben hänger en röd flagga med gult kors och vi oinvidga undrade vad i hela friden anknytningen till Skåne ligger, tills man förklarade att det är den finlandssvenska flaggan. De två flaggorna skiljer sig blott i proportionerna.

Den sista delen av resan gick nu ännu längre österut, nämligen till Borgå. På vägen dit fick vi tillfälle att besöka det magnifika godset Malmgård, vilket befunnit sig i släkten Creutz ägo i fyrahundra år. Den nuvarande husherrn Henrik Creutz skänkte oss en underhållande visning vilken avslutades med provsmakning av gårdens egna ekologiska öl.

Väl anlända i Borgå tog vi in på Hotell Sparre. Borgå är nära förknippad med paret Louis Sparre och Eva Mannerheim-Sparre. Här hade de sin berömda fabrik Iris, vilken tillverkade möbler i jugendstil till välmående ryska familjer (bl.a. familjen Tolstoy), då Finland vid denna tid var ett ryskt furstendöme. Louis Sparre var en mångsidig person, en duktig konstnär, möbeldesigner och den som införde jugendstilen till Finland.

I Borgås gamla rådhus kan man beskåda ett antal möbler designade av Louis Sparre. Borgås gamla stad, som med sina talrika trähus förmodligen är Finlands finaste, har Louis Sparre att tacka för att den fortfarande finns kvar. Det var redan beslutat att riva den, men Louis Sparres protesterade och Borgå har i dag en enastående turistattraktion

att bjuda på. Louis Sparre blev 102 år gammal. Hans hustru Eva Mannerheim-Sparre var även hon en mycket mångsidig och konstnärlig person. Att rekommendera är hennes förnämliga kokbok som håller hög klass och kan inspirera till trevligt samkväm.

Vi blev bortskämda med Finlands varmaste sommar sedan 1959, med sommartemperaturer långt in på natten. Nöjda och belättna återvände släktmedlemmarna till sina respektive hem, fast beslutna att snart ses igen på en ny spännande resa. ■

Ulf Sparre, ordförande

Tersmeden

Tersmedenska släktföreningen arrangerar i regel släktmöte med tillhörande sociala aktiviteter och utflykter vart tredje år. Våren 2021 var planen att hålla föreningens 35:e släktmöte på Riddarhuset i Helsingfors i samarbete med den befryndade ätten Cedercreutz. Båda ätterna delar en anmoder i Christina Börstelia (1663–1719), gift först med Reinhold Tersmeden och sedan med Jonas Folkern, adlad Cedercreutz. Deras släktförening har motsvarande träffar vart femte år, ett intervall som detta år skulle ha sammanfallit.

Till följd av pandemin fick dessa planer dock skrinläggas, och i stället kallades föreningens medlemmar för första gången någonsin till ett virtuellt möte via Zoom den 22 maj 2021. Utöver genomgång av gängse stadgeenliga formalia under ledning av ordförande Göran Tersmeden, tilldelades avgående mångårig arkivarien Sten-Sture Tersmeden släktföreningens medalj i förgyllt silver som tack för sin »långa, outtröttliga och ovärderliga insats«, inte bara för det på Riksarkivet deponerade släktarkivet utan även för allmänt arbete med att utforska och dokumentera släktens historia.

Efter det formella mötet höll undertecknad ett föredrag baserat på officeren August Tersmedens (1849–1902) rese-dagbok från en ungdomsresa till Paris via Danmark, Tyskland, Belgien och Schweiz 1873–1874. Den detaljrika dagboken ger en intressant bild av den moderna turismens framväxt under 1800-talets andra hälft samtidigt som den belyser de informella nätverk av utlandssvenskar som då fanns i Paris, och som underlättade för den unge militärens att komma in inte bara i olika privata salonger utan även vid officiella festligheter som presidentens nyårsbal.

För att, mötesomständigheterna till trots, erbjuda litet känsla av festivitas betalade släktföreningen ut ekonomiska bidrag till mötesdeltagarna för att kunna inköpa en bättre lunch i anslutning till den virtuella sammankomsten. Vid efterföljande styrelsemöte beslöts även att om möjligt

försöka kompensera det uteblivna fysiska mötet med en extra släktträff under tiden fram till nästa ordinarie släktmöte. En sådan träff genomfördes också helgen den 24–25 september 2022 i och kring Linköping.

Det första utflyktsmålet var Ryds säteri, vilket 1890–1918 ägdes och beboddes av Carl Ludvig Tersmeden (1846–1919), en av initiativtagarna till släktföreningen, tillika dess förste ordförande. Föreningen fick möjlighet att besöka såväl huvudbyggnaden (numera lokaler för studentkåren) med många välbevarade interiörsdetaljer som gårdens tidigare sädesmagasin vilken konverterats till kyrka (Mikaelskyrkan). Här höll vice ordförande Jacqueline Björnram, tillika präst, en kortare betraktelse och undertecknad berättade om några framträdande kvinnor i släkten med koppling till Linköping. Därefter besöktes de tersmedenska gravar som finns på Gamla griftegården i Linköping, och en krans nedlades vid Carl Ludvigs familjegrav. På kvällen avåts middag på Stora hotellet i Linköping, där släktmedlemmarna även var inkvarterade.

Andra dagen tillbringades på Göta kanal. Nästan på dagen 190 år efter att den allra sista sträckan av kanalen officiellt invigdes färdades föreningens medlemmar ombord på M/S Göta lejon samma sträcka (fast i motsatt riktning) som Karl XIV Johan med uppvaktning gjort år 1832. Till denna uppvaktning hörde den gången den 81-årige överste Per Reinhold Tersmeden på Ramnäs, vilken har lämnat en utförlig redogörelse för händelsen i ett brev varur höglästes under resan. Ombord på båten intogs även lunch. ■

Fredrik Tersmeden, styrelseledamot

Åkerhielm

De två olika släkterna Åkerhielm af Margrethelund och Åkerhielm af Blombacka har allt sedan 1922 haft en gemensam släktförening och ordnat aktiviteter för medlemmarna. Vi träffas vart tredje år, men i år blev mötet på grund av pandemin ytterligare ett år senare. Antalet deltagare blev också färre, kanske på grund av att vi inte stannade i Stockholm utan i stället for till intressanta resmål i Närke.

Vi började ändå i Stockholm den 2 september 2022 med en liten middag på Oscars församlingshem.

Dit kom ett antal släktmedlemmar som lät sig förnjöjas med mat och dryck med hjälp av fru Cia Högberg.

Lördagen den 3 september avgick buss till Örebro och Clarion Collection Hotel Borgen. Efter incheckning och

vilopaus tog vi åter bussen till Dylta Bruks herrgård, som hör till släkten sedan många generationer och där Axel och Christine Roos numera bor. Axel är tidigare ägaren Carl-Gustaf Åkerhielms systerson, även kallad Kim. Axel Roos visade herrgården och berättade om den nuvarande verksamheten på gården. Därefter väntade släktmöte och sedan middag i Stora Matsalen. Resa tillbaka till hotellet i Örebro gick strax före midnatt.

På söndagen avgick åter vår buss, denna gång till Medinge Säteri där Viveka Åkerhielm bor och driver verksamhet. Medinge Säteri som tidigare ägdes av Åkerhielmare, har nu återkommit till vår släkt. På Medinge serverades en god lunch och här blev stämningen minst lika hög som på Dylta Bruks herrgård och det var ibland svårt att höra vad närsittande personer hade att säga. Först vid 17-tiden avgick bussen för hemresa mot Stockholm.

På släktmötet på Dylta Bruks herrgård, hade ordförande Carl-Gustaf Åkerhielm af Margrethelund, sekreterare Johan Åkerhielm af Blombacka och Anna Pehrsson (Åkerhielm af Margrethelund), anmält att man önskade avgå från styrelsen. Ordföranden, det vill säga undertecknad, har varit kassör, sekreterare och ordförande under många, många år så det var verkligen dags att lämna styrelsen. Valberedningen lade ner ett stort arbete på att hitta nya kandidater. Det blev en viss förändring och förnying av den nya styrelsen.

Den vackra brosch, föreställande tre ax i vitt guld med briljanter, som skänktes av framlidna Catharina von Essen, född Åkerhielm af Margrethelund och burits av ordförandens hustru Caroline Åkerhielm af Margrethelund, överlämnades till vår nya ordförande Hélène Berg, född Åkerhielm af Blombacka.

Sedan föregående släktmöte har föreningen bytt från aktier till andelar i Herculesfonden, som sköts av Riddarhuset med Skandinaviska Enskilda Banken (SEB) som förvaltare. Denna fond har gått utmärkt vad gäller hantering av kapitalet och gett bra avkastning under åren. Vi får hoppas att fonden ger oss samma stora summa varje år framöver också. ■

Carl-Gustaf Åkerhielm, avgående ordförande

Riddarhusets catering går också att anlita för släktmiddag på annan lokal än Riddarhuset. Minimum 50 personer.

Kontakta Sita von Essen:
info@riddarhuscatering.se

